

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DANSKE MUSEER

Aarbog for

DANSK KULTURHISTORISK MUSEUMSFORENING

I

DANSKE MUSEER

DANSKE MUSEER

Aarbog for

DANSK KULTURHISTORISK MUSEUMSFORENING

Redigeret af VICTOR HERMANSEN

I

KØBENHAVN
ALFRED G. HASSINGS FORLAG

1950

INDHOLD

VICTOR HERMANSEN: Absalon — vor første Privatsamler	7
CHR. AXEL JENSEN: Den gamle By i Aarhus. Peter Holms første Plan	19
J. S. MØLLER: Syndebukken fra Flinterup	23
ALBERT THOMSEN: Laagpotter med dobbelte Vægge. En Gruppe dansk Lertøj fra det 18. Aarh.	31
AUGUST KROGH: Støvproblemer i museer	41
P. L. HALD: Fra Sørlandet til Thy. En norsk Tinterrin i Thisted Museum	49
HOLGER RASMUSSEN: Æsops fabler på fliseborde ...	51
PETER RIISMØLLER: Justering i Aalborg	65
SIGVARD SKOV: I bolt og jern	73
PETER LINDE: Udhugne Sko. Fint Fodtøj fra Midaldalderen	81
HARALD MORTENSEN: En gammel Himmel-Globus	89
KAI ULDALL: Signerede Kellinghusenfajencer	93
Billed-Portegnelse	131

ABSALON —
VOR FØRSTE PRIVATSAMLER
AF VICTOR HERMANSEN

Oldforskning og Museumsvæsen har en saare ærværdig Historie hertillands. Den moderne Udvikling af Arkæologien som Videnskab begyndte for mer end hundrede Aar siden med Christian Jürgensen Thomsen og hans epokegørende Virksomhed, men længe før havde Frederik den Tredie grundlagt Det kongelige Kunstkammer og Ole Worm samlet sit europæisk-berømte Raritets-Kabinet og udgivet sine antikvariske Skrifter. Og endnu længere tilbage havde man gemt kostbare Sjældenheder i de middelalderlige Sakristier¹⁾, ja allerede i Valdemars-Tiden fornøjede de første Samlere sig ved at eje alskens Mærkværdigheder.

Valdemar den Store gik selv i Spidsen. Dybt interesseret som han var i Fædrelandets Historie, lod han det ikke blive ved »at spørge og fortælle Frasnagn«, men han havde i hvert Fald eet haandgribeligt Minde fra Fortiden — den ældste Museums-Genstand, vi hører om herhjemme.²⁾

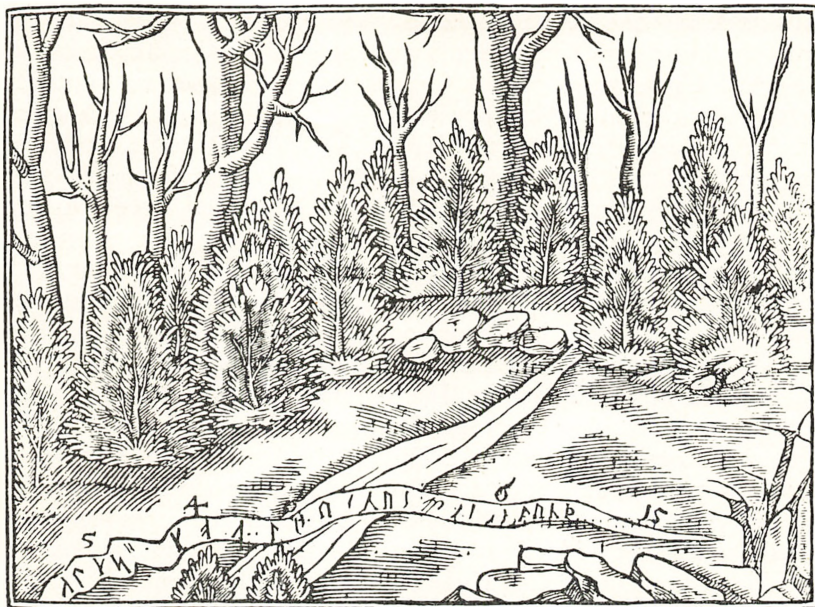
Hos Saxo er der en eventyrlig Fortælling om, hvorledes Harald Haarderaade — over et Sekel tidligere — skulde være undsluppet fra Orme-Taarnet i Byzants. Han var blevet kastet ned til en giftig Øgle, men »da den krøb frem for graadig at kaste sig over ham, satte han i et rask Spring op paa Ryggen af den, og stak sin Ragekniv, som han bar skjult paa sig, i dens Navle — det eneste Sted, hvor Jern kunde bide; thi paa sin øvrige Krop var Øglen usaarbar, fordi den var klædt med stenhaarde Skæl«. Og paa den Maade lykkedes det ham ved sin Tjeners Hjælp at faa Dragen dræbt og slippe hjem til Norge. Men det afgørende ved Historien er, at »denne Kniv var siden i Kong Valdemars Eje, og han viste den ofte til sine Venner, sløv og rusten som den var«. P. A. Munch³⁾ kunde derfor godt have Ret, naar han formodede, at »den Fremstilling af Begivenheden, Saxo her meddeler, er den, som Kong Valdemar selv plejede at give, naar han foreviste Kniven; Saxo har maaske endog selv seet Kniven og med

egne Øren hørt Kongen fortælle Historien«. Derimod faar vi lade det staa ved sit Værd, naar Munch ogsaa fandt det »højest rimeligt, at saa vel Kniven som den dertil knyttede Fortælling er kommet til Valdemar gjennem hans Moder Ingeborg, der var en Datter af Mstislav, Sønneson af Vsevolod, Jaroslavs Søn«, og at den afspejlede Traditionen ved det russiske Hof siden Haralds egen Tid. Det undrager sig vor Viden ligesom den Mulighed, at »Harald selv har skjenket Kniven, som et merkeligt Erindringstegn til en af sine Svogre«. Men hvorum alting er, Valdemar den Store har sikkert haft denne Raritet og troet, at den var ægte.

Muligvis har Kongen ogsaa haft en anden Oldsag — det berømte Gunhilds-Kors.⁴⁾ Det er kommet til Nationalmuseet fra Kunstkammeret og stammer sikkert oprindelig fra Ribe Domkirke. Hvis det er rigtigt at identificere det med det »Kors af Hvalros-Tand« — crucifixum de dente ceti — som Ribe Bispekrønike⁵⁾ fortæller, at Biskop Olav engang mellem 1204 og 1215 skænkede sin Cathedral, bliver Spørgsmaalet nemlig, hvor det kan have været i Tiden mellem Slutningen af det 11. og Begyndelsen af det 13. Aarhundrede. Korset selv oplyser jo, at »Helena, Sven Magnus' Datter, som ogsaa kaldes Gunhild«, lod Liutger skære det, det vil sige, at det har tilhørt Kongeslægten og sikkert er gaaet i Arv indenfor Svend Estridsøns Æt. Er det Tilfældet, maa det altsaa ogsaa have været i Valdemar den Stores Eje, inden det gik over til Biskop Olav. At han har faaet det, kan vi i hvert Fald forklare ved, at han — før han kom paa Bispestolen — var nært knyttet til Kongehuset.

Men Valdemar den Store nøjedes ikke med blot at samle. Hans antikvariske Interesser fik ham ogsaa til at udruste den første arkæologiske Expedition, vi kender. Herom fortæller Saxo⁶⁾ følgende:

»I Blekinge er der en Aas med en Fodsti over, som er oversaaet med sære Skriftegn. Fra Havet i Syd og op i Værends Ødemarker fører der nemlig en Fjeldsti, og langs med den løber der paa et langt Stykke to Streger, en paa hver Side, med smalt Mellemrum, hvis Flade overalt synes furet af Runeskrift, og uagtet Stenen er yderst ujævn og fører snart over høje Fjelde, snart gennem dybe Dale, ser man dog hele Vejen Spor af een og samme Bogstavrække. Disse Tegn undrede saare Kong Valdemar, hellig Knuds signede Søn; han vilde gerne have dem tydede og sendte desaaarsag Folk did, der skulde fare over Fjeldet og omhyggelig opspore og sammenstille den Række Runer, der var at se, samt skære dem ind i Stave aldeles som de stod paa Klippen. Men de kunde ikke faa Mening deri, fordi Ridserne var jævned med Jord eller udslettede af Fodtrin, saa Tegnene løb i hverandre paa Grund af Stenens Slid. Heraf ser man, at selv Runer,

Runamo. Træsnit i Ole Worms Monumenta 1643.

der ristes i den haarde Sten, i Tidens Løb vejres bort af Regn og Dryp eller Dynd og Skarn.«

Hvem disse Runekyndige var, nævnes desværre ikke, men det tjener dem til megen Ære, at de gav op overfor Indskriften. Runamo er jo i Virkeligheden kun et Naturspil.⁷⁾

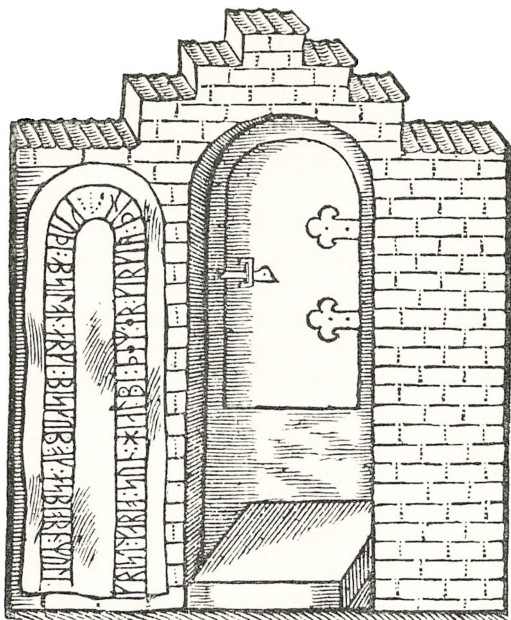
Valdemar den Store var imidlertid ikke ene om at syle med Fortidsminderne. Absalon var ikke mindre ivrig, og hvad han vidste, har Saxo »trolig stræbt nøje at nemme og flittig at optegne«. Bag hans Ord kan vi derfor høre Absalons egen Røst og finde ind til, hvad der optog ham.⁸⁾

Allerede i Indledningen til Gesta Danorum nævner Saxo blandt sine Kilder to Grupper Oldtids-Mindesmærker — Stenalderens Jættestuer og Vikingetidens Runesten — og selvom han ikke direkte anfører Absalon som Hjemmelsmand, tør vi dog tro, at Bispem heller ikke har været blind for dem. At Saxo gengiver Folketroens Opfattelse af Jætterne, siger mindre overfor den rigtige Fornemmelse af Jættestuernes høje Ælde, han giver Udtryk for. »Her i Danmark« — siger han⁹⁾ — »maa der i længst svundne Tider have boet Jætter, hvorom de mægtige Overliggere paa Oldfolkets Dysser og Stenstuer bærer Vidne. Skulde nogen tvivle om at sligt er Kæmpers Værk, da tage

han nogle af vore højeste Bakker og Aase i Øjesyn, og sige saa, om han kan, hvem der ellers skulde have slæbt saa vældige Blokke op ad Liderne! Usandsynligt vil det forekomme enhver, der ret iagttaget dette Vidunder, at almindelige dødelige med Jævnmaal af Mandskræfter skulde have væltet den Klippeblok, der paa flad Mark knap var til at rokke af Stedet, op paa slige Højder«. Men, forstandig som han var, vilde han dog ogsaa anføre den Mulighed, at det kunde være »Mænd af ualmindelig Legemsstyrke«, som var Mestre for disse Oldtids-Værker. Og paa samme Maade priser han Forfædrene,¹⁰⁾ fordi de »selv uden Kendskab til Romermaalet havde en saadan Trang til at efterlade sig Minder om deres Daad, at de ristede dem ind i Stene og store Heller i Mangel af rigtige Bøger!« I begge Tilfælde er det afgørende nemlig ikke, om Saxos Fortolkning er uangribelig, men om han har brugt sine Øjne og forstaaet, at jordfaste Mindesmærker ogsaa var historiske Kilder. At Absalon kunde tyde de gamle Runer, turde under alle Omstændigheder være sikkert nok. Ved Nørre Aasum Kirke i Skaane staa der en Sten, som bærer et ganske utvetydigt Vidnesbyrd herom.¹¹⁾ »Krist, Marias Søn, hjælpe dem, der byggede denne Kirke: Absalon Ærkebiskop og Esbern Mule«, siger den og giver os en ellers ukendt, men meget betydningsfuld Oplysning om Absalons Virksomhed som Bygherre. Men ikke mindre Interesse har Indskriften ved selve sin Form. Sammenligner vi den med den samtidige paa en anden af Hvideslægtens Kirker, Bjernede, kommer det enestaaende ved Nørre Aasum-Stenen endnu tydeligere frem. Peder Sunesøn var sikkert ikke saa stiv en Latiner som Absalon og havde ikke hans høje gejstlige Stilling, men alligevel brugte den sjællandske Stormand baade det fremmede Sprog og den fremmede Majuskelskrift, da han lod Mindestenene indmure i sin Rundkirke.¹²⁾ Ærkebiskoppen derimod valgte at tale Dansk og ristede oven i Købet sin Indskrift med Runer, ja hvad mere er, han lod Stenen staa frit — rejst som en af de gamle Runesten. Det kan kun betyde, at Absalon ganske bevidst har ladet sig inspirere af Fortidsminderne og paa rent hedensk Vis har fastholdt Erindringen om sin kirkelige Indsats.

Andre arkæologiske Efterretninger forekommer ogsaa hos Saxo. Saaledes nævner han, at Harald Hildetand blev brændt paa den gyldne Kongesnække, Asken lagt i Krukke og paa Høvdingevis sat i Høj ved Lejre med Hest og Vaaben. Ogsaa Sakslands Konge Gelder blev brændt paa et Baal bygget af Skibe og Asken jordet i en anselig Høj, ligesom Ørvendel blev hædret af sin Banemand med en stor og prægtig Høj. Og i Sagaen om Amlod hører vi, at den største Vanære, han kunde vise Fenge, var, at han lod Almuen kaste Liget paa Baal

Nørre Aasum-Stenen. Træsnit i Ole Worms Monumenta 1643.

og »splitte hans usle Aske ad, strø hans arge Støv for alle Vinde. Ingen Askekrukke, ingen Gravhøj skulde gemme hans brødefulde Ben«. Men Amleds egen Gravhøj fandtes paa Saxos Tid paa en Hede i Jylland, som var opkaldt efter ham.¹³⁾

Tilsammen afspejler disse og lignende Træk uden Tvivl Vikingetidens Gravskik og maaske har Traditionen holdt sig mundtligt, indtil Saxo optegnede den, men han kan ogsaa have hørt om eller selv set Udgravninger af Højene. Om Balder veed han i hvert Fald at fortælle,¹⁴⁾ at »hans Hær jordede hans Lig med kongelig Pragt og kastede en Høj op over ham. Denne Høj søgte i vore Dage nogle Mænd med Harald (Kesje?) i Spidsen at grave ud ved Nattetide, i Haab om at finde Skatte, thi den gamle Gravhøj havde stadig et stort Navn i Folkemunde. Men med eet blev de slagte af en saadan Skræk, at de opgav deres Forsæt, thi fra Toppen af den udgravede Høj tyktes der dem brat at bryde en brusende Vandstrøm frem, der i rask og rivende Løb udgød sig over de omliggende Agre og oversvømmede alt hvad den mødte. Ved dens Frembrud blev Højgraverne skræmte, kastede deres Spader, og flyede til alle Sider. Senere har alle ladet Højen ligge urørt, naar Sagnet om Udgravningen er kommet

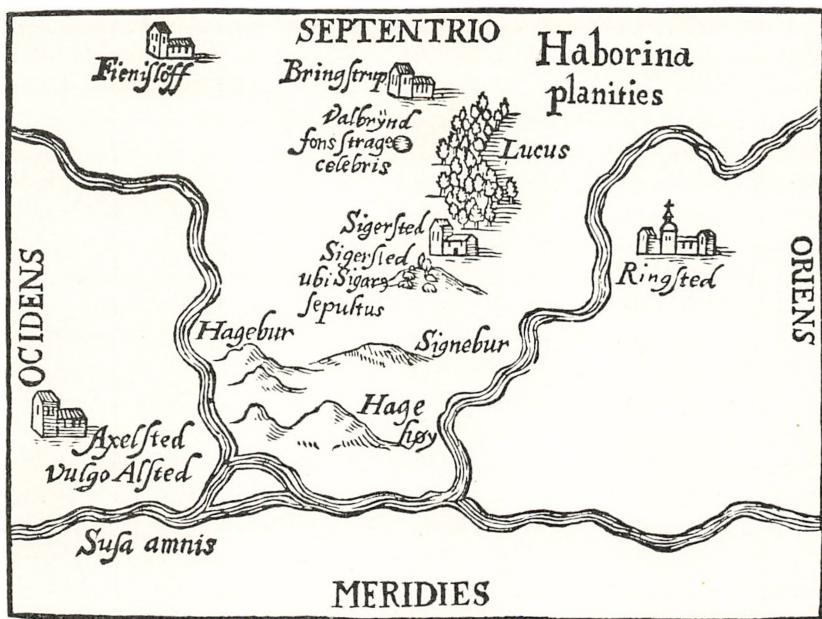
dem for Øre og desaarsag veed man ej, om den indeholder nogen Skatte.«

Af andres Beretning har Saxo aabenbart ogsaa sin Viden om et andet jordfast Minde, der var knyttet til Balder.¹⁵⁾ Herom siger han, at Balder »for at kvæge sine tørstige Mænd efter Sejren ved at skaffe dem en Læskedrik, lod grave dybt i Grunden og kaldte en ny Kilde frem af Mulde. Sporene af denne Brønd, opkaldt for evigt efter ham, er nok endnu ikke helt udslettede, omend det gamle Væld er tørret svarligt ind.« Paa sin Færden mellem Roskilde og Købmandehavn kan Absalon have hørt dette Folkesagn om Oprindelsen til Landsbyen Baldersbrønde og set Brønden, saa at han har været Saxos Hjemmelsmand, som han var det ved Fortællingen om Siger-Slægten.¹⁶⁾ Med klare Ord hed det her, at »for at ingen skal tro, at Oldtidens Spor er aldeles udslettede, saa stadfæstes disse Frasagn ved visse Kendemærker, som knytter dem til Stederne den Dag i Dag: efter Hagbards Død har en Landsby« — Havbyrd ved Ringsted — »faaet Navn og et Sted i Nærheden af Sigerstad højner en Vold sig noget over det omgivende Jordsmon og røber, at her har ligget en gammel Gaard. Der er ogsaa En, som har fortalt Absalon, at han selv har set en Bjælke, som var fundet dér paa Stedet og som en Bonde havde pløjet op af Jorden«.

Lægger vi nu alt dette sammen, turde det uden Tvivl vise, at Absalons historiske Interesser ogsaa omfattede, hvad vi vilde kalde rent arkæologiske Minder, og at man var klar over det i hans egen Tid. Det kan i hvert Fald tage Sigte herpaa, naar Sven Aggesøn et Sted taler om hans *curiositas*, for slet ikke at tale om, at den rygiske Sendemand Dombor¹⁷⁾ vovede at sige til ham, at han var »en Nar efter Oldtidens Skygger«. Men fremfor alt gav denne antikvariske Indstilling sig Udslag i, at han samlede paa Kostbarheder og Kuriositeter.

I sine sidste Aar oprettede Absalon sit Testamente og bestemte her, hvem hans forskellige Ejendele skulde tilfalde, men desværre er selve Originalen, som sikkert var udstedt i Sorø Kloster, hvor den i hvert Fald senere blev opbevaret, gaaet til Grunde. Heldigvis kendes Testamentet dog gennem Afskrifter, efter hvilke Otto Sperling udgav det allerede i 1696 som et særligt Værk, medens Kr. Erslev i 1901 gav en bedre Tekst.¹⁸⁾

De enkelte Stykker, som i særlig Grad interesserer os her, staa spredt mellem de øvrige Sager og danner altsaa ikke noget egentligt Museums-Katalog, men stiller vi dem sammen, faar vi følgende Grupper.

Sigersted-Eggen. Træsnit i Ole Worms Monumenta 1643.

Den første omfatter Slægtens og Absalons egne Sager og indledes med *det simple Bæger, af hvilket hans Fader plejede at drikke* (parvum ciffum, de quo pater ejus potiones accipere solebat). Da Asser Rig døde omkring 1150, har det altsaa været et ret gammelt og ret uanseligt Stykke, hvis Værdi for Absalon alene maa have ligget i dets Tilknytning til Faderen. Det giver os derfor et Indblik i Absalons Følelser overfor sin fædrene Slægt, og Indtrykket forstærkes af den Omstændighed, at Bægeret skulde tilfalde hans Broder Esbern Snare. Den samme Slægtsfølelse var det sikkert ogsaa, som fik Absalon til at overføre Skjalm Hvides og hans Søn Tokes Ben fra Fjeneslev Kirke til Sorø.¹⁹⁾

Et sandt Pragtstykke var sikkert *det Sølv-Bæger, som Hildebrand havde gjort* (ciffum argenteum, quem Hildebrand fecerat), og som ogsaa skulde arves af Esbern. Ellers vilde Absalon vel næppe have husket og fremhævet Mesterens Navn.

Derimod har *de Sølv-Bægre af de større Bægre, som han gav hver af hans (Esberns) Sønner* (cuilibet filiorum suorum ciffos argenteos de majoribus ciffis dedit) nok kun udmærket sig ved deres Størrelse og Sølvværdi.

Et Slægts-Stykke var derimod *det Sølvbæger, som Hr. Sune for-
dum havde givet ham, og som han bestemte for* (Roskilde-Bispens)
Broder Herre Kansleren (fratri ejus domino cancellario ciffum argen-
teum, quem ei dominus Suno quondam dederat, legavit). Sune Ebbe-
søn var Fætter til Absalon og Fader til Roskilde-Bispen Peder Sune-
søn og til Knud den Sjettes Kansler, den senere Ærkebiskop Anders
Sunesøn. Sune døde i 1086, hvorfor Bægeret maa være ældre end
dette Aar.²⁰) At det tilfaldt Sønnen, Anders, var saa meget mere ri-
meligt, som Absalon havde givet hans Broder Peder i Roskilde:

*det Sølv-Bæger, som denne for-
dum selv havde givet ham* (episco-
po Roskildensi ... ciffum argenteum, quem eidem quondam dederat,
donavit).

Men dermed var Absalons Skat af Sølv-Bægre ikke udtømt:

Herre Kongen — Knud den Sjette — *gav han et Sølv-Bæger af
vidunderligt Arbejde, som Hr. Biskoppen af Nidaros for-
dum havde
skænket ham* (Domino regi ciffum argenteum mirabiliter fabrefac-
tum, quem dominus Nidrosiensis ei quondam dederat, ... dedit).

*Nicolaus, Biskop af Oslo, gav han det Sølv-Bæger og de Sølv-
Skaale, som samme Biskop for-
dum havde foræret ham* (Nicolao
Aslonensi episcopo ciffum argenteum et scutellas argenteas, quas idem
episcopus ei quondam dederat, donavit).

Kannikerne af Helligaanden (d. v. s. i Æbelholt Kloster) *skæn-
kede han et Sølv-Bæger af glat Arbejde, vejende omtrent 10 Mark
Sølv* (canonicis de Paraclito ciffum argenteum de plano opere, pon-
derantem circiter decem marcas argenti).

*Det store Sølv-Bæger, som han havde i Sorø, gav han til Kapellet
i Sorø for deraf at lave en Kalk* (majorem ciffum argenteum, quem
Sora (!) habuit, capellæ de Sora dedit ad calicem faciendum).

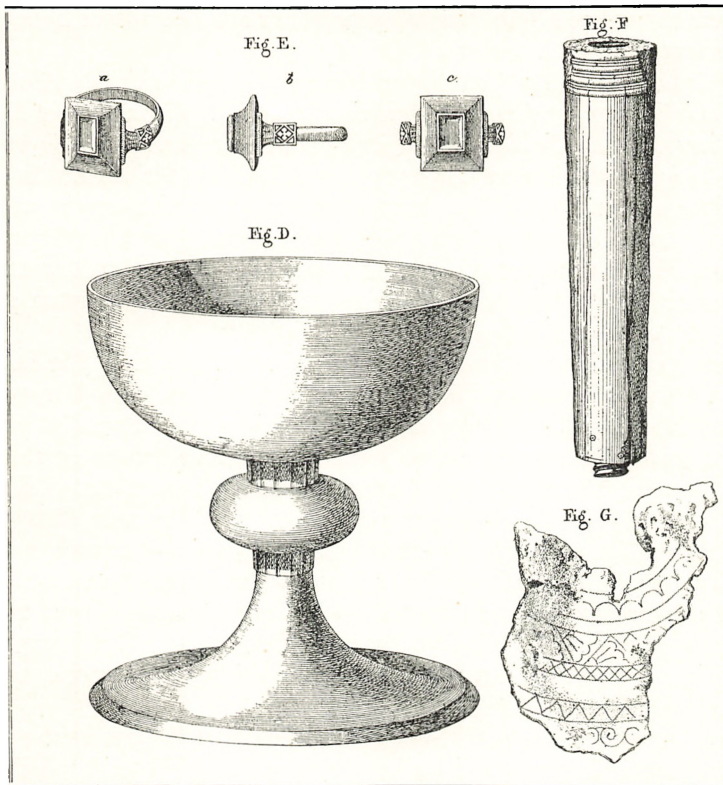
To af de tilkaldte Vidner ved Udstedelsen af Testamentet²¹) be-
tænkte Absalon ogsaa med Gaver af sit Skatkammer:

Provst Aage — af Lund — *gav han et mindre Sølv-Bæger, som
han havde i Sorø* (præposito Achoni minorem ciffum argenteum,
quem Soræ habuit, dedit), og Lunde-Kanniken

Magister Johannes skænkede han et Bæger af Sølv (magistro Jo-
hanni bicarium argenti dedit).

Og endelig *bød han, at der af hans Sølv-Skaale skulde gøres Kalke
til Sct. Laurentii Kloster* (i Lund), *stærke og tilstrækkelige* (de scutel-
lis suis argenteis jussit calices fieri in monasterio beati Laurentii fortes
et sufficientes).

Ogsaa Sorø-Munkene fik en Kostbarhed af ham, idet *han gav
Klosteret i Sorø en Sølv-Æske med Relikvier* (pixidem argenteam
cum reliquiis monasterio de Sora dedit).

Absalons Sølv-Kalk (Fig. D), Guld-Ring med Safir (Fig. E, a—c), Bisppe-Stav (Fig. F), Disk(?) af Tin (Fig. G). Efter Kobberstik 1829.

Men foruden denne Mængde forarbejdet Sølv, som baade repræsenterede den historiske og den kunstneriske, men sikkert ogsaa den rent økonomiske Værdi, havde Absalon andre Kostbarheder, især Ringe. Til Kongen gav han saaledes, ikke blot det førnævnte Bæger, men ogsaa

den Guld-Ring, som han plejede at bære om Hverdagen, samt en Guld-Skaal med Moskus (annulum aureum, quem singulis diebus portare solebat, et vasculum aureum cum musco).

Til Sct. Laurentii Kloster gav han femten Guld-Ringe med Stene og den sekstende uden Sten for at gøre et Alterskrin deraf (annulos aureos quindecim cum lapidibus et sedecimum sine lapide monasterio beati Laurentii dedit ad plenarium faciendum).

Ogsaa Præsten Eskil havde Guld-Ringe, som skulde forbeholdes

Kronerne i samme Kirke (Eschillus presbiter annulos aureos habet ad opus eorundem reservandos).

I Lunde-Kapitlets Gavebøger nævnes, at *Ærkebiskop Absalon smykkede Kirken med mange Prydelser, nemlig to Kroner og et Dobbel-Kors, Kalke, Klokker, Relikvier af Helgener, forskellige Bøger og Bispe-Skrud* (Absalon archiepiscopus, qui hanc ecclesiam multis decoravit ornamentis, videlicet duabus coronis et gemina cruce, calicibus, campanis, sanctorum reliquiis, libris diversis, pontificalibus indumentis). Det meste er vel blevet anskaffet for de Midler, han testamenterede Domkirken, men et og andet Stykke kan dog ogsaa godt have været i hans Eje.²²⁾

Desværre hører vi ikke noget nærmere om disse værdifulde Smykker og kan derfor heller ikke vide, om der mellem dem har været Arvestykker eller Erindringer af mere personlig Karakter. Det sidste tør vi derimod antage har været Tilfældet ved hans *Rustninger*. Forlængst var Vendertogene forbi, hvor han havde baaret dem i Kampene, og som Kirkens Øverste havde han nu ikke mere Brug for dem, men alligevel havde han stadig beholdt dem — aabenbart som Minder fra sin Krigerfærd. Naar han saa' paa dem, huskede han maaske, hvorledes han som yngre havde været »saa stor en Mester i at svømme, at han i sin tunge Brynje ej blot sagtens holdt sig selv oven Vande, men ogsaa reddede andre, der ej kunde svømme, ud af den truende Fare«. ²³⁾

Sin Søstersøn *Alexander* — som aabenbart stod ham særlig nær og som med saa megen Hæder havde taget Del i Togtet mod Pommern 1185 sammen med Kongen og ham selv²⁴⁾ — *skænkede han et Sølv-Bæger af de bedre samt de Brynjer, som han havde, og hans to Sønner fik to mindre Sølv-Bægre* (domino Alexandro ciffum argenteum de melioribus et loricas, quas habebat, et duobus filiis suis duos ciffos argenteos modicos dedit).

Men ogsaa *Ulf*, en Broder til Absalons Staller Peder, *gav han den Brynje, som Esbern Mule havde skænket ham* (fratri ejus Wlf lorica, quam Esbernus Mule ei dederat, donavit). Derimod synes Absalon at have skilt sig af med den lille Haand-Øxe (securicula), han gerne bar;²⁵⁾ hverken den eller andre Angrebs-Vaaben forekom i hvert Fald mellem hans Rustkammer-Sager.

Som de mest interessante blandt hans Skatte maa vi endelig nævne: *de to Bægre fra Rygboernes Afguder, som han tiltænkte Fru Margrete* (dominæ Margaretæ duos ciffos Rujanorum idolorum). De giver hele Samlingen dens Karakter af Raritets-Kabinet. Maaske af Selvsyn eller snarere vel efter Absalons Beskrivelse fortæller Saxo²⁶⁾ om Svantevits Tempel og Arkonas Erobring, at Rygboerne

bragte de sejrende Daner »syv ens store Kister, fulde af Gudernes hellige Skatte«, og vi tør vel tro, at de to Bægre, som Absalon senere havde, var herimellem. De »mange sjældne Dyrehorn, mærkelige baade i og for sig og ved den Kunst, der var anvendt paa dem«, som fandtes blandt Svantevits Skatte, har næppe fristet Danskerne, men nok de »allehaande Ærestegn og Helligdomssmykker, som Præsten gemte i Kister under Laas og Lukke«. Her saa' man, siger Saxo videre, »en stor Mængde Gaver, som hele Folket eller Enkeltmand havde lovet Guden, for at han skulde opfylde deres Ønsker. Denne Støtte, som hele Vendland dyrkede og skattede til, modtog endog Nabokongernes Hyldest, thi de sendte den Gaver uden at ænse, at det var Helligbrøde. Blandt andre havde ogsaa Danekongen Sven (Grade) hædret den med et Drikkekar (poculum) af ypperligt Arbejde for at vinde dens Naade«. Spørger man, hvorfra Saxo kan have denne sin Viden, bliver det efter Sammenhængen næsten givet, at Drikkekaret maa have baaret en Indskrift, som fortalte, at det var en Gave fra Kongen. Men har det været Tilfældet, vil det ogsaa forklare, at Absalon just valgte sig dette Bæger, da Byttet blev delt. Det ene af de to Bægre, Fru Margrete fik, har derfor sikkert været Sven Grades.

De mange Aarhundreder, som er svundet siden Absalon samlede alle disse Kostbarheder, har forlængst udslettet ethvert Spor af dem, og vi kender dem derfor nu kun som Skygger i den skriftlige Overlevering. Senere Tider var det forbeholdt at opdigte *Ornamenta Absalonis Huide archiepiscopi Lundensis*.²⁷⁾ Og dog er der endnu den Dag i Dag nogle Stykker, som vi med Sikkerhed kan sige har tilhørt Absalon og som ligesaa rimeligt har været opbevaret blandt hans øvrige Sjældenheder, naar han ikke brugte dem ved Kirke-Tjenesten.²⁸⁾ Det er den Bisper-Stav af Hvalros-Tand, som blev lagt i hans Arm, den Guld-Ring med Safir, som blev sat paa hans Finger, og den Sølv-Kalk, som blev givet ham i Hænde, da han var død Sanct Benedicts Dag i det Herrens Aar 1201 og blev stedet til Hvile i Sorø Kirke.

- 1) Francis Beckett: Sakristi og Kunstkammer. (Kunstmuseets Aarsskrift 1921-1923. Kbh. 1924. S. 30-37).
- 2) Saksens Danesaga ved Jørgen Olrik. II. Kbh. 1912. S. 263-264. — Jørgen Olrik: Samlere i Middelalderen. (Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. 1920. S. 216).
- 3) P. A. Munch: Det norske Folks Historie. II. Christiania. 1855. S. 112.
- 4) Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks runeindskrifter. I. Kbh. 1942. No. 413. — Francis Beckett anf. Afh.

- 5) Ellen Jørgensen: Ribe Bispekrønike. (Kirkehist. Saml. 6. R. I. Kbh. 1933. S. 31).
- 6) Saksnes Danesaga ved Jørgen Olrik. I. Kbh. 1911. S. 18-19. II. Kbh. 1912. S. 52-53.
- 7) Carl S. Petersen: Stenalder. Broncealder. Jernalder. Kbh. 1938. S. 90-116.
- 8) Saksnes Danesaga ved Jørgen Olrik. I. S. 15. — Jørgen Olrik: Studier over Saksnes historiske Kilder. (Hist. Tidsskr. 10. R. II. Kbh. 1933. S. 149-289).
- 9) Saksnes Danesaga ved Jørgen Olrik. I. S. 23. — Axel Olrik: Forsøg på en tvedeling af kilderne til Saksnes oldhistorie. Kbh. 1892. S. 25-26.
- 10) Saksnes Danesaga ved Jørgen Olrik. I. S. 14-15.
- 11) Lis Jacobsen og Erik Moltke: Danmarks runeindskrifter. I. No. 347. — Anders Bæksted: Vore yngste runeindskrifter. (Danske Studier 1939. S. 112).
- 12) Danmarks Kirker. Sorø Amt. Kbh. 1936. S. 352.
- 13) Saksnes Danesaga ved Jørgen Olrik. II. S. 78 (Harald Hildetand); I. S. 125-126 (Gelder); I. S. 148 (Ørvendel); I. S. 164 (Fenge), 176 (Amled).
- 14) Saksnes Danesaga ved Jørgen Olrik. I. S. 131-132.
- 15) Saksnes Danesaga ved Jørgen Olrik. I. S. 126. — Gunnar Knudsen: Baldersbrønde. (Festskrift til Finnur Jónsson. Kbh. 1928. S. 463—473).
- 16) Saksnes Danesaga ved Jørgen Olrik. II. S. 37.
- 17) Saksnes Danesaga ved Jørgen Olrik. IV. Kbh. 1909. S. 33. — Scriptorum minores. I. 1917-18. p. 64. — Sven Aggesøns historiske Skrifter oversatte af M. Cl. Gertz. Kbh. 1916-17. S. 2.
- 18) Testamentum Dni Absalonis archiepiscopi Lundensis ex MSSis optimis rutum & notis illustratum Otthonis Sperlingii... Hafniæ. 1696. — Scriptorum Rerum Danicarum. V. 1783. p. 422-456. — Kr. Erslev: Testamenter fra Danmarks Middelalder. Kbh. 1902. S. 3-6. — P. F. Suhm: Historie af Danmark fra Aar 1182 til 1202. Tome VIII. Kbh. 1806. S. 589-595.
- 19) Danmarks Kirker. Sorø Amt. I. Kbh. 1936. S. 78.
- 20) Man søger forgæves dette Sølv-Bæger blandt Anders Sunesøns Gaver. (C. Weeke: Lund Domkapitels Gavebøger. Kbh. 1884-1889. S. 142-146).
- 21) Lauritz Weibull: Lunds Domkyrkas Nekrologium. Lund. 1923. S. 119 (Magister Johannes), 122 (Provst Aage).
- 22) C. Weeke: Lund Domkapitels Gavebøger. Kbh. 1884-1889. S. 66.
- 23) Saksnes Danesaga ved Jørgen Olrik. IV. S. 195-196.
- 24) Saksnes Danesaga ved Jørgen Olrik. IV. S. 312-313. — Alexander var ogsaa Vidne ved Udstedelsen af Absalonis Testamente. (Erslev: Testamenter. S. 3).
- 25) Saksnes Danesaga ved Jørgen Olrik. IV. S. 144. — Compendium Saxonis (Scriptores minores. I. p. 429) kalder Øxen bipennis: tvægget.
- 26) Saksnes Danesaga ved Jørgen Olrik. IV. S. 126, 139, 146.
- 27) M. Mackeprang: Kunstkamrets absaloniske Sager. (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed. 1921. S. 147-166).
- 28) Danmarks Kirker. Sorø Amt. I. S. 79-80. — Beretning om Undersøgelsen af Erkebiskop Absalonis Grav i Sorø Kirke, efter Kongelig Befaling foretaget den 22. og 23. Mai 1827. (Nye Danske Magazin. VI. 2. S. 81-94).

Den Secherske Gaard 1908.

DEN GAMLE BY I AARHUS

PETER HOLMS FØRSTE PLAN

Af CHR. AXEL JENSEN

Da Aarhusianeren Peter Holm, Grundlæggeren af Købstadmuseet »Den gamle By«, bortkaldtes 1. Februar 1950, blev hans Livsværk skildret i mange og smukke Ord. Her skal ikke skrives endnu en Nekrolog, men i dette Museumstidsskrift bør Peter Holm dog ogsaa mindes, og det skal gøres ved at fremdrage et Brev, som han skrev til mig ved Juletid 1907. Det findes i Nationalmuseets Arkiv og lyder:

Banegaardsgade 49, Aarhus, 25—12—07.

Kære Hr. Magister.

Tak for Deres Tilbud m. H. t. den Secherske Gaard. Vi har her i Aarhus netop gjort Regning paa Deres (og Museets) Bistand, saa intet vil ske uden Deres Viden. Jeg skal nu besvare Deres Spørgsmaal.

Nedrivningen skal efter Bestemmelsen ske til Foraaret, altsaa efter April Flyttedag.

Ved Landsudstillingen i 1909 er det Hensigten at lave en Sektion »Aarhus Bys Historie« eller »Aarhus Bys historiske Udstilling«. Udvalget bestaar af Overbibliotekar Grundtvig (paa Gr. af Rang og Stilling Udvalgets »Ordfører«), Arkitekt Kühnel (bestemt forlangt som Medarbejder af undertegnede) og endelig undertegnede.

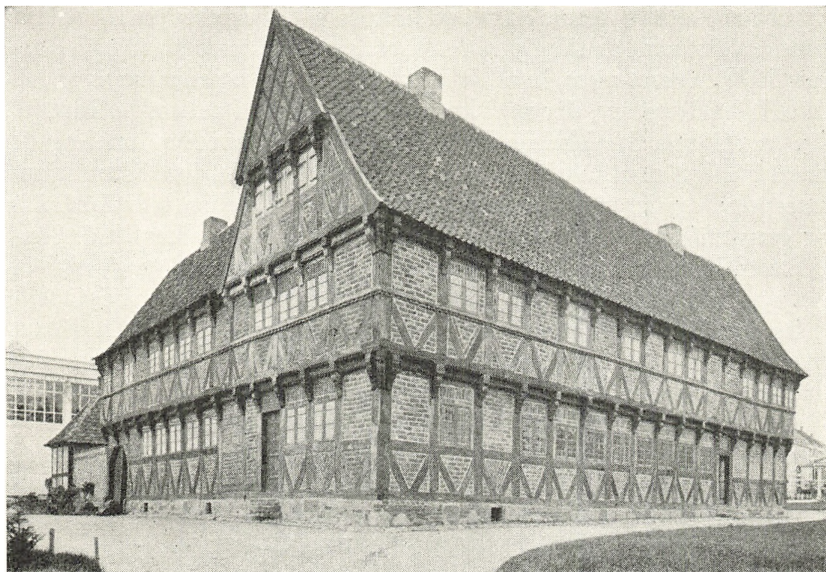
Den Secherske Gaard paa Hjørnet af Lilletorv og Immervad 1908.

En saadan Udstilling ligner jo ingenting, naar den ikke fremtræder i en historisk Ramme, og nu har jeg fundet paa, at Rammen skal være »Lilletorv i gamle Dage«. I 1909 er Lilletorv helt forvandlet. Gerdes Gaard (den Harsdorffske fra forrige Aarh.s Beg.) har faaet 1 Etage paa o. s. v., den Secherske Gaard er erstattet af en hypermoderne Forretningskolos, og det er jo endelig kun faa Aar siden, at den ikke saa særlig smukke Lazarus Gaard veg Pladsen for Banken.

Min Idé er, at vi laver den gamle Borgport som Indgang til det med toppede Sten brolagte Torv. Til venstre staar saa den Secherske Gaard, selve Gaarden, forstaar De, og den skal saa rumme en Række Stuer: den historiske Udstilling, der vel væsentlig bliver Billeder, Møbler og Dragter. Fra Stuerne paa 1ste Sal (undskyld dette Udtryk) gaar man ud paa Svalen, der som i tidligere Tid hænger frit paa alle tre Længer. Derfra ser man ned i Gaarden, hvor Bøndernes gammel-dags Køretøjer er kørt ind. Lazarus Gaard skal kun være en Imitation og bruges som Forretningsbygning. Den kan f. Eks. rumme en gammel-dags Vinstue og Bog-lade. Endelig skulde Gerdes Gaard kun fremtræde som en afsluttende Væg, op-ført af Træ og afpudset med Kalk. Gaderne maatte jo vises et lille Stykke og af-sluttes med malede Lærreder. For at holde Publikum i tilbørlig Afstand har jeg tænkt mig Gaderne spærrede af Markedstelte, deriblandt et ægte Christiansfeldertelt. I Gyden ved Sechers Gaard de gamle Sprøjter, da Brandvæsenet netop der forsynede sig med Vand fra Aacn. Jydepottesælgerne skulde som før have deres Stade under Gerdes Vinduer o. s. v., o. s. v.

Jeg ved ikke, hvad De mener om sligt. Udvalget in pleno er enig med mig, og om kort Tid ved vi, om vi kan realisere Planen. Gaarden har jeg paa Haanden til Nedrivning til en ret billig Pris.

Men saa kommer vi til min lønlige Tanke: ad den Vej at bevare Gaarden. Jeg kunde tænke mig, at Aarhusianerne vilde finde et saadant Behag i deres By-

»Den gamle Borgmestergaard« paa Landsudstillingen i Aarhus 1909.

museum, at de ikke vilde af med det igen, men lod det blive staaende efter Udstillingen og derfor vil jeg gerne saa nær op ad Anlægget »Skansen«, (der støder umiddelbart op til Udstillingspladsen), at Gaarden og det den omgivende nærmeste Terræn kan inddrages i Anlægget. Naar vi saa faar den Bechske Længe, kan den just supplere og danne fjerde Side af Gaarden.

Men til alt dette behøver vi ikke alene sagkyndig Bistand, men ogsaa al den Støtte, De og Museet kan yde os, og jeg haaber, at vi virkelig maa faa noget ud deraf. Skulde det mislykkes, ved jeg en anden Maade, hvorpaa Gaarden kan bevares, men ikke for Udstillingen og Museet, saa det skal jeg foreløbig ikke komme ind paa.

Skriv nu til mig om Deres Opfattelse. Saa snart vi har haft Konference med Udstillingens Arkitekt, ved vi bedre Besked, og jeg skriver da straks igen.

Kampmann er med paa hele Planen og billiger den fuldt ud, og han siger, at under ingen Omstændigheder maa den Gaard forsvinde. Det vil den heller ikke komme til. Men vær nu saa venlig at sende mig et lille Svar snarest paa dette, jeg her har fortalt Dem.

De venligste Hilsener!

Deres hengivne

Peter Holm.

Paa dette Tidspunkt havde Translatøren i nogle Aar ofret al sin Fritid paa Arbejde i Aarhus historiske Museum, men de indendørs Omordninger var ham ikke nok. Han drømte om noget andet og mere, og da den Secherske Gaard fra 1597 var dømt til Nedbrydning,

kombinerede han denne Omstændighed med Forberedelserne til en historisk Aarhus-Afdeling paa den forestaaende Landsudstilling i Aarhus 1909. Brevet viser, hvad han da tænkte sig, og skitserer en Plan til et Udstillingstorv, der utvivlsomt er inspireret af personlige Indtryk fra en »Gamla Stockholm« Udstilling. Det var kun Drømme, og de brast hurtigt, man havde ikke Raad til at fremstille disse Udstillingsattrapper, og det var kun blevet Avner. Men Kærnen blev fastholdt og gennemført. Den Secherske Gaard genrejstes paa Landsudstillingen som »Den gamle Borgmestergaard«, og Holms lønlige Tanke, at det paa den Maade skulde lykkes at bevare Bygningen, gik i Opfyldelse. Baade Aarhusianerne og andre fandt saa meget Behag i det nye Bymuseum, at Gaarden efter mange Genvordigheder og efter endnu en Flytning fandt sin blivende Plads i Det jydskes Haveselskabs Have og her blev den første Begyndelse til det opvoksende Købstadsmuseum, hvor det lykkedes Holm i Løbet af tredivte Aar at samle og genrejse henimod 50 forskellige Købstadsbygninger. Det blev noget andet, meget bedre og værdifuldere end det første, skitsemæssige Ud-kast. Den ungdommelige Translatør udviklede sig til den erfarne Museumsleder med de enestaaende Evner til at vinde Folk for sin Sag og til at stampe Penge op af Jorden. Men det gamle Brev viser som i et Glimt, hvad der fra først til sidst var Hovedsagen for Peter Holm: den varme Kærlighed til det gamle Aarhus og den intime Samfølelse med fordums Dages Købstadsliv.

SYNDEBUKKEN FRA FLINTERUP

Af J. S. MØLLER

I Aaret 1940 fik Kalundborg og Omegns Museum foræret en højst mærkelig og meget sjælden Genstand, der af Giveren, Frk. Alexandra Petersen, Slagelsevej Nr. 105, Kalundborg, kaldtes »en Syndebuk«. Den havde været anbragt over Indgangsdøren til hendes Hjem i Landsbyen Bjærgø i Svallerup Sogn, Ars Herred. Hendes Fader var Hjul- og Kærtmager Vilhelm Petersen. Før hans Tid ejedes Huset af Bedstefaderen, Rasmus Petersen, der døde 1907 i en Alder af 88 Aar. Men Traditionen fortalte, at Syndebukken selv skulde stamme fra Oldefaderen, Mads Christensen, der boede i Flinterup i Nabo-sognet Store Fuglede. Giveren oplyste yderligere, at *den altid er blevet kaldt »Syndebukken«. Man sagde om den, at naar den hang over Indgangsdøren, vilde intet Uheld ske dér. Og hvis den, der passerede Døren, havde begaaet en Synd, vilde denne Synd gaa over paa Bukken.*

Syndebukken bestaar af en svær Egeplanke, hvis Størrelse er 41 × 35 cm; men den er indrammet med Brædder, hvis forreste Kant er afrundet og er 2,3 cm højere end Planken, og hvis Bredde maaler 7,6 cm. Paa Planken er med svære Søm fastgjort et af Træ udskaaet, 25 cm fremspringende Hoved af et Faar eller en Ged paa en lang, nedad skraanende Hals. Hovedets Længde er o. 19 cm. Det har to 11,5 cm lange, lige, opad tilspidsede Øren. Øjnene og Næsen er kun let antydet, men Næseborene er store og dybe og viser fremad og opad. Tungen rager ud af Munden.

Paa Planken er der en Del Udskæringer. Omkring Halsen er der udskaaet en Krans af Blade og Blomster. Paa begge Sidepartier er der i ret højt Relief udskaaet slyngede Ornamente, nærmest i Barokstil. Forneden er der paa et ophøjet Felt udskaaet: MC SF og derunder Aarstallet 1778. Foroven bag Halsen er udskaaet to magisk-religiøse Tegn: et skraat, ligearmet Kors og derunder et latinsk Kors med Skraastreger i de øvre Vinkler.

Det hele er malet. Plankens Bundfarve er rød. Rammen er blaa ligesom de udskaarne Ornamentter paa Planken og Feltet forneden, hvorimod Bogstaver og Aarstal er malet med gul Bronze. Ogsaa Hovedet og Halsen er blaamalet; Ørerne, Tungen og Næseborene staa dog gulbronzerede ligesom Øjnene, der har røde Rande.

Oplysningen om, at Syndebukken oprindeligt var ejet af Give-rens Oldefader Mads Christensen i Flinterup, faar en Bekræftelse af de to første Navnebogstaver M C, medens de to sidste maaske betegner Hustruens Navn. Det er derfor sandsynligt, at det er Mads Christensen, der i Aaret 1778 har ladet Syndebukken lave.

Ordet »Syndebuk« kendes fra dansk Litteratur i hvert Fald gennem de sidste Par Hundredaar. C. H. Bredahl skriver for Eksempel: »Han blev en Syndebuk saavel for fremmed som for egen Brøde«. I Ordbog over det danske Sprog¹⁾ defineres Ordet som »en Person (ogsaa Ting, Forhold o. lign.), der uden Grund maa undgælde for andres Fejl eller Uheld, som ofte (uden Grund) bliver Genstand for andres Vrede eller Misfornøjelse, som alt skal gaa ud over«. Og Feilberg anfører fra Vendsyssel: »Den Dreng skal altid være Syndebuk for andre«, men om nogen til Syndebukken knyttet Folketro oplyser han intet.²⁾

I dansk Folke-Overlevering forekommer Ordet og dets Betydning mærkeligt nok ikke. I »Dansk Folkemindesamlings« Arkiv findes saaledes ingen Henvisninger til Ordet. I saa Henseende er vor Syndebuk da en Undtagelse, naar det i Traditionen om denne udtrykkeligt fortælles, at enhver, der havde begaaet en Synd, vilde blive befriet, naar han gik gennem den Dør, hvorover Bukken hang. Denne Egenskab hos Syndebukken gjorde den altsaa til en lykkebringende Talisman for Huset og dets Ejere.

Der kan næppe være Tvivl om, at Forbilledet for den Folketro, der har været knyttet til vor Syndebuk, stammer fra Læsning i Det gamle Testamente, selvom der er en væsentlig Afvigelse.

I *Tredie Mosebog*, det 16. Kapitel, fortælles nemlig følgende: Efter Guds Befaling skal Ypperstepræsten bade sit Legeme i Vand, iføre sig linned Underklæder og ofre en Tyr som Syndoffer for sig selv og for sit Hus's Synders Skyld og derved forsone sig og sit Hus. Derefter skal han tage to Bukke og efter Lodtrækning slagte den ene og ofre den til Herren som Syndoffer. *Aron skal lægge begge sine Hænder paa den levende Buk og over den bekende alle Israels Børns Misgerninger og alle deres Overtrædelser, alle deres Synder, og lægge dem paa Bukkens Hoved og saa sende den ud i Ørkenen ved en Mand, som holdes rede dertil. Bukken skal da bære alle deres Misgerninger til et øde Land og saa skal han slippe Bukken løs*

Syndebukken fra Flinterup.
(Kalundborg og Omegns Museum).

i Ørkenen. Derefter skulde denne Mand tage et Bad og iføre sig andre Klæder, ligesom Ypperstepræsten ogsaa sluttelig skulde afføre sig sine Linklæder og derefter tage et Bad samt iføre sig andet Tøj. Dette skulde gøres en Gang om Aaret og til en bestemt Tid, nemlig paa den tiende Dag i den syvende Maaned, Dagen hed derfor »Forsønningsdagen«.

Det, der i denne Beretning interesserer os, er den Buk, som fik lagt hele Folkets Synder paa sig og derefter blev drevet ud i Ørkenen

og ladet løs der, hvor den ingen Ulykker kunde gøre. Det er den Buk, der blev den egentlige Syndebuk.

Et saadant Sonoffer er i sit tidligste Stadium begrundet i den Forestilling, at man magisk kan uddrive alt det Onde, al den Sygdom, alle de Ulykker, der plager Menneskene, idet enhver Synd, enhver Ulykke og al Sygdom efter primitiv Opfattelse skyldes Dæmoner.

Liungman har paavist, hvilket uhyre stort Udbrednings-omraade disse Forestillinger om Uddrivelsen af det Onde har haft og har.³) Centrum for disse Forestillinger synes de Lande, hvor Kulturens Vugge har staaet, at have været, altsaa bl. a. det gamle Babylonien. Vi finder den ogsaa i næsten hele Europa, i det vestlige og det nordøstlige Afrika, i Palæstina, Persien, Indien, Tibet, Bagindien, paa Øerne i det indiske Øhav, i Australien, i Kina, Japan, Korea og det nordøstlige Asien samt i Alaska og hos de højere staaende Indianerstammer i Mellem-Amerika og i det nordligste Amerika.

Det usynlige Onde blev uddrevet regelmæssigt, gerne en Gang aarlig, ved Aarets Slutning eller Begyndelse, hyppigst maaske om Foraaret, men for Eksempel ogsaa ved Begyndelsen af den ny Høst. Hos Israeliterne var de første to Dage af det borgerlige Aar Bods-dage. Paa den tiende Dag blev de to Bukke udvalgt, og den ene blev, som sagt, med Alles Synder paa sig ført ud i Ørkenen; senere i Tiden blev den styrtet i en Afgrund.

Oftest brugte man et Dyr til at læsse Synderne paa, og denne Skik synes ogsaa at have været den ældste. De gamle Babyloniere lod en Præst hugge Hovedet af en Væder ved Nytaarsfesten. Templets Vægge blev derpaa bestrøget med Væderens Blod, hvorpaa Præsten bragte Væderens Krop og Hoved til Floden og kastede dem deri; han skulde derefter opholde sig en Uge paa Steppen. Denne Skik stammer sikkert helt fra Aar 2000 før Kr.

I vore Dage nøjes Jøderne med at slagte en Hane paa den dertil valgte Dag.

I For- og Bagindien er Bukken eller Geden endnu det Dyr, der hyppigst anvendes som Syndebuk. En rød Ko er dog ogsaa omtalt, saaledes fra Indien og Ægypten. Men Bukken, sjældnere Geden eller Væderen, synes at være den oprindeligste Form.

Ogsaa et Menneske kunde anvendes som Syndebuk og ligesom Dyret uddrevet, sjældnere dræbt. Denne Skik har et endnu større Udbredelsesomraade end Uddrivelsen af en Buk eller et andet Dyr. Men i Stedet for et levende Menneske har man ogsaa kunnet bruge en Dukke, der da har været opfattet som Syndebuk.

Til Uddrivningen har man imidlertid ogsaa ofte anvendt en

Bibliske Hoved-Sprog.

(2.)

3 Mos. B. 16. v. 15.

skal slagte

og bære hen ind

bag

og

stæncke ogsaa dermed for-
til imod

Ved det slagte Bockes Blod/
Christus sig betegne lod.

Skriftsted-Rebus: (Aron) skal slagte (Bukken) og bære hen ind bag (Forhænge) og stæncke ogsaa dermed fortil imod (Arken). Fra:

CCLII Udvalde, og med 800 Billeder udlagde Bibelske Hoved-Sprog, eller en saa kaldet liden Billed-Bibel, Gemyttet til Forfriskelse, og Ungdommen til Nytte. Trykt hos Christoph Georg Glasing, boende i Friderichsberg-Gaden. Kbh. 1742.

materiel Genstand, hvorpaa man læssede alt det Onde. Hertil kunde bruges en lille Vogn, et Skib eller et Krus, som man lod flyde bort paa en Flod. Dette kendes f. Eks. fra Indien.

Almindelig har den Tro ogsaa været, at et Menneske kunde blive rensat for sine Synder ved at tage et Bad eller ved at blive besprængt med Vand. Da gik Synderne over i Vandet.⁴⁾ Derfor skulde den

israelitiske Ypperstepræst efter at have lagt alles Synder paa Bukkens Hoved bade og iføre sig ny Klæder. Det samme skulde det Menneske gøre, der førte Bukken ud i Ørkenen. Ingen Synd maatte blive hængende ved dem.

Paa Ny-Zeeland overførte en hel Stamme ved en Besværgelse alles Synder paa en Enkeltperson, som fik en Bregnestæng bundet paa sig. Synderne gik saa over paa denne Bregne. Derpaa sprang han i en Flod, hvor han gjorde sig fri for Bregnen, som flød ud til Havet med hele Stammens Synder.⁵⁾

De Indfødte i Sukla-Thirta i Indien lagde alle deres Synder i et Kar og kastede dette i Floden.⁶⁾

Naar Kolera raser i en Landsby i Central-Indien, sender de Indfødte under Fremsigelse af Besværgelsesformler en hvid Ged ud i et Vildnis, for at den skal føre med sig den Dæmon, der menes at være Sygdommens Aarsag.

Vil en Indbygger paa Madagaskar befri sig, tager han et Dyr paa sine Skuldre og ønsker, at alt Ondt maa komme over Dyrets Hoved. Derpaa bærer han dette Dyr til et ensomt Sted.⁷⁾

Hver Gang Marsalia (det nuværende Marseille), en af de livligste og mest straalende af de græske Kolonier, blev hjem søgt af en Farsot, plejede en Mand af de fattiges Klasser at tilbyde sig som Syndebuk. Han blev underholdt et helt Aar paa offentlig Bekostning og fik kun den mest udsøgte og rene Føde. Naar Aaret var gaet, blev han klædt i en hellig Dragt, smykket med hellige Grene og ført gennem hele Byen, medens man bad om, at alle Folkets Lidelser maatte komme over hans Hoved. Senere blev han fordrevet fra Byen eller stenet til Døde af Folket udenfor Byens Mure.⁸⁾

I Athen underholdt man til Stadighed et Antal ynkelige og unyttige Individuer paa offentlig Bekostning. Naar en og anden Ulykke som Pest, Tørke eller Hungersnød ramte Staden, ofrede man to af disse Stakler som Syndebukke — een for Mændene, een for Kvinderne; den første bar om Halsen en Snor med hvide Figen; den, der ofredes for Kvinderne, var undertiden en Kvinde. Ofringen fandt Sted, ved at »Syndebukkene« blev ført omkring i Byen, hvorpaa de sandsynligvis blev stenet til Døde udenfor Byens Grænser. Det synes, som om der hvert Aar ved Thargeliafesten i Maj fandt saadanne Ofringer Sted.⁹⁾

Grækerne i Lilleasien udførte en Syndebuk-Ceremoni i 6. Aarhundrede før Kr. paa følgende Maade: Naar en By blev plaget af Farsoter, Hunger eller af Ulykke, blev et hæsligt udseende eller vanført Menneske udset til at tage alt det Onde paa sig, som hjem søgte Byen. Han blev ført til en passende Plads, hvor man lagde tørrede

Katten slaes af Tønden i København.

Figen, et Kornbrød og en Ost i hans Hænder. Dette spiste han, og derefter blev han pisket syv Gange paa Kønsdelene med Strandløg og med Grene af et vildt Figentræ, medens der blev spillet en særlig Melodi paa Fløjte. Tilsidst blev han brændt paa et Baal af Ved fra Skovtræer og Asken kastet i Havet.¹⁰⁾

I Nord- og Mellemtyskland, Böhmen, Mähren, hos nogle slaviske Folk samt i Polen var det i sen Tid Skik at bandlyse Døden fra Landsbyerne paa en bestemt Søndag, for Eks. Lætare, den fjerde Søndag i Fasten. Da samlede Landsbyernes Voksne og Børn sig og lavede af Træ, Pjalter og Straa et Billede af Dødsguden, bandt denne Dukke til en Stang, hvorpaa de bar den omkring i Byens Gader. Tilsidst kastede de »Døden« i Vandet eller brændte den, eller kastede den over Grænsen til Nabosognet, hvad Beboerne her naturligvis blev stærkt vrede over. Hele Skikken kaldtes »Uddrivelsen af Døden«. Tjekerne sang, naar Dukken blev kastet i Vandet: »Døden svømmer paa Vandet, det ny Aar er kommen til os«. Og ved Tilbagekomsten til Landsbyen sang de: »Vi har baaret Døden ud af Landsbyen, det ny Aar bærer vi ind i Landsbyen igen«.¹¹⁾

I Tyrol skar en Bonde ved Udbrud af en smitsom Sygdom Ho-

vedet af den første Kalv, der kreperede af Sygdommen, og hængte dette Hovede op paa en Stang, der blev anbragt ude i Luften — som en Slags Syndebuk, der skulde opfange Sygdommen.¹²⁾

I denne Skik har vi i Virkeligheden det nærmeste Sidestykke til Syndebukken i Kalundborg. I Tyrol blev Kalvehovedet jo nemlig ikke sendt bort, men skulde vedblivende være paa Stedet og opfange Sygdomsaarsagerne, saa det blev en lokal Syndebuk for Bondens Hjem.

Endnu skal nævnes en Skik, der ogsaa er velkendt fra Danmark. Det er Fastelavnsskikken at *slaa Katten af Tønden*. I Tønden skulde der oprindelig være en levende Kat, og muligt er det da, at den er blevet dræbt som »Syndebuk« med det Formaal at beskytte Delta-gerne og deres Hjem mod Sygdomme og andre Ulykker.¹³⁾

¹⁾ Ordbog over det danske Sprog. XXII. Kbh. 1944. S. 1478.

²⁾ H. F. Feilberg: Ordbog over jyske Almuesmål. III. Kbh. 1904-1908. S. 704.

³⁾ Waldemar Liungman: Traditionswanderungen Euphrat-Rhein. Theil 1. (F. F. communications Nr. 118, Helsinki 1937) S. 61-65.

⁴⁾ J. Scheftelowitz: Die Sündentilgung durch Wasser. (Archiv für Religionswissenschaft, XVII. Lpz. 1914). S. 353.

⁵⁾ Scheftelowitz. S. 371.

⁶⁾ Scheftelowitz. S. 373.

⁷⁾ Scheftelowitz. S. 388.

⁸⁾ James G. Frazer: Den gyllene grenen. Studier i magi och religion. II. Sthlm. 1925. S. 681.

⁹⁾ Frazer. S. 685.

¹⁰⁾ Frazer. S. 682.

¹¹⁾ Scheftelowitz. S. 391. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. V. S. 918; VIII. S. 991 ff.

¹²⁾ M. Höfler: Die volksmedizinische Organotherapie. Stuttgart. 1908. S. 85.

¹³⁾ J. S. Møller: Fester og Højtider i gamle Dage. Holbæk 1929-1933. II. S. 150-166.

LAAGPOTTER MED DOBBELTE VÆGGE EN GRUPPE DANSK LERTØJ FRA DET 18. AARHUNDREDE

Af ALBERT THOMSEN

Det lykkedes i Fjor Holbæk Museum hos en Privatsamler i Sønderjylland at erhverve et mærkeligt og særpræget Stykke Lertøj, en lille Laagpotte, som er lavet i Holbæk 1748. Nu er gammelt Lertøj med Aarstal jo ikke ualmindeligt, men det hører til Sjældenhederne, at et Stykke baade er dateret og forsynet med Oplysning om Pottemagerens Hjemsted. Og da det ydermere er et morsomt og smukt Stykke, kan det ikke undre, at vi med Glæde indlemmede det i vor Samling af Holbæk-Lertøj, og maaske heller ikke, at jeg fik Lyst til at publicere det her.

Det er en trebenet Laagpotte, 19 cm høj. Midt paa det flade Laag er anbragt en lille Brystfigur af en Mand uden Arme; han har Paryk med Pung i Nakken og bærer en trekantet Hat, paa begge Kinder er der Skønhedspletter, og foran i Brystet er udskaaet et trekantet Hul. Langs Laagets Kant ses Resterne af nogle opstaaende Takker, og foran Figuren staar den pudsige Indskrift:

»af leret er ieg danet saa
at ieg kand ej paa jorden gaa«.

Selve Potten har øverst et bredt Bælte med Bølgelinier; derunder er den dobbeltvægget, den indre Væg er lige, glat og brunlaseret, mens den ydre buger ud og er udskaaet i et smukt barokt Mønster af Bladværk med tulipan- og solsikkelignende Blomster samt et Hjærte. Stjærten paa den ene Side ender i en Kugleform, dannet af fritskaarne Bøjler. De tre Ben har en rask Zigzagstreg, og mellem

dem danner Bunden en trekantet Flade, hvor der er malet »Holbech d. 14 Martij 1748«. Potten er gulgaseret med rødbrun Staffering.

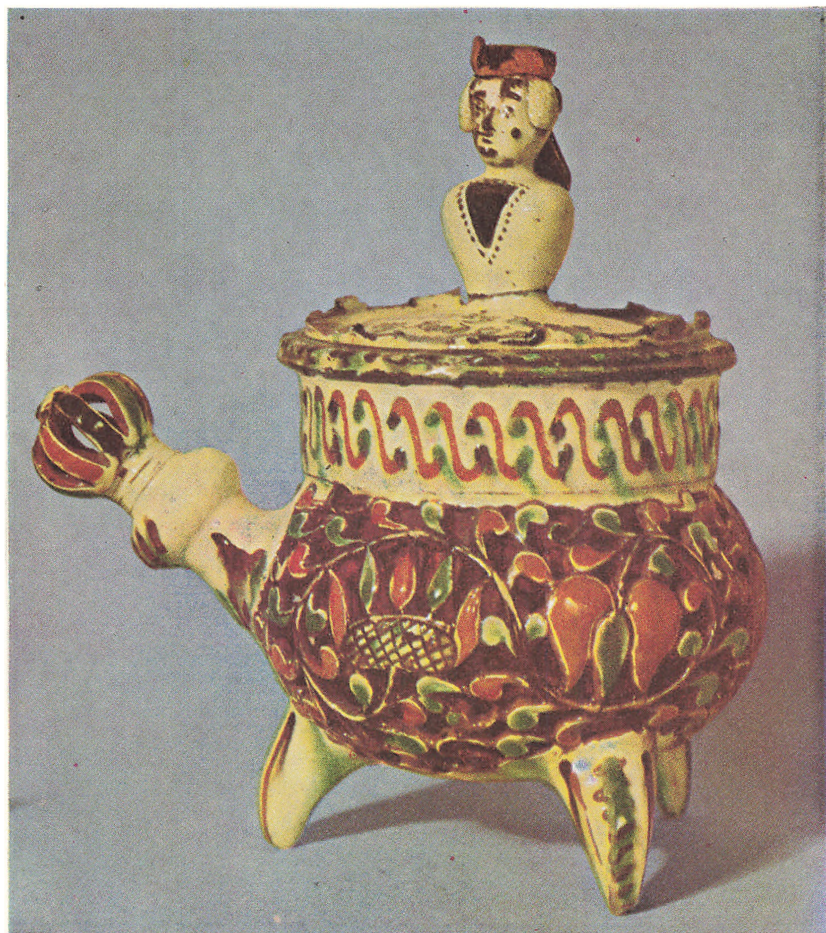
Denne Laagpotte er baade med Hensyn til det haandværksmæssige og Dekorationen et fremragende Stykke og hører til en særlig Gruppe indenfor dansk Pottemageri, de dobbeltvæggede Potter til Barnemad. Første Gang, denne Type er omtalt, er vistnok af C. Nyrop.¹⁾ Han bringer en Tegning af en Laagpotte, dateret Holbæk 1759: »en ganske barok, saakaldt Flødepotte med Laag, nærmest vistnok bestemt til at koge Barnemad i; paa Laaget af en lignende Potte, der ogsaa findes paa Udstillingen, er der anbragt en Vugge med et Barn i.«

Senere har Jørgen Olrik²⁾ omtalt og afbildet tre af disse dobbeltvæggede Potter, »der hører til de bedste Frembringelser af dansk Pottemagerkunst.« Den ene er den Holbæk-Potte, som Nyrop omtalte, et ualmindelig smukt Stykke, som Folkemuseet har erhvervet paa Amager. Den er ogsaa nævnt af Kai Uldall.³⁾ Det er en broetglaseret Laagpotte med dobbelte Vægge baade i Laaget og i selve Potten, begge Steder prydet med et kunstfærdigt Mønster i Bladranker og Blomster, meget overlegent og sikkert gjort. Øverst paa det høje Laag sidder et Mandshovede med Paryk og trekantet Hat; paa Kinderne har han Skønhedspletter. Der er tre Ben med Maskaronansigter. Paa den ene Side sidder en Stjært og modsat denne findes en rund Flade, hvorpaa der er indridset Indskriften: *Solio Deo gloria Holbechs Anno 1759*. Paa et bredt Bælte langs selve Pottens Rand staar: *Hvad Min Gud Vil Det ske Alltid Anno 1759*. Paa Laaget har der omkring Figuren været en takket Kant.

Der er saa stor Lighed mellem de to Holbækpotter fra 1748 og 1759, at man nok tør tro, de stammer fra samme Værksted og maa ske endda fra samme Pottemagers Haand.

Andetsteds har jeg søgt at udrede Holbæk-Pottemageriets Historie fra Slutningen af 1500'erne og op til vore Dage.⁴⁾ Fra 1759 til 1877 var det en enkelt Slægt, som dominerede, Hans Lund og hans Efterkommere; otte af dem blev Mestres, og i lange Tidsrum var de ene om Professionen i hele Nordvestsjælland og forhandlede deres Varer i Købstæderne og paa Kildemarkederne. Den sidste Lund solgte 1877 Værkstedet til H. C. Nielsen, der arbejdede det op til en stor Lervarefabrik, som stadig er i Familiens Eje.

Hans Lund blev udlært i Sorø 1742 »i det frie Skienk Pottemager Haandværk,« som der staar i hans Svendebrev. Fra 1745 boede han i Holbæk. En Aarrække tjente han som Rytter i det Kyrasserregiment, der laa indkvarteret i Byen, men han har nok kunnet arbejde paa sin Profession i Fritiden. 1759 tog han Borgerskab i Holbæk; fra

Laagpote dateret Holbæk 14. Marts 1748.
(Holbæk Museum).

Holbæk 1759.
(Dansk Folkemuseum).

Holbæk-Arbejde(?).
(Dansk Folkemuseum).

Købt i Haderslev.
(Dansk Folkemuseum).

Erhvervet fra Samsø. Dat. 1790.
(Dansk Folkemuseum).

samme Aar stammer Laagpotten i Folkemuseet. Jeg er tilbøjelig til at tro, at han har lavet baade den og vor Nyerhvervelse fra 1748.

En tredje Laagpotte, i Folkemuseet, stammer sikkert ogsaa fra Holbæk. Den er grønglaseret, har dobbelte Vægge i Laag og Underdel, paa Laaget et Mandshoved med Paryk og trekantet Hat, omgivet af en Rand af Takker, og den er forsynet med Stjært og Tud. Men Ydervæggens Dekoration er ikke saa elegant som paa de to andre. Mønsteret bestaar blot af bladformede Huller, og endelig er de tre Ben temmelig klodset formet som Bøjler eller Kløer.

Foruden disse har Dansk Folkemuseum følgende dobbeltvægede Laagpotter:

En grønglaseret med Udskæringer formet som slynget Bladværk med Blomster og Blade lagt paa i Relief; den har tre Ben og Stjært, og paa Laaget er der en Vugge med et Barn i. Den er købt i Haderslev, men dens oprindelige Hjemsted kendes ikke. Maaske er den identisk med den, som Nyrop saa' paa Udstillingen 1879. Desværre har dette ualmindelig smukke Stykke ikke noget Aarstal.

En gulglaseret Potte med tre Ben og Stjært. Den blaa og grønne Dekoration har tysk Indskrift og Aarstallet 1790; Laagknoppen er formet som en Fugl. Museet har faaet den fra Samsø.

En sortglaseret Potte med store Udskæringer, løgformet Laag med opstaaende Takker langs Randen, tre Ben og Bøjlehank. Den er ogsaa erhvervet paa Samsø.

En sortbrunglaseret Potte paa fire Tæer og med Bøjlehank; paa Laaget er der en liggende Pære. Den er kommet fra Lille Valby i Sømme Herred. Antagelig stammer den fra et af de mange Pottemagerier i Frederiksborg Amt, og den er yngre end de andre, vel fra første Halvdel af 1800'erne.

En brunglaseret med Udskæringer — Bladværk og store Stjerner — med tre Ben og Stjært og meget højt Laag med Knop; den er dateret 1756, men dens Oprindelse er ukendt.

Endelig findes der et meget medtaget, grønglaseret Eksemplar, dateret 1746, men uden nærmere Oplysninger.

I Den gamle By i Aarhus er der to dobbeltvægede Laagpotter.⁵⁾ Den ene ligner Folkemuseets sortglaserede Potte fra Samsø saa meget, at de maa være fra samme — maaske jydsk — Værksted. Den anden har fladt Laag med en mærkelig Opstilling af Dobbeltspiraler, der øverst bærer en Dyrefigur. Selve Potten har under Kanten et Indskriftbælte: S S S Anno 1769. Der er tre spidse Ben og en Stjært. Hjemstedet er ukendt.

I Privateje fandtes et særlig fremragende Eksemplar, en gulbrunt og grønt glaseret Potte (21 cm høj), dateret 1755. Baade Laag og

Erhvervet fra Samso.
(Dansk Folkemuseum).

fra Lille Valby ved Roskilde.
(Dansk Folkemuseum).

Ukendt Hjemsted. Dat. 1756.
(Dansk Folkemuseum).

Ukendt Hjemsted. Dat. 1769.
(Den gamle By).

Potte er dobbeltvæggede med rask og dygtigt udskåret Rankemønster med Ringe og Tulipaner. Der er to Hanke i Siderne, men ingen Ben under. Laaget har to Rande af opstaaende Takker med Huller i, og øverst er anbragt en primitivt udført Figur, som skal forestille en Kvinde med et Svøbelsesbarn i Hænderne. Hun har Skønhedspletter paa Kinderne. I Laaget er udskåret Bogstaverne A I S, maa-ske Pottemagerens Signatur. Der kan intet siges om, hvor Potten er lavet. En gammel Dame har engang foræret den til Biskop Schousboe i Aalborg. Fornylig er den erhvervet af Holbæk Museum.

Nogen speciel dansk Type er disse Smaapotter næppe, og den nære Forbindelse mellem dansk og tysk Pottemageri i 1700'erne gør det sandsynligt, at tyske Svende har ført Typen hertil.⁶⁾

Om Anvendelsen kan der næppe være Tvivl. Barnet og Moderen paa det lige omtalte Stykke saavel som Barnet i Vuggen paa Folke-museets Eksemplar synes at bekræfte den gamle Opfattelse, at disse Potter var bestemt til at opbevare og opvarme Mad i til Spædbørn.

Man har nok haft Potterne staaende paa Ovnene, saa Maden var parat, hvis Ungen skulde trænge til Vælling i Nattens Løb. Lignende Ting kendes i Porcelæn og Fajance fra 1800'erne.

Hvorfor de dobbelte Vægge? Maden holdt sig sikkert længere varm i en saadan Potte. Og saa har Pottemageren villet vise sin tekniske og kunstneriske Duelighed ved at gennembryde den ydre Væg med et smukt Motiv. Saadanne gennembrudte Flader kendes ogsaa fra andet Lertøj, f. Eks. Fiksérkrus. Haandværkeren har villet vise, at man ogsaa i det simple Ler kunde opnaa den samme lette Virkning af Fladen, som man saa virtuost forstod at skabe i det fine Porcelæn. Da Holbæk-Pottemageriet i Aarene lige efter 1900 vandt Berømmelse ved at fremstille smukt, lustrebrændt Lertøj, ofte under kendte Kunstneres Medvirken, morede man sig ogsaa med — ligesom de gamle Mestre — at pryde det med udskaarne Mønstre.

Aarstal (og Dato) paa de gamle Laagpotter skyldes næppe rene Tilfældigheder. Det drejer sig jo om Genstande, der sjældent blev lavet, og som stillede store Krav til Pottemagerens Dygtighed. Kunde man ikke tænke sig, at de er lavet paa Bestilling, som Gave til en Moder efter en lykkeligt overstaaet Barselfærd?

Men det er nok et Spørgsmaal, om man virkelig har nænnet at bruge disse fine og relativt kostbare smaa Kunstværker i Lertøj efter deres Bestemmelse, de taalte jo ingen Overlast. I mange Tilfælde har de nok staaet som Prydgenstande paa Godtfolks Dragkister. I nyere Tid er de blevet kaldt Potpourrikrukker.

Nu er de blevet Sjældenheder. Lad os være glade, om vi kan redde en til vort Museum! Lad os i det hele taget bjærge, hvad vi

Laagpote dateret 1755.
(Holbæk Museum).

kan faa af gammelt dansk Lertøj! Det har vel som oftest ikke meget med Kunst at gøre, men det er præget af sund Formsans og frisk Humør.

- 1) Fra den kunstindustrielle Udstilling. Erindringsblade ved C. Nyrop. Kbh. 1879. S. 51.
- 2) Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1928, S. 68.
- 3) Keramik — Kunst — Teknik. Kbh. 1947. S. 285 og Planche I.
- 4) Albert Thomsen: Pottmagere i Holbæk gennem 300 Aar («Fra Holbæk Amt» 1945. Ogsaa i Særtryk).
- 5) Efter velvilligt meddelte Oplysninger af Museumsdirektør, Dr. Helge Søgaard.
- 6) Overinspektør Kai Uldall har venligst meddelt, at han (1950) i holstenske Museer har set flere Eksemplarer af lignende Laagpotter, saa der er næppe Tvivl om, at Typen er indført til Danmark fra Nordtyskland.

STØVPROBLEMER I MUSEER

Af AUGUST KROGH

Støv dannes aldrig i selve museums-montrerne og skabene, men trænger ind i dem udefra ved luftfornyelsen, som atter følger med variationerne i temperatur og tryk. Når temperaturen falder 1° C, trækker luften i en montre sig sammen med 1:273, og et tilsvarende rumfang luft strømmer da ind udefra. Den indtrængende luft medfører støv, af hvilket en del forbliver inde i montren, men støvaflejringen kan dog reduceres ved, at man holder temperaturen i museet så konstant som mulig.

Medens temperatursvingningerne udviser en vis regelmæssighed, er ændringerne i lufttrykket meget mere uregelmæssige. Dels er der de langsomme ændringer, som kan aflæses på et barometer, dels de trykvariationer, som afhænger direkte af vinden. Når luften bevæger sig omkring en bygning, opstår der hvirvler og bæltter med større tryk og bæltter med vacuum, hvilke naturligvis igen ændrer sig efter vindens styrke og retning. Men med henblik på støvproblemet er det værd at bemærke, at der også *inde* i bygningen opstår trykforskelle. Man kan konstatere dette ved, at dørene mellem to sammenstødende lokaler bevæger sig (klaprer), og ved at det »trækker« gennem nøglehullerne.

Sådanne trykdifferencer er, ligesom vinden selv, særdeles varierende. Man kan således iagttage, at variationerne i vindhastighed og vindretning kan vare i flere minutter, men også blot i nogle få sekunder. De første forårsager tilsvarende ændringer af lufttrykket i lokalet, men mange af de sidstnævnte kan være altfor hurtigt forbi-gående til at gøre det.

Den traditionelle metode til at holde støv ude er at gøre monterne så lufttætte som muligt ved nøjagtig tilpasning af låg og døre. Dette formindsker ganske vist støvaflejringen, idet virkningen af de

små og hastige trykvariationer på denne måde kan reduceres betydeligt eller praktisk talt elimineres. Men helt kan støvaflejringen dog ikke forhindres, idet alle langsomme luftforandringer er uundgåelige, og i den næsten stillestående luft inde i en montre får endog de mindste støvpartikler lejlighed til at aflejre sig.

Lad os antage, at vi har en montre med et glaslæg på 1 m², som er absolut lufttæt ved en barometerstand på 740 mm. Ved en stigning til 790 mm vil det øgede tryk på låget blive 675 kg, og låget knuses. Længe før dette indtræffer, vil der imidlertid sikkert opstå et brud i glasset, så at der trænger luft ind i montren, og trykket indvendig og udvendig praktisk taget bliver lige stort. Sådanne utætheder vil efter al sandsynlighed opstå på de steder, hvor konstruktionen og materialet er forudbestemt til at give efter, og bevirke, at det med luften indtrængende støv lægger sig i et bestemt mønster, hvad der ofte kan iagttages på gamle billeder i glas og ramme.

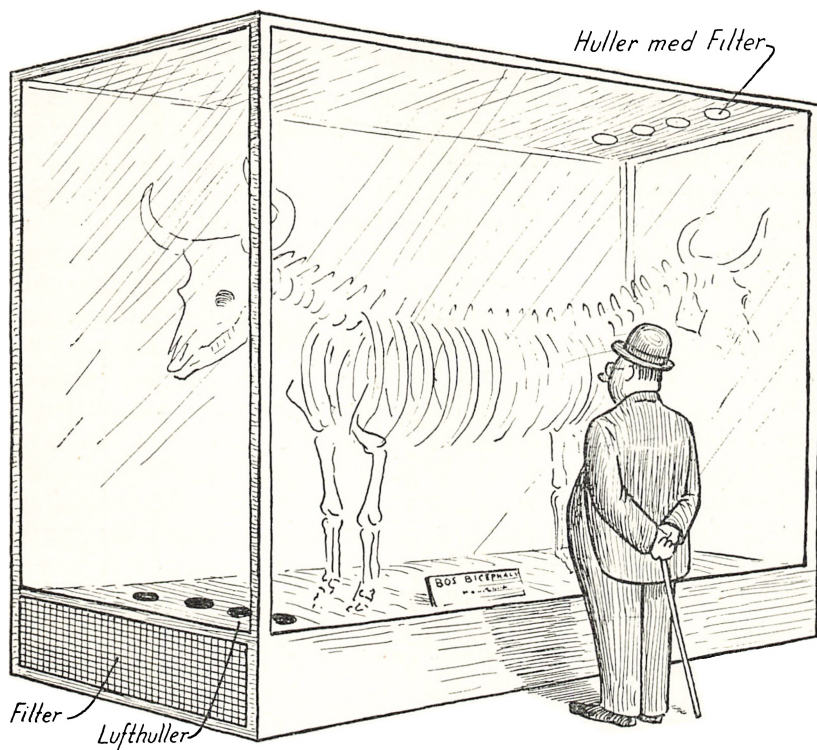
Hvad der især bør fremhæves er, at, medens udskiftningen af luften i monterne er uundgåelig, er der ingen grund til at lade støvet trænge ind med luften. *Støvet kan nemlig uden vanskelighed filtreres fra.*

Hvis en flaske med steril bouillon står åben i den atmosfæriske luft, vil den meget hurtigt blive forurenede af støv, hvorved tillige forskellige organismer vil udvikle sig. Dette kan forhindres ikke blot ved en hermetisk tillukning af flasken, men også ved den simple fremgangsmåde, at man anbringer en vatprop i flaskehalsen: det er fuldt tilstrækkeligt til at bortfiltrere støvpartiklerne inklusive mikroorganismer. Men en tilsvarende metode kan også med held anvendes ved museumsmontrer.

Forfatteren lærte det i året 1910 af en ven, som havde set metoden anvendt i Rusland ved dobbelte vinduer. Rummet mellem de to ruder blev gjort så lufttæt som muligt, men luften fik lejlighed til at passere ind gennem huller i den indvendige vindueskarm. Disse huller var tilstoppede med vat.

Arrangementet blev prøvet på tre vinduer med et betydeligt luft- rum mellem de to indrammede glas. Disse blev fastskruet, tættest meget omhyggeligt og — ikke rørt i 17 år. I inderrammen var der boret tre huller med en diameter på 15 mm, stoppede med vat. Ruderne forblev fuldstændig klare på indersiden, men vatpropperne blev sorte af støv og måtte udskiftes to gange om året. Senere erfaringer har forfatteren fra et magasin for laboratorieinstrumenter, bygget i 1923 og ikke i regelmæssig brug. Den eneste mulige plads for dette magasinrum var på et loft, hvor der blæste rigeligt med støv ind fra gaden. Magasinet blev opført af tyndt plywood på træramme og gjort så

lufttæt som muligt. Der var kun een dør, og den blev forsynet med filtlister, medens der i plywood-væggen blev indsat et støvfilter med et areal på c. 0,25 m². Hele luftindholdet var 15 m³. Omkostningerne ved dette lokale måtte holdes så lavt som muligt, og hele indretningen var derfor meget primitiv. Men efter forløbet af de fem år, hvori magasinet blev brugt, var det støv, som havde aflejret sig på et spejl — placeret horizontalt på en af hylderne — knap synligt. Til at begynde med antog man, at luftfornyelsen i rummet vilde blive så ringe, at luften måtte holdes tør ved store skåle med calciumklorid. Men fugtighedsgraden lod sig aldeles ikke påvirke, og luftstrømningen ind og ud må have været særdeles betydelig på grund af de hastige trykændringer, noget, man dengang ikke var klar over.

I magasinrummet til et nyt laboratorium blev væggene i 1928 udført i 10 mm cellotexplader, ifølge opgivelse tilvirkede af sukker-rørfibre. Disse plader er tilstrækkeligt porøse til at gøre et specielt filter overflødigt, og rummet, som nu har været i brug i over 28 år, har fuldt ud svaret til kravene.

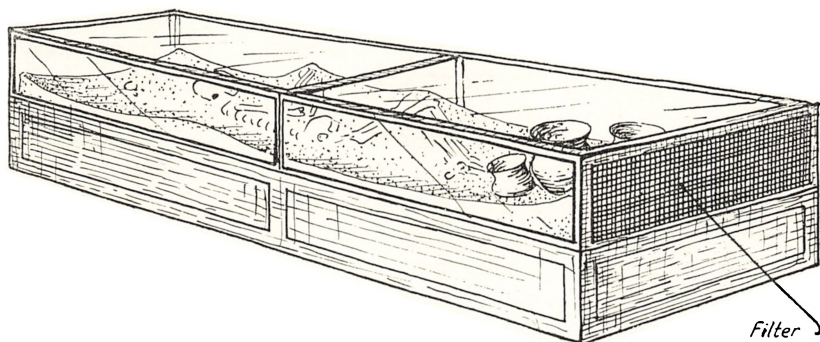
Ved almindelige indramninger lægger man, som bekendt, en glasplade løst i rammen, billedet (af samme størrelse som glasset eller en ubetydelighed mindre) anbringes på glassets bagside, og oven på billedet er der atter en stiv pap- eller kartonplade af samme størrelse som glasset. Pappladen holdes på plads og presses mod billedets bagside af et antal søm, som er slået ind i rammen, og det hele dækkes med papir, som er limet på bagsiden af ramme og pap. Hvis limningen gør papiret lufttæt, finder luftudskiftningen hovedsagelig sted langs glassets kanter, og de velkendte støvmønstre opstår sandsynligvis dér, hvor billedets flade ikke passer nøjagtigt til glasset. Et støvfilter kan her indrettes på følgende måde: Glas og papskive må på alle sider rage 4—5 mm uden for billedet, der bør omgives med garn eller snor af porøs bomuld fastlimet på papskiven langs dens kanter. Dette garn presses jævnt mod glasset, og da det luftfyldte mellemrum er meget lille, vil anordningen være effektiv i lang tid. I stedet for bomuldsgarn kan man også anvende små lister af fløjel eller filt, ja til store billeder bør de endda foretrakkes. Når gamle billeder skal gøres støvfrie på denne måde og monteres i de gamle rammer, bliver det nødvendigt at beskære kanterne for at skaffe plads til filteret.

Glasklokker (over ure o. l.) er ofte kantede med en strimmel fløjel eller lignende materiale, som presses mod underlaget, men denne anordning er ikke tilfredsstillende, da den meste luft trænger ind under strimmelen og forbliver ufiltreret. Den bedste fremgangsmåde er at have en liste af bomuldsgarn eller fløjel fastlimet på underlaget, så at glasklokken hviler på den. Et sådant filter fungerer tilfredsstillende i årevis og er let at forny.

Mindre montrere, med et rumfang på op til 500 l, kan beskyttes totalt ved vatpropper i et eller flere borede huller. Småmontrers låg er ofte så nøjagtigt tilpassede, at en udfligning af lufttrykket finder sted, hver gang de åbnes. Luften, som pludselig strømmer ind, kan nu og da bevirke forstyrrelse i eller endog beskadige de i montren opbevarede genstande. Denne ulempe kan man naturligvis helt og holdent undgå, hvis luften får adgang gennem et filter.

Vatpropper bør fra tid til anden udskiftes, når de bliver sorte af støv på ydersiden, men de vedbliver forøvrigt uden hensyn hertil i lang tid at fungere som effektive filtre.

En anden løsning af problemet er at udføre bunden i sådanne små montrere af »soft insulite« eller et lignende porøst materiale. Men denne fremgangsmåde kan dog ikke anbefales, da der endnu ikke foreligger erfaringer for, at materialet vedbliver at være tilstrække-

lig porøst, ligesom det til enhver tid kan blive bragt ud af funktion ved at blive malet eller tættet på anden måde.

Det må stærkt anbefales ikke blot at konstruere nye montrer efter disse principer, men også at forsyne dem, der allerede er i brug, med støvfiltre. Det kan i de fleste tilfælde gøres med ganske ringe bekostning, og man undgår på denne måde megen rengøring.

De fleste træsorter egner sig ikke til større skabe, der skal være støvtætte, fordi træet, selvom det er lagret og tørt, »kaster sig« og danner sprækker. Teak og nogle sorter af plywood er dog ret gode.

I museer er det almindeligt at forsyne dørene til de større skabe med strimler af filt langs kanterne. Disse strimler bliver mere eller mindre sammenpresset, når døren er lukket. Det er naturligvis en udmærket anordning, som absolut ikke bør undlades, men filteroverfladen, som opnås på denne måde, er dog i de fleste tilfælde for lille. En del luft vil derfor trænge ind uden at passere filtret, og tilmed formindskes filtreringskapaciteten efterhånden, som der afsættes støv. Der bør derfor indrettes særlige filtre på mindre iøjnefaldende, men dog forholdsvis let tilgængelige steder. Størrelsen af sådanne filtre bør ikke være mindre end 30 cm² pr. m³ indre volumen, og det betaler sig sikkert at gøre dem større for det tilfældes skyld, at der findes utætheder, som ikke kan tillukkes fuldstændigt. Nøglehuller må naturligvis tættes fuldstændigt på indersiden.

Det er af stor vigtighed, at filtrets funktion kan iagttages direkte, og det må derfor anbefales, at man som filtermateriale anvender plader af ren, hvid bomuld, selvom disse skulde få store dimensioner. Det nødvendige filterareal kan dog godt fordeles på flere mindre filtre, som helst ikke bør placeres på samme side. Ofte er det også en fordel at have eet langt og smalt filter (eller en række huller med vatpropper) i bunden og et andet foroven i skabet.

Større filtre kan konstrueres på følgende måde: En kvadratisk eller rektangulær åbning indrettes på et passende sted og kantes med filt. Filtret monteres i en ramme, som passer nøje til denne åbning og presser mod firkanten. Bomuldsfiltret bør være 15-30 mm tykt og beskyttes, i det mindste på den ene side, enten af en perforeret plade af metal eller plywood, eller af et trådnæt, ja selv »ostelærred« er tilstrækkeligt effektivt.

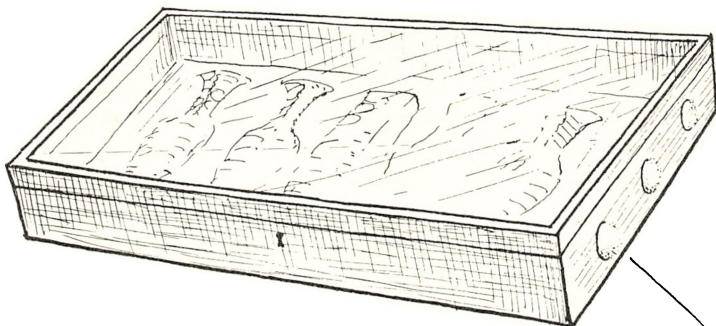
Hvis et skab er konstrueret således, at en væg i lokalet fungerer som bagklædning, er det naturligvis nødvendigt, at man træffer sådanne anstalter, at der ikke bliver utætheder langs med de kanter, hvor skabet er forbundet med væggen. Det vilde derfor være urigtigt at anbringe filtre i en sådan bagvæg: differencen mellem lufttrykkene i sammenstødende lokaler er et almindeligt forekommende fænomen på blæsende dage, og hvis trykket i det bag skabet liggende lokale er det laveste, vil resultatet blive, at den støvførende luft trænger ind i skabet gennem utæthederne og passerer *ud* gennem filtret.

Det vil ofte være ønskeligt at skjule støvfiltret. Det kan man gøre på flere måder, f. ex. ved at placere museumsgenstande over de huller i bundhylden, gennem hvilke luften filtreres.

Ved at iagttage et større antal montrer og store skabe rundt om i museerne har forfatteren med beklagelse lagt mærke til, hvordan selv det allerfineste støv aflejrer sig, og samtidig konstateret, hvor let det i de fleste tilfælde vilde være at indsætte filtre for at bevare genstandene i deres oprindelige, ofte overordentlig strålende farver. Det gælder naturligvis især samlinger af insekter og fugle men også etnografiske genstande.

I museernes magasinrum er den støvudvikling, som skyldes menneskelig virksomhed, så ringe, at det derfor vil være umagen værd at gøre dem helt støvsikre ved at udelukke det støv, som normalt trænger ind udefra, og som gør de fleste sådanne lokaler skandaløst støvede. Eftersom arbejdet blot består i at indsætte eller udtage genstande, og dette ikke finder sted mange gange om dagen, kan støvudviklingen holdes nede på et sådant minimum, at selv ømfindtlige genstande vil kunne anbringes på åbne hylder og ikke kræve specielle støvsikre montrer eller skabe; alt naturligvis under forudsætning af, at hele lokalet er blevet gjort støvsikkert.

Gulvene i sådanne lokaler må ikke producere støv blot ved at man går på dem. Belysningen kan og bør være gennemført kunstig og kan med fordel arrangeres således, at den slukkes automatisk efter et vist antal minutters forløb. Hvis der absolut skal være vinduer, bør disse være anbragt i en enkelt væg, helst mod nord for at reducere solens indvirkning til et minimum. Kan vinduerne ikke gøres lufttætte, bør

Huller med Vatprop.

der anbringes støvfiltre imellem dem. Adgang gennem døre bør så vidt muligt foregå fra een side, og dørene bør langs kanterne være tættede med strimler af filt eller gummi, medens støvfiltrene anbringes i selve dørløjerne.

Det kan være en fordel, at man har forrum, som ligeledes er støvsikre, og at dørene hertil kan lukkes, inden dørene til magasinrummene bliver åbnet.

Ind- og udpakning, som er i høj grad støvproducerende processer, må naturligvis aldrig foregå i magasinet eller dets forrum.

Systemet med at filtrere luften for støv er blevet gennemført og gennemprøvet ved indretningen af det nye Universitetsbibliotek i København, som har været i brug siden 1938, og af Det naturhistoriske Museum i Aarhus, som blev åbnet i 1940.

Overbibliotekar, dr. phil. Jean Anker siger herom, at installationen i det 10 etager høje bogtårn har kunnet holde luftens støvindhold så langt nede, at støv praktisk talt aldrig har været til at se her. Medens der i det gamle Bibliotek daglig var to mand i arbejde med støvsuger for at holde bøgerne og reolerne rene (og til trods herfor var disse næsten altid kendeligt støvede), har man ikke foretaget nogen rengøring i det nye bogtårn i 9 år, og der har i al den tid ikke kunnet spores støv undtagen i nærheden af vinduerne.

Og museumsdirektør, dr. phil. H. M. Thamdrup udtaler, at man i Aarhusmuseet har taget alle moderne hjælpemidler i brug for at forhindre støvdannelse i udstillingsfløjen. Både opvarmning og ventilation sker ved indblæsning af luft, der er gjort støvfri ved passende filtre. Alle vinduer har glasset støbt i rammer, der ikke kan åbnes. Den eneste støvkilde er derfor de besøgende, som da også får lov til at passere de flest mulige riste og måtter, inden de betræder salene. Men navnlig har man indrettet de faste montrer, magasinerne og de

løse insektkasser, som ofte bruges i arbejdsrummene, på de her angivne måder. For at prøve systemets effektivitet har man i 7 år ladet nogle af monterne være urørt, og alligevel har der ikke afsat sig det ringeste støv. Desuden har det vist sig at være en afgjort fordel, at der ved anordningen med vatpropper ikke dannes noget vakuum, når låget på insektkasserne løftes op. Erfaringerne her gør derfor, at man varmt kan anbefale alle museer at benytte disse metoder.

August Krogh: Om indretning af støvfri rum. (Bygmesteren 1933).

August Krogh: Dammproblemer i museer. (Fläkten. Stockholm. 1948. No. 1).

August Krogh: The dust problem and how to solve it. (The Museums Journal. 47. London. 1948).

H. M. Thamdrup: Naturhistorisk Museum og dets Virksomhed. (Natura Jutlandica. I. Aarhus. 1947-1948).

FRA SØRLANDET TIL THY EN NORSK TIN-TERRIN I THISTED MUSEUM

Af P. L. HALD

Det var en Dag i August Maaned 1909. Museet i Thisted var kun faa Aar gammelt og med Forøgelsen af Samlingerne gik det ret smaat. Paa en Tur gennem Byen saa' jeg tilfældigvis i et Butiksvindue en broget Udstilling af forskellige Varer og derimellem ogsaa nogle Sager af Tin — et Par Fade og en meget bulet Terrin — og jeg spurgte derfor i Forretningen, hvor de Sager var komne fra. Det var nu særlig Terrinen, der tiltalte mig, og da jeg fik at vide, at den enten var købt i Landsbyerne ude ved Havet eller i Thisted, og Prisen tilmed var overkommelig, kun nogle faa Kroner, købte jeg den.

Nu gjaldt det om at faa den i en nogenlunde præsentabel Stand, og ved Henvendelse til en gammel Gørtler i Byen lykkedes det ogsaa. Da han saa' Terrinen, erklærede han straks, at den sikkert maatte være kommet fra Norge. Det undrede mig ikke, for lige til Midten af det 19. Aarhundrede havde der været en livlig Forbindelse mellem Thy og det sydlige Norge gennem den saakaldte Skudehandel. Fra Kystbyerne, navnlig Klitmøller og Vigsø, blev der væsentlig ud-

ført Landbrugsprodukter, medens der blev indført Træ, Jernvare og hvad ellers Handelen bød paa, saa at det ikke var utænkeligt, at den gamle Mand havde Ret. Paa mit videre Spørgsmaal, hvad han kunde tænke sig Terrinen anvendt til, svarede han: »De' er sgu te en Bolle Punch«.

Denne Forklaring paa Terrinens Brug kan vel ikke helt forkastes — i al Fald ikke, naar man holder sig til det sidste Hundredaar, før Terrinen havnede i Museet. Oprindelig har den nok været benyttet som Suppeterrin paa et festligt Middagsbord, maaske hos en eller anden velstaaende Thistedborger, der ved Midten af det 18. Aarhundrede enten selv har deltaget i Skudehandelen eller haft Forbindelse med dens Folk.

At Terrinen virkelig er et Stykke norsk Arbejde, er nu blevet helt sikkert. Det fremgaar af Mesterstempet i Terrinens Bund. Her ses nemlig Christiansands Byvaaben, Bogstaverne *C G H* og Aarstallet *1738*. Det Aar nedsatte Kandestøberen *Carl Gustavus Høeg* sig som Mester i Christianssand, og der kan derfor ikke være nogen Tvivl om, at det er ham, som i det Aar eller et af de nærmest følgende har forfærdiget den smukke Terrin. Stempet viser ogsaa, at Tinnets Kvalitet er det saakaldte »Krontin«, d. v. s. den næstbedste Lege-ring, som Kandestøberne brugte at støbe af.

Det er Museumskonsulent P. Halkjær Kristensen, som gennem et Samarbejde med den fineste Kender af norsk Tin, Direktør Harald Hals, Oslo Bymuseum, har fremskaffet disse interessante Oplysninger om Terrinens Oprindelse og Mester.

Rundt om paa Museerne baade i Danmark og Norge findes der sikkert mange andre Eksempler paa, hvad Skudehandelen mellem det nordlige Jylland og Sydnorge i ældre Tid har betydet for en kulturel Vekselvirkning mellem de to Lande.

ÆSOPS FABLER PÅ FLISEBORDE

AF HOLGER RASMUSSEN

Ved et mærkeligt tilfælde har Dansk Folkemuseum fornylig fået kendskab til to borde af en type, som sjældent findes her i landet. Det første blev i sommeren 1947 indsendt til konservering og tilhører professorinde Chievitz, men stammer oprindelig fra hendes mands slægt, muligvis fra hans farmoder Mette Juliane Lund. Det andet blev fundet på Orebygaard ved museets inventarundersøgelse i sommeren 1949 og har åbenbart altid hørt hjemme her.

Begge borde er typiske repræsentanter for Louis Seize-stilen fra slutningen af det 18. århundrede og utvivlsomt af dansk arbejde.

Det første bord er af fyr, i fransk smag, nu sortmalet, men oprindelig malet i hvidt, grønt og brunt. Sargen har rektangulære riffelfelter, hvoraf det ene på langsiden danner forstykket til en skuffe. Benene er af bøg og bærer under en omløbende rundstaf otte forgyldte kanelurer, over staffen otte imiterede. Forneden ender de i en dupsko, hvis nederste del er kugleformet. Lige under de firkantede halsstykker, der har forgyldte kanter og stiliserede blomster, findes udskårne, nedadvendte palmettebladkranse. Bordets højde er 77,5 cm, pladens mål $84,5 \times 71,5$ cm.

Det andet, bordet fra Orebygaard, er af engelsk type med meget karakteristiske, kanelerede ben, der ender i firkantede klodser. I hjørnerne mellem sarg og ben er indskudt et lille udsavet ornament. Sargen selv står glat. Bordet er af fyr og malet rødbrunt med ådring. Listen langs sargens underkant samt benenes kanelurer er nu forgyldt. Bordet har ingen skuffe, men på begge kortsider findes et bræt, der kan trækkes ud og har en rund forsænkning til lysestager. Bordets højde er 77 cm, pladens mål $80,5 \times 55,5$ cm.

De to bordplader indrammes af kehlede lister, og i bordpladerne ligger henholdsvis 30 og 24 fliser af engelsk stengods med trykte motiver i sort. I hver vandret række er der 6 fliser, $12,5 \times 12,5$ cm, af

en hårdtbrændt, lys vare med tinglasur, hvorpå udsmykningen er overført ved tryk (transfer print). Fliserne er lagt ned i murstensmel, men har tidligere ligget i kit. En del af dem er knækket. Hvad størrelse og teknik angår, er der fuld overensstemmelse mellem fliserne i de to borde.

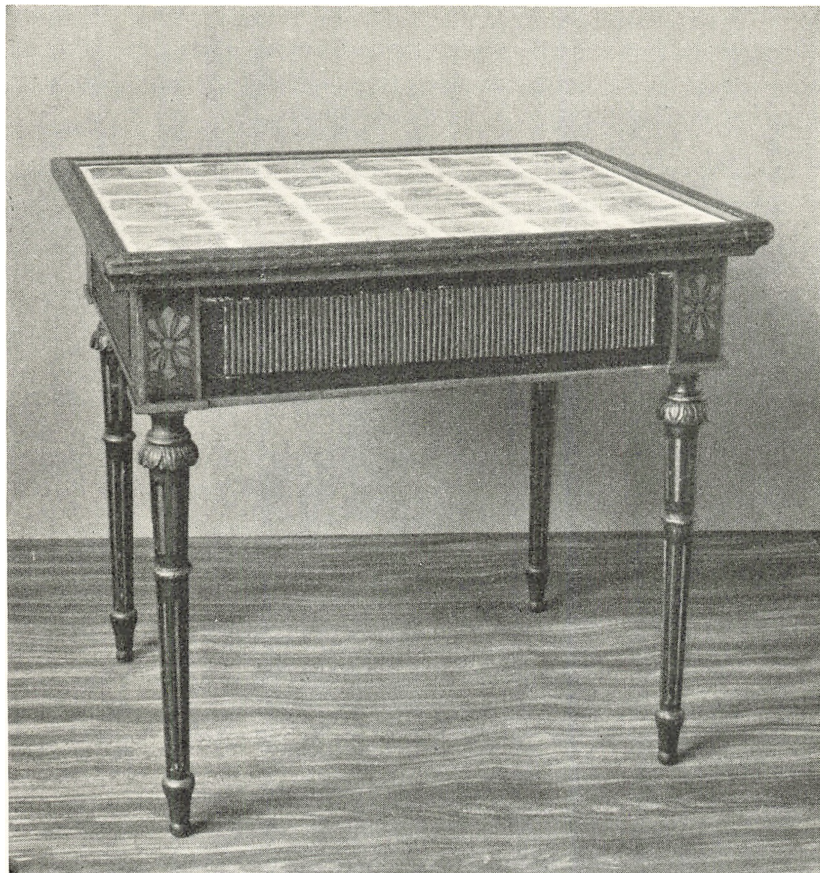
Fliserne har alle hentet deres motiver fra Æsops fabler. De 30 fliser i det første bord er alle forskellige, men af Orebygaardbordets er de 19 identiske med 15 i det første, medens 5 viser nye motiver.

Ved identificeringen er følgende udgaver anvendt: Baskerville's *Select fables of Esop* (Birmingham 1764), Samuel Croxall: *The fables of Æsop* (Halifax 1859), Glasing: *Æsopi Levnet og udvalde Fabeler* (Kbh. 1747) og Chr. Winther: *Fabler af Æsop* (Kbh. 1859). I billedunderskrifterne henviser romertal til Croxalls udgave, arabertal til Chr. Winthers, og indklammede arabertal til Glasings. Mag. art. Ellen Ingerslev har i British Museum fundet en tidligere udgave: *Fables of Æsop and others, Newly done into English* (London MDCCXXII), der har alle de her gengivne fliser. Henvisningerne til denne udgave er sat i skarpe klammer.

De enkelte scener er naturalistisk udførte og udspilles med åbne, parklignende landskaber som baggrund. Hvert enkelt billede omgives af en spinkel, symmetrisk rocailleramme. Et par af de optrædende personer er ikklædt en slags klassiske gevandter, ellers bærer de, som man ville vente, samtidens dragter.

Den måde, der er anvendt til udsmykningen af fliserne, er overtryk eller transfer print, som den benævnes på engelsk. Den består kort fortalt i, at man fra ætsede kobberplader — i nutiden stålplader — overfører farven, der er udrørt i fernis, på tyndt silkepapir. Mens farven endnu er våd, lægges dette silkepapir ned på den glaserede fajance med tryksiden nedad og trykkes af på glasuren ved hjælp af en våd svamp. Det tynde papir kan let blive foldet under nedlægningen, og sådanne folder viser sig da som spring i trykket. Efter behandlingen med svampen fjernes papiret, og fajancen får sin afsluttende brænding, hvorved dekorationen indbrændes i glasuren. I begyndelsen lykkedes kun dette overglasurtryk, men efter en del forsøg nåede man også til at mestre underglasurtrykket. Trykning med flere farver er en vanskelig proces. Her anvendes i regelen de ensfarvede tryk som konturtryk og farverne udfyldes derefter i hånden. Til fremstilling af mønstre, som finder afsætning i stor stil, anvendes nu i stedet for håndpresser maskindrevne rotationspresser. En mængde sådanne er endnu i gang i det engelske pottemagerområde Stoke-upon-Trent.¹⁾

Trykmetoden stammer fra midten af 1700-tallet. Lange diskus-

Flisebord tilhørende professorinde Chievitz.

sioner har været ført om, hvem der har opfundet den, men æren må sikkert fordeles på flere. Det nye synes så at sige at have »ligget i luften« ved denne tid. Man har et morsomt eksempel herpå i et brev fra Benjamin Franklin,²⁾ som han skrev fra London den 3. november 1773. Han takker heri for forskellige tilsendte stykker pottemagerarbejder med tryk og fortsætter: »Brugen at tage aftryk ikke direkte fra pladen, men fra trykt papir, således at den bliver anvendelig til andet end flade ting, ligger langt ud over min første tanke. Men jeg har grund til at mene, at jeg kan have givet det vink, som førte til forbedringen. Thi for mere end 20 år siden skrev jeg til dr. Mitchel fra Amerika og foreslog ham at trykke firkantede fliser til

udsmykning af kaminer ved hjælp af kobberplader, idet jeg beskrev den måde, på hvilken jeg mente, at det kunne gøres. Dr. Mitchell svarede mig, at han havde meddelt min plan til forskellige kunstnere indenfor pottemagerfaget i Londons omegn, der afviste det som umuligt«.

Man ser heraf, at Franklin har tænkt sig, at man kunne trykke direkte med kobberplader på fliserne. Metoden bliver imidlertid først anvendelig, da man finder ud af at overføre trykket ved hjælp af tyndt papir. Det fortælles om bogtrykkeren John Sadler i Liverpool, at han kom efter denne metode ved at se børn klæbe småstykker af hans tryk på potteskår. Forklaringen lyder i og for sig rimelig, men hvordan det nu end forholder sig i dette særlige tilfælde, så synes flere håndværkere uafhængigt af hinanden at være nået til samme resultat omkring samme tidspunkt.

I 1753 fremstilledes således emaljering med tryk i Battersea. I 1756 har vi det første sikre vidnesbyrd om, at trykmetoden er anvendt indenfor pottemageriet. I dette år udstedtes nemlig en beediget erklæring om, at ovennævnte John Sadler sammen med sin kompagnon Guy Green uden anden hjælp i løbet af 6 timer havde trykt 1200 fliser med forskellige motiver. Det vil sige et større antal end 100 pottemagere kunne male i den samme tid.³⁾ Erklæringen nævner, at flere år er gået med eksperimenter, førend man er nået så vidt. Begyndelsen ligger da sikkert omkring 1750. 1757 tages metoden i brug på porcellæn i Worcester, og i den følgende tid tager den ene fabrik efter den anden fremstillingen op.

Sadler og Green synes dog længe at have haft en slags reelt monopol på at forsyne fajancer med transfer print. Ikke alene sendte de andre pottemagervirksomheder i Liverpool deres varer til dem, men også fra det engelske hovedsæde for pottemageri, Staffordshire, fik Sadler og Green store bestillinger endnu efter 1780. I lange tider lod således Josiah Wedgwood sine varer trykke her. Det gælder bl. a. hans kendte stengods, cream ware eller queen's ware, som det hed fra 1765. En del af denne queen's ware fik påtrykt de samme motiver fra Æsops fabler, som vi kender fra vore fliseborde.⁴⁾

Sadler og Greens speciale var dog først og fremmest trykning af fliser. Foruden Æsops fabler var portrætter af samtidige skuespillere i karakterroller meget yndede,⁵⁾ men iøvrigt hentede man sine emner alle mulige steder fra: landskaber, skibe, elskovsscener, mytologiske og satiriske optrin, spil og sport. Meget ofte fandt man dem ved at tage stikkene fra samtidige værker, idet man ligefrem skulle have afkøbt bogtrykkerne klicheerne.⁶⁾ De fleste virksomheder fik dog snart kobberstikkere knyttet til sig. Skuespillerportrætterne er således

Flisebord på Orebygaard.

hentet fra Bell's British Theatre, der udkom i 1776-77. Andre motiver er hentet fra The ladies' amusement, som blev udgivet før 1760.

Det var fristende at tænke sig, at man også havde lånt Æsops fabler fra en af datidens udgaver. Den eneste, der synes at kunne komme i betragtning, er udgaven fra 1722. Den er illustreret med stik, og selv om de på visse punkter afviger fra fliserne (nævnes må således, at bogens stik har oval ramme om billedfeltet og bladværk i hjørnerne), så er der dog så store overensstemmelser, at man må have lov til at antage et fælles forlæg eller en direkte påvirkning fra bogillustration til fliseudsmykning.

Samarbejdet mellem Green og Sadler vedblev en snes år, da

XXVIII. The old hound.
16. Den gamle hund.

XCIX. The one-eyed doe.
48. Det enøjede dådyr.

CVI. The sheep-biter.
(Den utro hyrdehund).

II. The wolf and the lamb.
26. Ulven og lammet.

sidstnævnte trak sig tilbage, medens Green fortsatte til 1799. På det tidspunkt havde næsten alle pottemagervirksomheder i England indrettet sig på selv at trykke deres produkter. Det hænger sammen med industrialismens gennembrud i England. Takket være den nye metode i forbindelse med fremkomsten af nye pottemagervarer og en udpræget forretningssans hos producenterne vandt England omkring år 1800 en førende stilling.

Trykmetoden gjorde det langt billigere at fremstille ornamenteret fajance og porcellæn. Det opgives, at de trykte fliser kunne sælges for lidt over halvdelen af de håndmalede.⁷⁾ Hertil kom en videre-

CXXVII. The cock and the fox.
(Hanen og ræven).

LIII. The crow and the pitcher.
47. Kragen og vandkrukken.

[The young man and the swallow.]
(Den unge mand og svalen).

XIV. The boar and the ass.
(9). Om et vild-svin og esel.

udvikling og forbedring af de forskellige sorter keramik, som især er knyttet til Josiah Wedgwoods navn, men han er ikke ene om dem.

Det er først og fremmest stengodset (stone-ware), der fører den engelske fajanceproduktion frem til sejr. Denne nye vare bestod som regel af en blanding af p stisk ler, flint eller kvartskisel, hvortil man ofte satte kaolin. Ved brændingen blev denne masse hvid, så man ikke behøvede den uigennemsigtige tinglasur, men i stedet kunne anvende en gennemsigtig blyglasur. Ofte blandede man gulfarvende metaloksyder i, for at massen ikke skulle virke for skærende hvid. Det gælder således Wedgwoods cream-ware. Dette nye produkt egnede

LXII. The hunted beaver.
(Den jagede bæver).

LXVIII. The lioness and the fox.
73. Lovinden.

CXXX. The dog and the sheep.
(27). Om hunden og fåret.

LXXXII. The lion and the frog.
(Løven og frøen).

sig særlig godt for transfer print. Hertil kom, at det var billigt i fremstillingen, idet det lod sig brænde ved kulild i stedet for ved brændeild.⁸⁾

Når disse tekniske forudsætninger yderligere parredes med en fremragende forretningssans, er det ikke mærkeligt, at de engelske produkter fra omkring år 1800 erobrede verdensmarkedet. Fra 1783 udsendte fabrikken i Leeds, der var Wedgwoods nærmeste konkurrent som storeksportør, således illustrerede kataloger på engelsk, tysk, fransk og spansk. Leeds produkter træffes nok så hyppigt her i landet som Wedgwoods. Hvor fremragende man forstod afsætningsens psy-

CLIII. The sow and the wolf.
(22). Om en ulv og en so.

LXXI. The angler and the little fish.
72. Angelfiskeren og den lille fisk.

CXXVI. The bear and the bee-hives.
(120). Om bjørnen og bierne.

XCV. The fox and the boar.
179. Vildbassen og ræven.

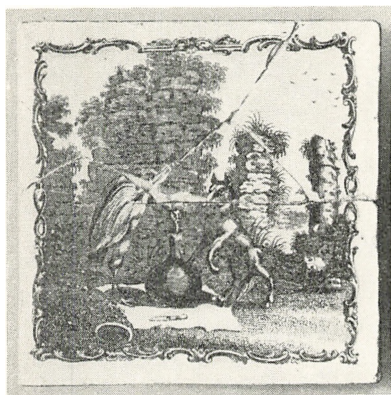
kologi fremgår af, at da Englands nordamerikanske kolonier anerkendtes som uafhængige i 1783, begyndte de engelske fabrikker straks at fremstille trykte fajancer, der skildrede uafhængighedskrigens store begivenheder og mænd. Yndede var især Washington, Franklin og Lafayette. Disse fajancer var beregnet til eksport til Amerika og fandt også rivende afsætning her. Og samme sans for at drage nytte af aktuelle begivenheder viser sig gang på gang, så at en forsker⁹⁾ ikke helt med urette kan hævde, »at det at opregne de forskellige fajancer med sorttryk er det samme som at lave et katalog over de vigtigste begivenheder, der rørte folks hjerter«.

XLVI. The travellers and the bear.
51. De rejsende og bjørnen.

XIX. The dog and the wolf.
34. Gårdhunden og ulven.

XII. The fox and the stork.
156. Ræven og storken.

CXXXI. The hawk and the farmer.
(38). Om en høg og en due.

Napoleonstiden er i så henseende meget oplysende. Der fremstilledes da fajancer, som både forherligede og forhånede Napoleon, bl. a. er flere af Gillrays ondsksfulde karrikaturer af Napoleon blevet anvendt. På den måde opnåede man at få hele markedet dækket, idet både modstandere og tilhængere kunne finde stykker, de kunne blive tilfredse med.¹⁰⁾

Den engelske fajancefabrikations erobring af verdensmarkedet betød en alvorlig fare for alle andre landes fajancefabrikker. Man forsøgte at imødegå den ved at optage fremstillingen af det nye produkt, stengodset, og at anvende trykmetoden herpå. I flere tilfælde

XX. The lamb brought up by a goat.
(Lammet, opdraget af en ged).

XCVIII. The owl and the grasshopper.
(Uglen og græshoppen).

[The lark and her young ones].
(Lærken og dens unger).

LXIX. The stag and the fawn.
14. Råkalven og dens moder.

var det ligefrem sådan, at englændere indkaldtes som ledere eller arbejdere. Emil Hannover anfører en lang række fabrikker på fastlandet, der forsøgte at ride stormen af på denne måde.¹¹⁾ Flere af de danske småfabrikker, der var blomstret op i ly af indførselsforbud eller toldbeskyttelse, forsøgte også at efterligne den engelske vare, men kom ud for meget vanskelige forhold, især efter at den mere frihandelsvenlige toldlov af 1797 var blevet gennemført.¹²⁾

Inden denne toldlov var trådt i kraft, havde dog flere danske virksomheder prøvet at slå Englænderne med deres egne våben. Det gælder således Kastrup Fajance- og Stentøjsfabrik, der var i gang

XXX. The hares and the frogs.
70. Harene og frøerne.

IX. The fox and the crow.
193. Ræven og kragen.

CXCIII. The cock and the fox.
(65). Den af hanen bedragne ræv.

XLIV. The mischievous dog.
84. Den slemme hund.

fra 1755 til ca. 1814. Her lavede man en hvidgul vare, hvoraf enkelte stykker, ifl. Frohne,¹³⁾ kan sidestilles med Wedgwoods bedste arbejder i dette materiale. Bornholms Fajance- og Stentøjsfabrik (1792-1800) forsøgte sig ligeledes og ansøgte i 1794 om, at der måtte indforskrives en dygtig mester fra England.¹⁴⁾ Det mest konsekvente forsøg blev imidlertid gjort af Rendsborg Fajance- og Stentøjsfabrik (1765-1818). Her var forholdene sådan, at der i 1768 udstedtes et forbud mod indførsel af fremmede fajancer til hertugdømmerne, et forbud, som blev skærpet i 1775. Fra 1772 indstillede fabrikken sig på for fremtiden kun at eftergøre det gule, engelske stengods. I 1775

The deer and the lion.
(Hjorten og løven).

VIII. The stag looking into the water.
169. Hjorten i kæret.

androg fabrikken om at måtte indføre en del stykker engelsk stengods toldfrit trods indførselsforbudet, da fabrikken manglede modeller. Denne tilladelse blev givet. Man omgikkes også med planer om at skaffe fabrikkens produkter afsætning i Amerika (via St. Thomas), da der dér var stor efterspørgsel efter husholdningssager af stengods. Fabrikken turde dog kun vove forsøget mod, at der blev sikret den en eksportpræmie. Også dette forslag bifaldtes. På fabrikken eksperimenterede man ivrigt for at nå op på højde med den engelske fajance og havde for så vidt arbejdsro, som indførselsforbudet stadig eksisterede. Toldloven af 1797, der opretholdt forbudet mod indførsel af fremmed porcelæn samt af fremmed farvet eller malet fajance, gav derimod »den blot gule eller hvide Fajance, som en almindeligere fornøden Vare«¹⁵⁾ fri. Og overfor denne indførsel kunne hverken Rendsborg eller de øvrige danske fajancefabrikker holde stand. Napoleonskrigene med fastlandsspærringen gjorde vel, at det endelige sammenbrud trak ud endnu nogle få år. Men med fredsslutningen i 1814 og de vanskelige år, der fulgte, var det endeligt forbi. Først fra omkring 1850 blev der skabt en levedygtig dansk fajanceproduktion.

For tilladelse til at publicere de to fliseborde bringer jeg herved professorinde Chievitz og lensbaron Frederik Rosenørn-Lehn min bedste tak, ligesom jeg takker konservator Axel Christensen, museumsassistent Tove Clemmensen og mag. art. Ellen Ingerslev, som på forskellig måde har ydet mig deres hjælp ved undersøgelserne.

- 1) Uppfinningarnas bok. VII. Sthlm. 1903. p. 188-189. — Andersen og Møller: Keramik. Kbh. 1946. p. 74. — Arthur Hayden: Chats on English earthenware. London. 1909. p. 322 f. — Arthur Lane: A guide to the collection of tiles. London. 1939. p. 55. — Hodgkin (Burlington Magazine. VI. 1904-1905). p. 316.
- 2) H. Boswell Lancaster: Liverpool and her potters. Liverpool. 1936. — Brevet er først fremdraget af Alice Morse Earle: China collecting in America. London. 1892.
- 3) Joseph Mayer: On the art of pottery. Liverpool. 1873. p. 56 f.
- 4) W. Turner: Transfer printing on enamels, porcelain and pottery. London. 1907. p. 73 f., planche XLIV. Denne tallerken i queen's ware har en scene fra Æsops fabler helt i overensstemmelse med flisen no. LXII: The hunted beaver. Trykket er sort, men der er tilføjet festoner i grønt. Paa randen er der blomsterkviste i sort med grønne kanter. — Hodgkin. p. 234. — Joseph Mayer. p. 61 f.
- 5) Lane. p. 55, planche 39. — A. H. Church: English earthenware. London. 1911. p. 93 f., planche 57.
- 6) Hayden. p. 325.
- 7) Hodgkin. p. 315.
- 8) Emil Hannover: Keramisk Haandbog. Kbh. 1919. p. 327 f.
- 9) Hayden. p. 333 f. — Turner. p. 82-87. — Lancaster. p. 28 f., der anfører, at stykkerne, som var beregnet til eksport til Amerika, blev forsynet med mærket: Herculeum Pottery Liverpool, og den amerikanske ørn. — Ada Walker Camehl: The blue china book. New York. 1946 (giver en udførlig oversigt over fajancer med amerikanske motiver).
- 10) Hayden. p. 337. — Turner. p. 87.
- 11) Hannover. p. 328 f.
- 12) Andersen og Møller. p. 298.
- 13) J. W. Frohne: Danske Fajancer. Kbh. 1911. p. 69.
- 14) Frohne. p. 87. Kommercekollegiet bifaldt ansøgningen.
- 15) Frohne. p. 105 f.

FAB. CXXVI. *The Bear and the Beehives*

Efter 1722-udgaven.

JUSTERING I AALBORG

Af PETER RIISMØLLER

For en halv snes år siden erhvervede Aalborg historiske Museum på auktion en justeringsnormal, dateret 1684, altså en normal for udførelse af måleredskaber efter forordningen af 1. maj 1683, den såkaldte »Ole Rømers forordning«. En svær firsidet stang af stål med retvinklede paler for begge ender og to profilerede paler på korpus, visende alen og fod. Indenfor alenmålet inddeling i kvarter og indenfor fodmålet i tommer; endelig en tomme inddelt i linier. Mellem palerne Christian den femtes kronede monogram (C 5 mellem palme-grene), der indleder indskriften: **DANSKE ORIGINAL FAUFN ALEN OC FODMAAL 1684 FOR AALBORG.**

Af originaler fra forordningens første tid kendtes indtil da kun en alen af stål på Rigsarkivet og to pundslodder af kobber på Rosenborg, mærket: Original 1683. Nyerhvervelsen var altså et unikum, og er det vistnok stadig.

Stålstangen fandtes i et dødsbo, som kom under hammeren rub og stub. Det kunde forudses, at den vilde blive dyrere end museet kunde magte, og ledelsen skaffede sig derfor mandat til at købe den på Aalborg bys vegne, uden hensyn til prisen. Men da dagen kom, havde ingen andre end museet set, hvad det i grunden var, der kom på bordet, og auktionarius annoncerede den lumskelig kun som »et favnemål«. En smed løftede på stangen og bød 20 kr., hvorefter hammeren faldt for museets bud på 25. Sensationen blev først kendt, da hammeren var faldet, men det skal siges: de tilstedeværende antikvitetshandlere var de første til at gratulere museet.

Vi har her i hånden en af de originaler, om hvilke forordningen om mål og vægt af 10. januar 1698 siger i cap. II, § 7: »De rette Originaler (hvorefter alt Maal og Vægt skal forfærdiges, indrettes og lignedes) som er et Fierding-Maal af Kobber, *et Favnamaal af Jern*, et Lispund-Lod af Kobber og et Bismer-Lod af Kobber, skal paa

enhver af de 5 forordnede Stæders Raadstuer være i Forvaring i et sært Skab under Laas og Lukkelse, som Magistraten skal have Nøglen til, og maae ei udtages eller bruges, med mindre 2de af deres Midte derved er nærværende, som dem paa sit Sted skal indsætte«.

Videre siger § 8: »Samme Original-Vægt maae ei bruges til Justering, langt mindre til andet Brug, men skal strax efter dem giøres saa mange rigtige Prøver, som behøves til at afpasse og justere hvis Maal og Vægt der bliver forfærdiget, prøvet og stemplet, saa at Originalerne ei udtages, uden til at indrette samme Prøver efter«.

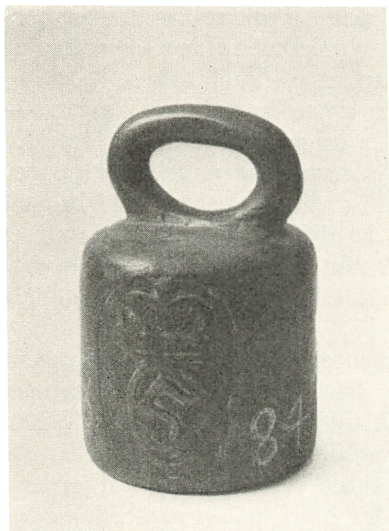
De i § 7 nævnte fem stæder var København, Aarhus, Aalborg, Christiania og Bergen. Hvordan mon gamle provinshovedstæder som Odense, Ribe, Viborg og Trondheim må have følt den bestemmelse?

Hver af de fem byer fik sit justeringsbogstav: »— — skal enhver af de 5 forordnede Stæder bruge et andet sær Bogstav til Justerings-Mærke, nemlig: Kiøbenhavn det Bogstav K, Aarhus R. Aalborg L, Christiania C, Bergen B; og skal desuden paa alt Maal og Vægt af Metal, item paa Tønder og Skiepper, sættes Kongens Chiffre med Krone, og ellers hver Stads Vaaben, efter den Maade, som hidtil paa det nye Maal og Vægt har været brugelig«. De udvalgte byers magistrater får så nøjere at vide, hvorledes de må forholde sig med hensyn til udvalgte håndværkere til forfærdigelse af justerede måleredskaber og handel med disse.

Men den forordning, hvortil altid henvises af jurister, er af 10. jan. 1698, mens der står 1684 på originalen, og den grundlæggende bestemmelse er af 1. maj 1683. Endvidere fastsættes først i 1687, at alle oppebørsler, jordebøger, fæstebreve, skiftebreve, mageskifter, pante- eller gavebreve og skøder skal udregnes efter ny justering. Og for at gøre forvirringen total, fik Aalborg først 29. aug. 1696 sin officielle bekræftelse på at være justeringsstad.

Forklaringen er nok den, at kancelliet ikke kunde følge med den dynamiske Ole Rømer, men måtte tage i små skridt, hvad skaberen tilbagelagde i spring. I 1681 kom »Vor Mathematicus Ole Christensen Rømer« hjem fra et mangeårigt studieophold i Paris og blev straks taget i brug af kongen, og i løbet af mindre end to år havde han systemet færdigt. Den første forordning har hele systemets klarhed: »Den rette danske Alen skal altid være een uforanderlig regul oc fundament til alle Maal og Vegt«, hvilket dogme i § 4 viser sin konsekvens: »Et dansk Punds rette Vigtighed skal rettis efter en Cubic-Foed færsk Vand — — som skal veye Tredsindstyve oc toe Pund«. Her har Ole Rømer presset fundamentet for mål og vægt sammen til een eneste vedtagelse: den danske alen, som også danner

Ottepundslod af kobber 1684.
(Aalborg historiske Museum).

Ottingkarmål med strippehank 1767.
(Aalborg historiske Museum).

udgangen for udregning af vægt, et resultat, som først hundrede år senere blev nået i udlandet med metersystemet. Og videre viser forskning, foretaget med de få originaler, der er levnet, at Rømer har indregnet luftens opdrift i sit system og har brugt destilleret vand ved udregningen af pundet. Intet overladt til det blinde tilfælde.

En sådan raphed og konsekvens i tanken kunde ikke følges op i regeringspraksis. Det var i virkeligheden slet ikke noget ringe resultat, når kancelliet i løbet af femten år fik bragt alle bestemmelser i endelig form, så forordningen af 10. jan. 1698 i hovedsagen kunde blive stående til grænsen af vor egen tid. Det kan være nyttigt her at erindre sig, at metersystemet jo slet ikke er slået igennem i Danmark endnu, skønt påbudt i en lille menneskealder. Endnu foregår butikshandelen i pund, mens tømmer måles i fod, alen og tommer, og højder i fod. Også dengang har der nok været gode grunde for den bestemmelse, at ingen gamle måle- og vejeinstrumenter måtte findes hos nogen, under straf og bøde for ejeren — og til angiveren. Heldigvis gik det ikke altid så galt som loven krævede, så Aalborg historiske Museum ejer stadig en træbismær med fast lod med årstallet 1666 indskåret. Men lovlydig har ejeren været på sin egen nærlige vis: han har skåret nye pundsriller i træet i stedet for at anskaffe en ny bismær. Den gamle bismær er fra Gudum i Øst-

himmerland, og disse bondebismere, skåret i eet stykke træ og forsynet med blyvægt i loddet, synes kun ganske sjældent at være justeret, hvordan så myndighederne har set på undladelsen.

Tiden mellem den første og den sidste forordning i sagen — 1683-1698 — er altså på flere måder en overgangstid, og det kan spores på flere felter. Den oprindelige forordning af 1. maj 1683 er således holdt helt i barokkens ortografi med stor usikkerhed i brugen af store begyndelsesbogstaver og en del diftonger og dublinger af konsonanter, mens den senere af 1698 står i et næsten moderne sprog, kun gentagende sin forgænger ordret, hvor mesterens egne definitioner slår igennem.

Men også de overleverede instrumenter fortæller om overgangen. Det omtalte originale favnemål har fået sin indskrift i to tempi; først det autoritative: DANSKE ORIGINAL FAUFN ALEN OC FODMAAL 1684, som udfylder intervallet mellem de to mellemste paler og er graveret med sikre og flotte versaler; dernæst ordene FOR AALBORG, som går ind under højre pal og tydeligt er tilføjet senere og med en mindre sikker hånd. Man må nok gå ud fra, at originalen er smedet på et højkompetent, sikkert københavnsk værksted, og først senere — måske ved autorisationen i 1696 — er tildelt Aalborg.

Det gamle justeringsbogstav M, der gjaldt for hele riget, blev endelig afskaffet i 1698, men var ikke retsgyldigt efter 1683. Et ottepundslod af kobber i Aalborg historiske Museum har mærket M indstøbt under hanken og kongens monogram i fronten, men omkring dette sidste er indgraveret året 1684. Mon ikke vi her har en af de »prøver« til justering, der blev fremstillet efter de velbevarede originaler, men endnu inden bestemmelsen om justeringsstædernes særlige bogstaver fik lovkraft?

Helt efter lovens ordlyd er tre bismerlodder af messing, som vort museum købte hos en marskandiser i Aalborg under sidste krig — lige inden de skulde i smeltediglen til krigsbrug. Omkring hanken har de to gange indstøbt de tre påbudte mærker: justeringsbogstavet L, kongemonogrammet C 5 og Aalborgs byvåben. De er ganske ens og kan ikke nøjere dateres.

Af justerede målekar af metal har Aalborg historiske Museum to. Det ene er et pottemål af kobber, som beretter en hel historie om materialenød og om den »gammeldags pietet«, som så ofte bliver foreholdt vor forgrovede tid. Pottemålet bærer alle justeringsmærker samt året 1782; det er lavet af en plade, som først er brugt til dekoration af en ligkiste, indeholdende støvet af en adelig person, hvis navn ikke findes på den levnede del af pladen, men hvis slægt tæller ætterne

Pottemål, justeret 1782, lavet af en kisteplade fra 1652 og omdannet 1725.
(Aalborg historiske Museum).

Lindenov — Brahe — Ulfstand — Høg. Et pragtklædt følge står foran en kiste, over hvilken Christus taler til Døden, i hvis nøgne benrad den blasfemiske magistrat har stemplet både byvåben og årstal. Pladen er signeret H. A. Greys sculps. 1652 (eller 57).

Kistepladen er i 1725 berøvet sin første brugers navn; et ligvers er indgraveret under billedscenen i en barok cartouche, sålydende:

O grumme Død, med Smerte maa ieg beklage,
Du afhug det Edele Blomster altfor fage,
Du hen tog dog det Dødelig,
Huos Gud Leffver Sielen saa glædelig,
Hendis dydige Naffn Ey heller forgaaer,
Meden Nogen aff oss for din Segel bestaaer,
Der paa bestaaer ald Wisdombegrund,
Ret at forachte aff Hierte och mund:
Dette ælendige Liff med ald sin føye
Och sig med Guds Werch Lade benøye.
W L L: Anno 1725.

Heller ikke denne gang er navnet på den bisatte blevet bevaret. Men efter lejerstedets forældelse er pladen simpelthen gået ind i det daglige forbrug af metal og er reduceret til at tjene det såre verdslige formål at måle vædsker.

Et spørgsmål, der umiddelbart trænger sig på, bliver nok aldrig besvaret: har kobbersmed og magistrat kunnet dy sig for at smile? For lige under stemplerne L og C 5 står den bystemplede og daterede knokkelmands svar til Christus: »FOR DENNE ZEGEL MAA ALLE WIIGE. WNGE OG GAMEL, FATIG OG RIGE«. Så meget er sikkert, pottemålet er en vanskelig genstand at udstille, når gæsten skal have alle finesserne med.

Ulige mere regulært er et halvpottemål af kobber, dateret 1806 og med alle stempler bevaret, som vort museum erhvervede ved mageskifte med Den gamle By i Aarhus i år. Det har betydning ved at vise, at de til justering benyttede stempler skiftede form med tiden, idet ingen af stemplerne fra 1782 er brugt i 1806, men er blevet mindre og mere retvinklede. Efter forordningens ordlyd skulde dette mål enten repareres af en autoriseret håndværker eller destrueres, idet det er betydelig »forstødt« i overkanten, men museet lover herved ikke at benytte det i merkantilt øjemed.

Endelig fik vort museum i 1936, samtidig med en række andre museer, en ret fuldstændig samling målekar af træ og små vægtlodder

af messing fra justervæsenet, men disse er naturligvis ikke justeret i Aalborg.

Fra samme by som bismere fra 1666 stammer et ottingkarmål af træ med gennembrudte initialer og årstallet 1767 i strippenhanken. Det er meget elegant udført og har dobbelt bund, mellem hvilke er indlagt raslesten. Forfatteren til denne redegørelse mindes fra sin barndoms markeder, hvorledes målekar til frugt og nødder var forsynet med dobbelt bund, så et lille kvantum kunde tage sig vældigt ud, så længe det ikke var hældt op i posen, hvad det aldrig blev, før betalingen var erlagt. Men alle forsøg på at erhverve et sådant markedsmaal er til dato forgæves, de forsvandt med »pæremarkederne«s tilbagegang omkring 1920. Det vilde ellers have sin interesse at se, om disse kar var justerede og først forsynet med den svigagtige dobbeltbund efter justeringen. På ottingkarmålet fra Gudum findes ingen justeringsmærker.

Det problem står altså stadig tilbage: Hvorledes klarede bønder og markedsrejsende at slippe for justering? En gennemgang af museernes beholdninger af måle- og vejeinstrumenter kunde måske give oplysninger herom. At de tildels selv lavede deres bismere og mål, kan måske give nogen forklaring, men de fleste af træbismerne med fast lod må dog være lavet af byhåndværkere, da de krævede både drejebænk og redskaber til støbning og formning af bly, ofte endog meget elegante former af initialer og årstal.

Forordningerne på grundlag af Ole Rømers beregninger giver et grundlag for viden om provinsbyernes justeringsret og -pligt, som vi slet ikke har om tidligere tiders regler og praksis. Men det skal dog nævnes, at justering i provinsbyerne ingenlunde begynder så sent, men vel netop har haft en stor betydning i tider, da enhver provins hævdede sit eget system. Aalborgs arkivalier indeholder mange breve og domme, hvori bystyret og landsretten kæmper for at holde borgerne til ret mål og vægt, flere gange med den gode begrundelse, at en enkelt svigagtig vægt kunde skaffe hele byens handelsstand i vanry. I 1572 gik det så vidt, at ingen måtte have stor vægt i sit hus, kun bismere til detailhandel, mens alle varer i groshandel skulde vejes på byens vægt i vejerhuset. Og da Jens Kjeldsen i 1598 blev påtruffet med falsk tønne, kostede det ham 10 års fortabelse af borgerskab.

I Aalborg bys vider og vedtægter står for året 1562 en vedtægt om justering, der sætter bestemte takster for bysvendens sportler for vejning og for at »rette og brænde« målekar og bismere. »Og skal en af rådet og to andre borgere være hos, når bysvenden retter og

sætter brændemærke enten på skæppe eller på noget andet mål eller måde, så og på bismær eller vægt«. Her synes at være en tidlig parallel til bestemmelsen af 1683. Havde vi nu bare et eneste lille autentisk justeringsmærke fra Aalborg fra før 1683.

I BOLT OG JERN

Af SIGVARD SKOV

Museerne har til opgave at levendegøre fortiden og bevare dens minder og tør derfor heller ikke forbigå de mere dystre sider af menneskelivet. I sin egen interesse har samfundet ment sig nødsaget til i visse tilfælde at sætte mennesker bag lås og slå, undertiden tilmed i bolt og jern. Om mulighed gaves, vilde de fængslede naturligvis flygte — der måtte følgelig effektive sikringer til. Forsynet med en fodlænke som den, der stammer fra det gamle Tønderhus, havde fangen kun ringe chancer for flugt. På den sengotiske altertavle i Taps kirke mellem Kolding og Christiansfeld findes en helgenfigur, der er udstyret med en tilsvarende lænke. Typen går altså tilbage til middelalderen, men har utvivlsomt også været brugt langt senere. Dog, selv en solid jernlænke kan files over, som det fortælles i den dramatiske beretning om erkebisp Jens Grands flugt fra Søborg. Fangehullerne måtte derfor helst anbringes på en sådan måde, at der selv med en overfilet lænke var langt til friheden.

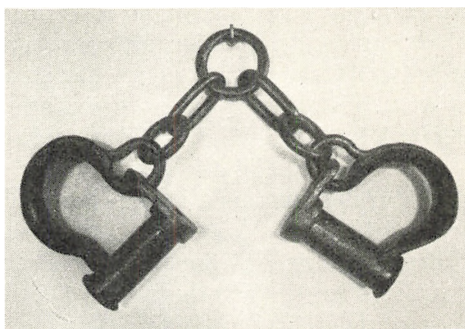
Bevarede fængsler i nutidens museer hører ikke de ringeste attraktioner. Der er ikke mange besøgende på Koldinghus, som undlader at stige ned i den dybe fangekælder nederst i kæmpetårnet, to etager under jorden. Nedstigningen ad den mørke, drejede trappe, det nøgne hvælvede rum med de meget tykke mure og de små højtsiddende og tilgitrede vinduer giver i forbindelse med visse erindringer fra historisk romanlæsning en art behagelig gysen i sindet.

Der knytter sig adskillige sagn til det mørke kælderrum. Det fortælles af og til, at dronning Margrethe her i en årrække holdt den svenske konge, Albrecht af Mecklenborg, indespærret. Det har intet på sig. Kong Albrecht har, så vidt vides, ikke siddet fængslet på Koldinghus. Mere hårdnakkethed har traditionen holdt fast ved, at det var her den jyske folkefører, skipper Clement, sad fangen. Det stemmer også godt nok med, hvad historien fortæller, at da skipper Clements

Sengotisk helgenfigur med fangelænker.
(Taps kirke, Nørre Tyrstrup herred).

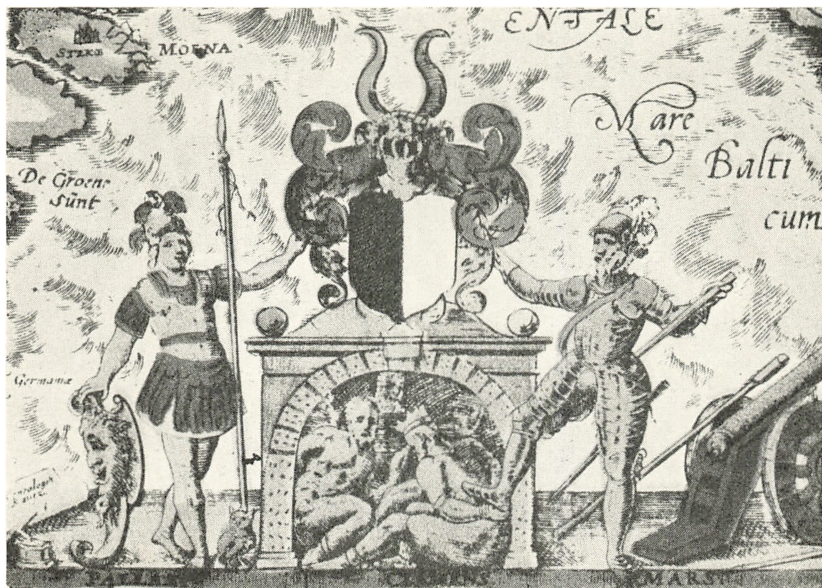
Fangelænker fra Tønderhus.
(Museet på Koldinghus).

sammenløbne folkehær havde lidt sit afgørende nederlag overfor Johan Rantzaus krigsvante tropper, blev den fangne anfører først ført til Flensborg og siden til Koldinghus,¹⁾ hvor han sad, indtil han i september 1536 førtes til Viborg landsting. Her faldt det genstridige hovede for bøddeløksen.

På Henrik Rantzaus smukke Danmarkskort fra 1585 ses blandt den dekorative udsmykning også krigsguden Mars i Johan Rantzaus skikkelse, der triumferende sætter sin jernklædte fod på ryggen af den forsvarligt lænkede skipper Clement, som sammen med et par lidelsesfæller er anbragt i et fangehælv. Desværre véd vi ikke, i hvilken kælder på Koldinghus skipper Clement har hensmægtet sin sidste tid, blot kan det ikke være den nuværende dybe fangekælder, da dens mere end fire meter tykke mure først er bygget af Christian IV. Efter en brand i slottets nordfløj i 1597 nøjedes kongen ikke med en istandsættelse af det brændte, men benyttede lejligheden til en række om- og tilbygninger, der kulminerede med rejsningen af det store firkan- tede kæmpetårn i hjørnet, hvor nord- og vestfløj mødes. Det er i

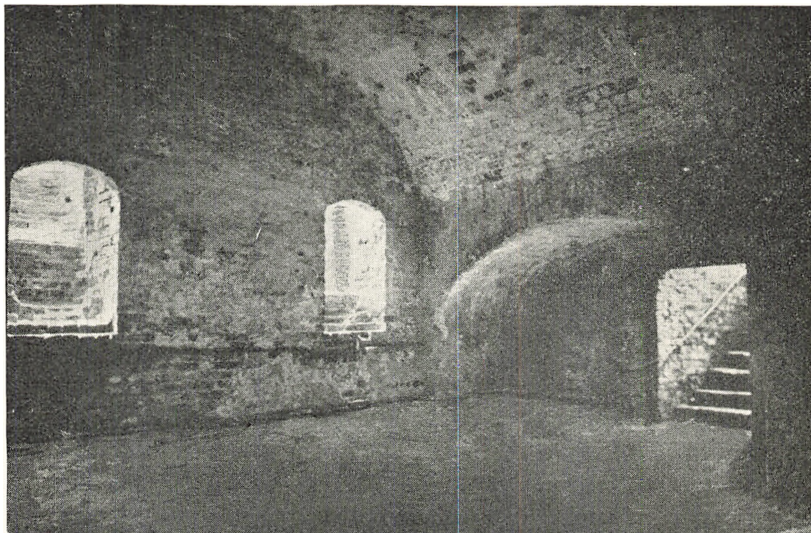

Skipper Clement i fængsel.
Udsnit af Henrik Rantzaus Danmarks-Kort 1585.

dette tårns underste kælderrum, at fængslet findes. Det er forståeligt nok, at traditionen har henført skipper Clement som slottets mest prominente fange til den mærkeligste og dybeste af borgens kældre, men altså uden nogen grund i virkeligheden.

Undertiden betegnes dette dybe fangerum som Den svenske kælder, hvad der kan være mere mening i, eftersom seks svenske krigsfanger under Kalmarkrigen i 1611 sad her i tidsrum, der vekslede fra 19 til 26 uger.²⁾ Til sikring blev i den anledning anskaffet fire nye hængelåse hos Lambert Smed i Kolding. Selv om Den svenske kælder ikke kan siges at være noget særlig behageligt opholdssted, har fangerens tilværelse dog ikke formet sig helt så umenneskeligt, som de nuværende nøgne mure kan lade formode. Lensregnskaberne viser, at de blev anstændigt trakteret med mad og øl, at rummet blev opvarmet af en tørvefyret ovn, og at der leveredes et rigeligt antal tællelys til at sprede mørket under den tunge hvælving. Men de svenske krigsfanger, der var folk af stand, er sikkert også blevet behandlet bedre end gemene forbrydere.

Undertiden søger fanger, om lejlighed gives, at korte de lange timer i fængslets ensomhed ved kunstnerisk produktion. Kendt er det, at den svenske konge, Erik XIV, under sit fangenskab på Örbyhus

Hvælvet fangekælder fra 1597 i Koldinghus slot.

udførte en del udmærkede tegninger af folk fra sin tid, især forskellige soldatertyper, tegninger der nu er højt værdsat for deres kildeværdi, hvad angår krigernes udseende og udrustning på den tid.

Om kongedatteren Leonora Christinas forskellige sysler under de 22 år i Blåtårn er vi gennem Jammersmindet vel underrettet. Også jævnere fanger har forsøgt sig; men det er kun sjældent, at deres værker er blevet bevaret for efterverdenen.³⁾ På trævæggene i det gamle fængsel i Tønder Museum findes flere tegninger, og fra Kolding arrest kendes to ganske kuriøse arbejder.

Det ældste er en tuschtegning fra ca. 1820 udførte af L. Rugsted. Emnet er den dramatiske scene den 30. april 1340, da Niels Ebbesen overrasker den sovende grev Gert i Randers. Formentlig har tegneren som udgangspunkt for sin noget teatraliske fremstilling haft en scene af et skuespil. L. C. Sanders sørgespil »Niels Ebbesen af Nørreriis« fra 1797 gjorde ved sin fremkomst megen lykke og var velkendt i første halvdel af 1800-årene. Det kan udmærket være herfra, impulsen er udgået. Nogen tidskolorit har tegneren ikke haft mulighed for at fastholde; men den fandtes heller ikke i Sanders drama. Trods den hele naive udformning er ædelheden i Niels Ebbesøns skikkelse stærkt understreget, mens det har knebet mere at fremstille grev Gert, som har fået et stærkt, men næppe tilsigtet anstrøg af komik, ikke mindst ved den fortvivlende gestus, hvormed han river sig i håret, endda

L. Rugsted: Grev Gerts drab i Randers 1340. Tuschtegning (25 × 34,5 cm.).
(Museet på Koldinghus).

han som den kullede greve burde have været skaldet. Billedet hang fordem på Koldings gamle rådhus, hvorfra det kom til Museet på Koldinghus. Det er ikke uden interesse ved at vise, hvordan man i ridderromantikens tid forestillede sig en af de store begivenheder i Danmarks middelalderhistorie.

Af en noget yngre dato er et andet fangearbejde, nemlig en korsfæstelsesscene, som er indbygget i en flaske. Fingerfærdige søfolk morer ofte sig selv og andre ved at indbygge hele små skibsmodeller i en flaske. Dette arbejde er beslægtet hermed. Midt i flasken står korset med Kristusskikkelsen noget fladt skåret. På hver side paraderer to romerske soldater, nøjagtig ens, hver med en mægtig lanser i hånden. For symmetriens skyld må den ene holde lanser i venstre hånd. Morsomt virker de firkantede pyramidehjelme. Foran korset står stangen med eddikesvampen og bagved findes stigen.

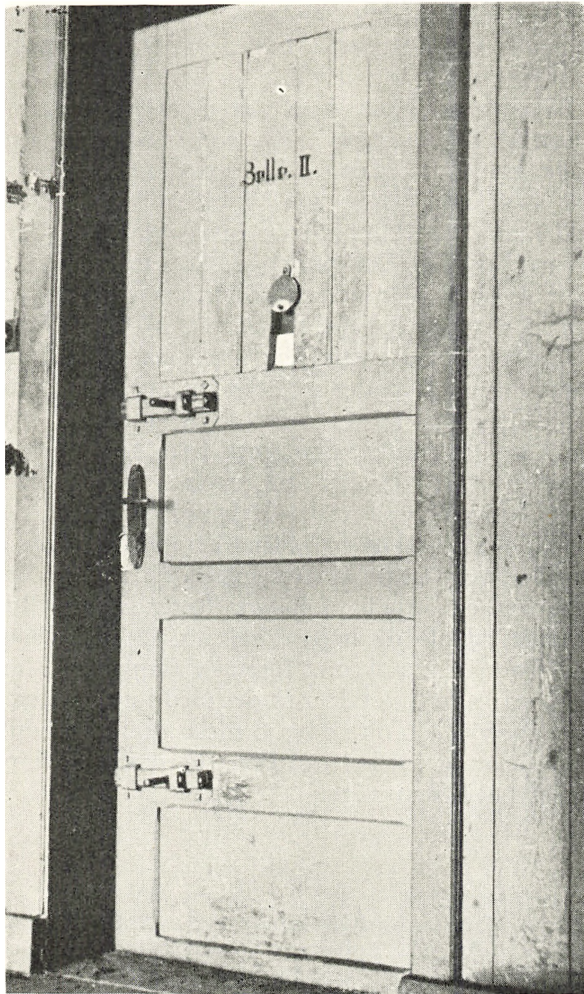
Når man efter et besøg i den dybe tårnkælder atter er steget op i slotsgårdens dagslys, kan man begive sig ud af porten og over i staldgården. I dennes sydøstlige hjørne findes et fængsel, der ikke giver svenskekælderer noget efter i uhygge, nemlig den celle II, der er blevet bevaret af de fangeceller, som Gestapo indrettede i de røde længer, der fordem havde været forbeholdt de kongelige karosser og

Korsfæstelsesgruppe
(14,5 cm. h.) skåret af
ukendt fange. (Museet
på Koldinghus).

lensmandens heste. Under besættelsesårene havde Gestapo her indrettet sit sydjyske hovedkvarter. Efter bombningen af Shell-huset i København, universitetskollegierne i Aarhus og husmandsskolen i Odense er det vistnok det eneste bevarede af tyskernes særlige fængsler fra de onde år.⁴⁾ Rummets udstyr er det enklest mulige, nemlig et par træbrikse. Det højsiddende vindue er delvis muret til. Hvad Koldinghus staldgård har været vidne til af tortur og mishandling er fremdraget i adskillige beretninger og protokolleret i de mange retssager mod tyskerne og deres danske håndlangere.⁵⁾ Nogle af de piske, håndjern og andre torturinstrumenter, som Gestapos bøddler benyttede, og som det ikke lykkedes at få tilintetgjort ved kapitulationen, vil blive bevarede for eftertiden. I dette rum var der så sandelig ingen lejlighed til at tegne Niels Ebbesens dåd i tusch eller snitte kunstaværker i træ.

Ligervis som Arvid Stålarms og Axel Kurcks år 1600 skrev deres

Døren til Gestapos celle II.
Koldinghus staldgård.

endnu bevarede navnetræk i Gripsholms fangehul, har adskillige mere eller mindre prominente fanger til andre tider og steder gjort det samme. Også de ufrivillige beboere af celle II har ristet deres navnetræk i væggens puds. Efter at cellen er overgået til museumsbrug, er væggene blevet behandlet med en hærdende imprægneringsvædske, så navnene kan bevares i en lang fremtid. Der er nu i cellen ophængt en fortegnelse over de modstandsfolk, hvis navnetræk har kunnet iden-

tificeres, med tilføjelse om deres senere skæbne: Frøslev, Neuengamme eller Ryvangen. Nogle af væggenes navne savnes dog på listen, for ind mellem de regulære modstandsfolk anbragtes også stikkere, værne-magere og folk, der havde bestjålet værnemagten til egen fordel, en enkelt var anholdt for vagabondering, betleri og mangel på fast bo-pæl. Ikke alle navnene er danske. Salvato Romano er rumæner, og Kees Vrolijk er hollænder. Kees Vrolijk var styrmand på et hollandsk skib, der den 9. april 1940 lå i havnen i Nykøbing Mors. Han undgik den internering, som blev skibets øvrige besætning til del, og slog sig efter nogen tids vagabondering ned i Bolderslev i Sønderjylland, hvor han kom med i det illegale arbejde. Den 10. oktober 1944 blev han arresteret, og siden ført til Frøslev, hvor han sad til kapitulationen.

Foruden navnene findes der på væggene og døren forskellige cita-ter. En ukendt fange har skrevet verset »Kæmp for alt, hvad du har kært —« af Chr. Richardts salme, som frem for nogen blev mod-standsbevægelsens. En anden har (på engelsk) citeret verdensspejder-chefen Robert Baden-Powells ord: »Hvis vi går fremad, dør vi. Hvis vi går tilbage, dør vi. Lad os da heller gå fremad og dø«. Andre har ikke uden malice benyttet sig af herrefolkets egen litteratur og sprog. Modstandslederen, cand. polit. Johannes Rosendahl fra Rødding har citeret Nietzsche: »Hold dit højeste håb højt« og Koldings byleder, dommer E. Strøbech, har skrevet filosofen Immanuel Kants kendte og betagende ord: »To ting fylder sindet med stadig ny og tiltagende beundring og ærefrygt, jo oftere og jo mere samvittighedsfuldt efter-tanken beskæftiger sig med dem: Den stjernestrøede himmel over mig og den moralske lov i mig«.

¹⁾ Arild Huitfeldt: Danmarckis Rigis Krønike II. (Kbh. 1652), s. 1432.

²⁾ Jydske Registre 6. okt. 1611, 9. marts og 15. okt. 1612 (Rigsarkivet); P. Elias-sen: Kolding fra Middelalder til Nutid (1910), s. 105-108; Kancelliets Brev-bøger 1609-15, s. 428, 470, 544.

³⁾ Carl Kjersmeier: Straffefangers Billedkunst; Salmonsens Leksikon-Tidsskrift VII (1947), s. 461-63.

⁴⁾ Johannes Rosendahl: Celle II; Koldinghusmuseets årsskrift 1947; s. 17-19.

⁵⁾ K. Baagøe & E. Ebstrup: Kolding under Besættelsen (1946), s. 153, 166.

UDHUGNE SKO

FINT FODTØJ FRA MIDDELALDEREN

AF PETER LINDE

Efter Svend Grundtvigs Mening skulde Folkevisen *Der gaar Dans paa Riber-Bro* oprindelig være digtet i det trettende Aarhundrede,¹⁾ men Axel Olrik har nok mere Ret, naar han²⁾ sætter den til Slutningen af det fjortende, fordi Navnene paa de dansende Riddersmænd svarer til historisk-kendte Adelsfolk fra Dronning Margrethes Dage. Og rent arkæologisk kan vi underbygge Axel Olriks Datering. I et af Versene hedder det, som man vil huske:

Der gaar Dantz paa Riber Bro
— Slottet det er vundet —
der dantze Riddere med udhuggen Sko
— for Erick Konge hin unge —
Med dem saa vare de.

Andre Optegnelser af Visen taler om, at Ridderne bar udskaarne Sko, men det gør ingen større Forskel, om de har været det ene eller det andet. Det har kun været et Spørgsmaal om Teknik, enten de var *udskaarne* eller *udhugne*, i begge Tilfælde har Overlæderet nemlig haft et Mønster, dannet af Gennembrydninger saadan som vi kan se dem paa Billeder fra Tiden eller paa de mer eller mindre velbevarede Stykker, som er dukket op af Købstædernes gamle Kultur-Lag.

Fra Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede kender vi den pragtfulde Gravplade af Messing over Erik Menved i Ringsted Kirke,³⁾ hvor Kongen er fremstillet i sin Kroningsdragt, med fint-mønstrede Sko paa Fødderne. Pladen maa stamme fra Aarene efter Kongens Død i 1319. Skoene har været lukket med et lillebitte Spænde over Vristen og pyntet med et Rude-Mønster i dobbelte Linier, sikkert indridsede i Læderet. En meget lignende Udsmykning forekommer forøvrigt ogsaa paa en Bind-Saal af langt senere Type, den saa-

kaldte Oxemule, fra Begyndelsen af det sekstende Aarhundrede. Den er fundet i Jorden (1926) paa Hjørnet af Vingaardsstræde og Laksegade i København, hvor Bremerholms Dyb strakte sig i sin Tid. Engang efter 1540 er Grunden blevet opfyldt, og Saalen kan derfor være kommet med Jorden andetstedsfra.⁴⁾

Fra Slutningen af det fjortende Aarhundrede viser et andet Fyrste-Gravmæle den egentlige udhugne Sko. Det er Hertug Christophers, den unge Tron-Arvings Figur i Roskilde Domkirke.⁵⁾ Han døde i 1363, saa at Gravmindet over ham maa være efter dette Aar, men noget nærmere veed man ikke om det. Hertugen er iført fuld Krigs-Dragt og har »udenpaa Brynjehoserne Pladesko, som er overtrukket med Læder og prydet med udskaarne Ornamenten i gotisk Stil«. Skoene har været lukket ved en Snøring paa den ene Side og svarer derved ganske til forskellige jordfundne Brudstykker.

Fra Arkitekt C. M. Smidts Undersøgelser (1924) af den gamle Brønd i Borggaarden paa Søborg Slot stammer saaledes dels et Stykke med Gitter-Mønster afbrudt af Striber med store Firpas, dels et med et ensartet Gitter-Mønster. Begge Stykker er nu i Nationalmuseet⁶⁾ og begge har, ligesom Hertug Christophers Sko, været til at snøre i Siden. Og ovre i Lund er der gjort lignende fine Fund. I Kvarteret Apotekaren N:r 5 fremdrog man et ualmindelig pynteligt Overlæder med et rigt Mønster af Gennembrydninger over Vristen, og da det laa nede i 5te Spadestik, skulde det med Sikkerhed kunne dateres til 1400'erne. Det opbevares i *Kulturen* i Lund,⁷⁾ medens et andet, som ogsaa kom for Dagen i den samme Udgravning, er blevet indlemmet i en lundensisk Privatsamling.⁸⁾ Det er ganske vist ikke saa godt bevaret, men der er dog tilstrækkeligt til, at man med fuld Nøjagtighed har kunnet rekonstruere det oprindelige Mønster.

Den sorte Jord i Lund har dog ikke blot givet disse Pragtstykker fra sig, den har ogsaa gemt en Rigdom af andet middelalderligt Fodtøj, af mange forskellige Slags og fra mange forskellige Tider, som man altsammen kan studere i det stedlige Museum.

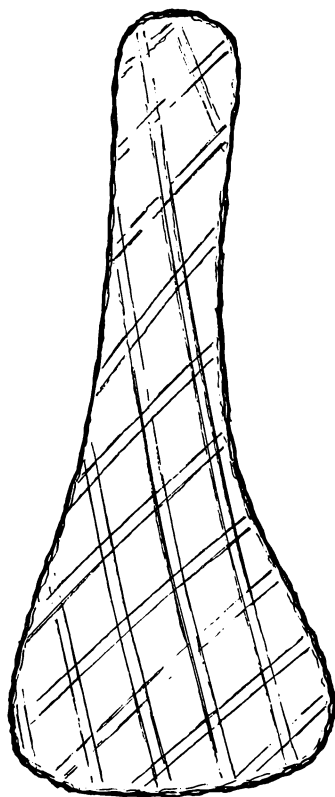
Fra et mindre Omraade og fra et kortere Spand af Aar stammer et andet Stor-Fund. I 1906-1912 udgravede Nationalmuseet Tomten Boringholm ved Horsens, og man fandt her i den fugtige Fyld en Mængde velbevarede Genstande, deriblandt ikke mindre end en 300 Sko og Saaler.⁹⁾ Desværre foreligger der ikke nogen Publikation af dette overmaade vigtige Materiale, som jo blev fremdraget under fuld videnskabelig Kontrol, men en Del af det er dog udstillet i Nationalmuseet. Mellem Fodtøjet var der ingen udhugne Sko, men mange Snabelsko af den Type, som blev brugt i Tiden 1350-1400.

Det ligner derved det nyeste — og lige saa omfattende — Fund af

Erik Menveds Sko.
Efter Gravpladen i Ringsted Kirke.

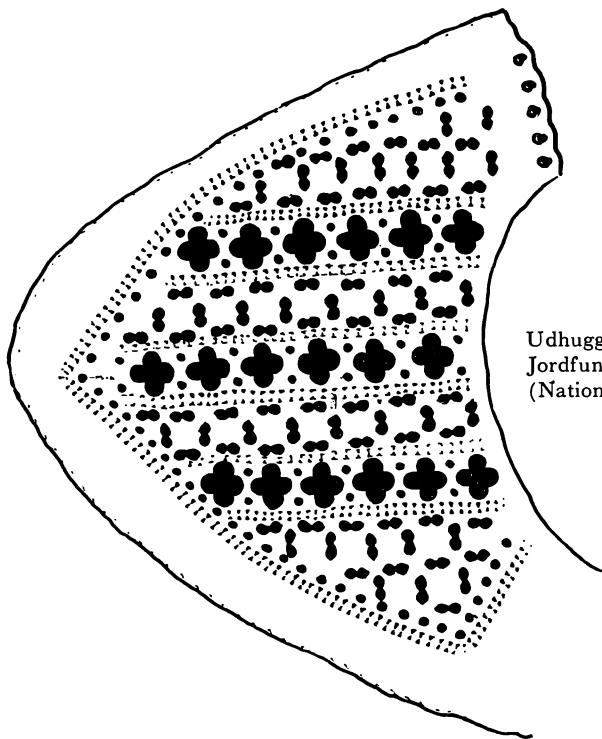
Bindsaal med Rude-Mønster.
(Nationalmuseet).

middelalderligt Fodtøj. I Sommeren 1949 gravede man i Roskilde en dyb Kabelgrøft mellem Rødeport og Raadhustorvet og kunde her i de mægtige Opfyldnings-Lag, som maatte gennemskæres, tydeligt iagttage de gamle Vejbaner. Stenlagene laa i forskellige Højder mellem den oprindelige Terrain-Overflade, som blev truffet i Grøftens Bund, og den nuværende Algades Vejbelægning, og afspejler derved Byens Vækst gennem Tiderne. Men i Fylden mellem disse gamle Gadelinier var der aflejret en broget og omfangsrig Samling Middelalder-Sager, som takket være de ved Gravningen beskæftigede Arbejders Aarvaagenhed og Interesse blev opsnuppet mellem Skovlkastene og reddet for Roskilde Museum, hvor de nu er i konserveret Stand.

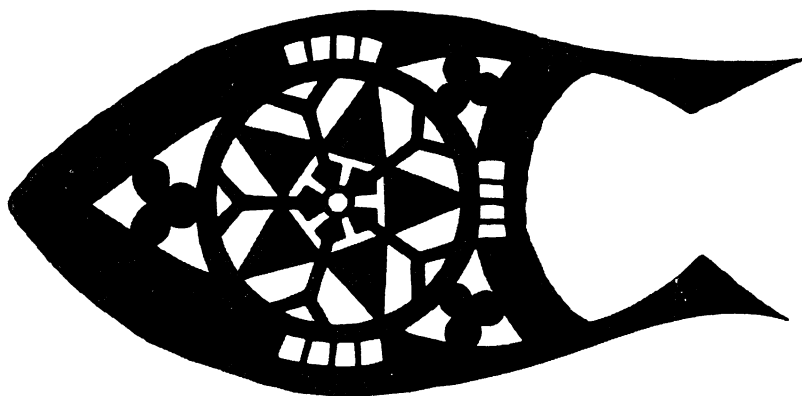
Da Gravningen blev foretaget ude i selve den ældgamle Færdsels-

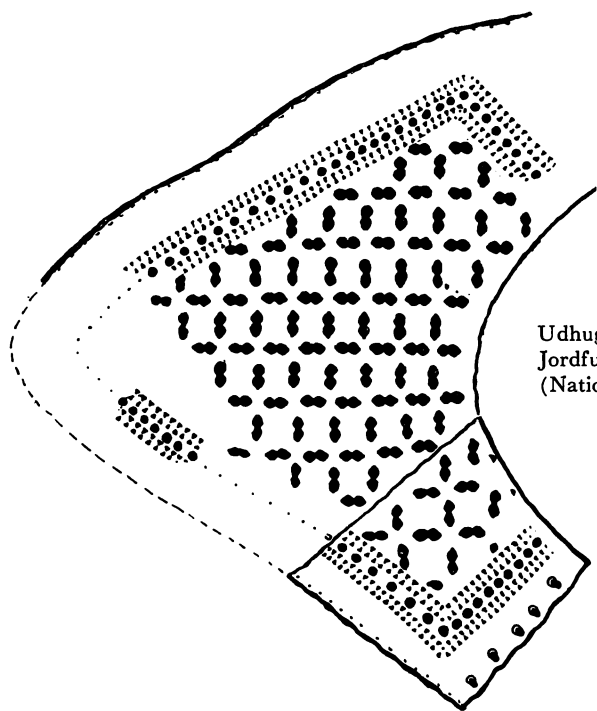
Udhugget Sko paa Hertug Christophers Gravmæle i Roskilde Domkirke.

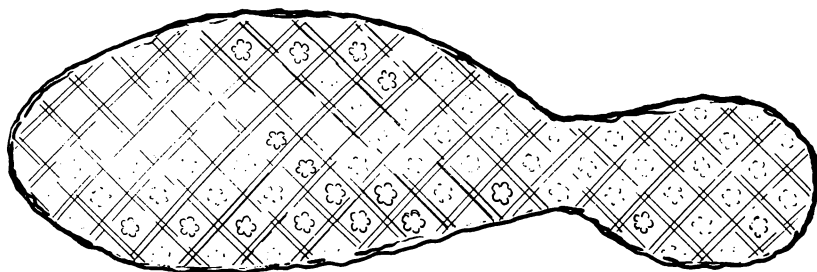
Udhugget Sko.
Jordfund fra Søborg Slot.
(Nationalmuseet).

Udhugget Sko fundet i Lund. Efter Rekonstruktions-Tegning.
(Julius Bergs Samling).

Udhugget Sko.
Jordfund fra Søborg Slot.
(Nationalmuseet).

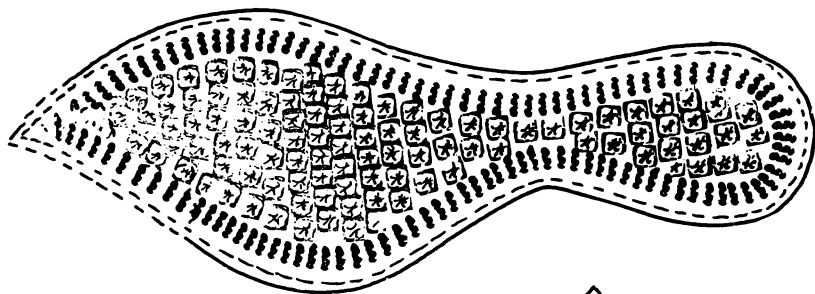
Bindsaal med indridset og stemplet Mønster. Københavnsk Jordfund.
(Nationalmuseet).

linie — Algade — som var en Del af Tværvejen gennem Sjælland fra Arilds Tid, er det naturligt, at Størstedelen af Sagerne er Genstande, der har haft Forbindelse med Trafiken gennem det gamle Roskilde. Det er Gaaende og Kørende, der har efterladt dem. Om nogle af Sagerne tør man tro, at de i sin Tid — til største Sorg og Fortrydelse for Ejeren — er tabt og bortkommet i Vejens mudrede Pløre, men om Flertallet kan man nok paastaa, at de som udtjente, forslidte og ubrugelige Stykker simpelthen er smidt væk. Men enten det er sket paa den ene eller paa den anden Maade, er det hele altsaa kommet ned i Vejens Dynger af alskens Skarn, som derefter saa pænt og omsorgsfuldt har gemt paa det i Aarhundreder, lige til det Øjeblik da skønsomme Mennesker vilde værdsætte dem og lægge dem frem til Beskuelse og Beundring.

En stor Del af Algade-Fundet bestod af Læder, forarbejdet til Skeder, Remme, Tasker, Handsker og andre Ting, men først og fremmest til Fodtøj, Sko og Støvler, altsammen i Alder lidt mer eller lidt mindre end det halve Aartusinde. Det ligner altsaa, som sagt, Boringholm-Sagerne, men man kan ogsaa se ganske tilsvarende Sko og kortskaftede Støvler gengivet paa Reliefferne ovenover Korstolene i Roskilde Domkirke — og disse Billeder er fra Aaret 1420.

Mellem alle de mer eller mindre forrevne og flaaede Stykker — Mandskabet arbejdede jo paa Akkord-Løn og kunde ikke standse op for at tage forsigtigt paa hver gammel Læderlas — er der imidlertid en Saal, som nok har haft et særlig fint og prydeligt Overlæder. Det er imidlertid undgaaet Opmærksomheden og ligger vel saa stadig dybt under Algade, hvis det da ikke er blevet kørt ud til en eller anden Opfyldning og gaaet tabt paa den Maade.

Saalen er dog heldigvis bevaret, hvad man kun kan glæde sig

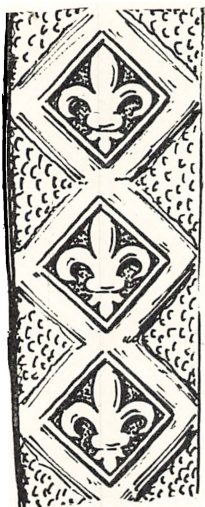

Bindsaal med stemplet Lilie-Mønster.
Jordfund fra Algade i Roskilde.
(Roskilde Museum).

Forstørret Gengivelse af Lilie-Stemplet

over, da den er af en ganske sjælden Art. Vel havde man ved Udgravningen (1926) paa Hjørnet af Raadhuspladsen og Lavendelstræde i København fundet en noget lignende, der var ornamenteret med et Rude-Mønster i dobbelte Linier omkring indstemplede Rosetter,¹⁰⁾ men den kan slet ikke maale sig i Elegance med det nyfundne Roskilde-Stykke, som desuden ogsaa er noget ældre. Roskilde-Saalen er en Bind-Saal, det vil sige det øverste Lag af en Dobbeltsaal, og den har paa hele den Side, der vender opad, et tæt Mønster af bittesmaa heraldiske Lilier indføjet i rudeformede Felter. De er gjort med et skarpt-præget Stempel af den Slags, man har brugt til Bog-Bind og andre fine Sager af Læder og Skind. Og morsomt nok kan man finde næsten nøjagtig det samme Ornament paa en Læder-Skede, som er gravet op i Lund og gemmes i Domkirke-Museet dér. Ja, paa et Par Sko fra det sydlige Indien i Ethnografisk Samling er der i Bind-Saalerne indslaaede Stempler, som minder meget om Roskilde-Saalens, ligesom orientalsk Fødtøj forøvrigt synes at have Udsmykninger her: broderede, relief-prægede eller mønster-stemplede. Det hænger sikkert atter sammen med, at Muhamedanerne saa hyppigt drager deres Sko af og stiller dem fra sig, for saa ser det jo pænest ud, at Saalernes Overside er lige saa fine som Overlæderet. Man kan altsaa formode, at det til syvende og sidst er en østerlandsk Paavirkning, som ligger bagved Udsmykningen af vort hjemlige Fødtøj med de indstemplede Mønstre i Bind-Saalerne. Men derved faar Roskilde-Stykket yderligere en ganske særlig Interesse.

Jordfund fra Lund.
(Lunds Domkirke-
Museum).

Naar vi foran formodede, at Roskilde-Saalen havde hørt til en Sko, hvis Overlæder var gaaet tabt, var det naturligvis kun en Gising, og det bør derfor tilføjes, at der ogsaa er en anden Mulighed. Den svenske Forsker Ernfrid Jäfvert¹¹⁾ udtaler nemlig, at den Slags ornamenterede Bind-Saaler særlig blev brugt i de middelalderlige Patiner, en Art Galoche og ikke egentlig Sko, hvad der skulde fremgaa af nogle bevarede Stykker. Er det rigtigt, vilde man kunne formode, at de Patiner, som en af de hellige tre Konger skridter afsted i paa Kalkmaleriet i Christiern den Førstes Kapel, har været af denne fornemme Type. At man har kendt dem i det sentmiddelalderlige Roskilde, er i hvert Fald sikkert, da der i Fortegnelsen over Sanct Lucii-Gildets Medlemmer forekommer en Matthis Olsson Patinenmaker.¹²⁾

- 1) Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser. III. Kbh. 1862. No. 147.
- 2) Axel Olrik: Danske Folkeviser i Udvalg. 1. Samling. Kbh. 1927. S. 64.
- 3) Danmarks Kirker. Sorø Amt. Kbh. 1936. S. 168-170.
- 4) Nationalmuseets 2. Afdeling. Mus. No. D 11002. — H. U. Ramsing: Københavnens Ejendomme 1377-1728. I. Øster Kvarter. Kbh. 1943. S. 83-84.
- 5) Ada Bruhn: Hertug Christoffers Gravmæle i Roskilde Domkirke. (Roskilde Studier. Under Redaktion af Victor Hermansen. Roskilde. 1944. S. 40).
- 6) Nationalmuseets 2. Afdeling. Mus. No. D 10758 C-D.
- 7) Ragnar Blomqvist: Medeltida skor i Lunden. Fynden från kvarteret Apotekaren N:r 5. (Kulturen 1938. Lund. 1939. S. 211-212).
- 8) Julius Berg: Från gamla Lund. Några föremål i min samling. (Skrifter utgivna av Föreningen Det gamla Lund. XIII. 1931. Lund. 1932. S. 28-29).
- 9) Trap: Danmark. VII. Kbh. 1926. S. 420.
- 10) Nationalmuseets 2. Afdeling. Mus. No. D 10982.
- 11) Ernfrid Jäfvert: Skomakarstämplar. (Skoarbetaren. Nr. 8-9. 1938). —: Skomod och skotillverkning från medeltiden till våra dagar. Sthlm. 1938. —: Skor och skomakeriteknik under medeltiden. (Fornvännen. 1937).
- 12) Arthur Fang: Roskilde. I. 1945. S. 43, 51.

EN GAMMEL HIMMEL-GLOBUS

AF HARALD MORTENSEN

I 1861 blev Observatoriet flyttet fra Rundetaarn og i de følgende Aar blev denne, Kong Christian den Fjerdes mest berømte Bygning kun brugt som Udsigts-Taarn. Men i 1929 blev der, især ved Borgmester Ernst Kapers Initiativ, bygget et kommunalt Folke-Observatorium oppe paa Rundetaarn, saadan at det igen kom til at tjene sit oprindelige Formaal, og samtidigt opstod den selvfølgelige Tanke: at danne en Samling af Minder om det gamle Taarns Historie og dets Betydning for Udviklingen af dansk Astronomi. Rundetaarn var jo blevet bygget som Erstatning for Tycho Brahes Uraniborg og Stjerneborg paa Hven, der var blevet nedbrudt i 1623, og det københavnske Observatorium fik som sin første Leder Professor Christen Longomontanus, Tycho Brahes Discipel.

En saadan Special-Samling kunde naturligvis aldrig blive af større Omfang — det forbød baade Pladsen og Emnet — men alligevel blev der ved Velvilje fra Private og offentlige Institutioner i Løbet af kort Tid samlet saa mange Billeder, Bøger, Kort og gammel Optik, at *Astronomisk-Historisk Samling* kunde lukke op den 7. Februar 1930.

Samlingen er opstillet i de to smaa Lokaler paa Loftet oven over Trinitatis Kirke, som indtil 1861 var Læsesal og Udlaan for Universitetsbibliotheket, og den omfatter for Øjeblikket en 700 Numre samt en astronomisk Medaille-Samling paa en 100 Stykker. Desuden er der Minder om Tycho Brahe og Ole Rømer samt Rekonstruktioner af deres Instrumenter. Samlingen har ogsaa flere Himmelglobes.

Den ældste er F. de Montgenet's Globe — 9 cm i Diameter — fra Aar 1560, som tillige er en stor Sjældenhed, da der ialt kun kendes fire af denne Type. Men den værdifuldeste er dog det velbevarede Eksemplar af Blaeu's Globus fra 1603, som vi her skal fortælle lidt om.

Tycho Brahes Portræt paa Blaeu's Himmel-Globus.

Willem Janszon Blaeu blev født i 1571 i Nærheden af Alkmaar i Nederlandene og opholdt sig i 1596 hos Tycho Brahe paa Hven, hvor han foretog Komet-Observationer og udarbejdede et Kort over Øen, der senere blev stukket i Kobber i første Bind af Atlas major (Amsterdam 1663). Det var dediceret til Longomontanus. I Holland oprettede Blaeu sidenhen et Trykkeri og udgav flere astronomiske og geografiske Værker ligesom han forfærdigede Jord- og Himmel-Glober. Han døde 1638, men Virksomheden blev fortsat af hans Efterkommere.

De tidligste Glober fra Blaeu's Værksted er en Jord-Globe fra 1599 og vor Himmel-Globe fra 1603, begge med en Diameter af 34 cm. De er støbt af Gips, vistnok i to Halvkugler, der er sat sammen ved Ækvator, og beklædt med tynde Papir-Strimler, hvorpaa Figurerne er trykt i Kobberstik. Globerne er anbragt i en Meridian-Ring af Messing, der kan bevæges i en Horizont-Ring af Træ, som igen hviler paa et smukt forarbejdet Stativ med drejede Træsøjler.

Himmel-Globen viser Stjernernes Stilling i Aaret 1600. Paa Grund af Præcessionen kan Gradnettet paa en Himmel Globe kun en

Blaeu's Himmel-Globus fra 1603.
(Astronomisk-Historisk Samling).

vis Tid være i den rigtige Stilling i Forhold til Stjernerne, og Globerne er derfor indrettet for en vis Epoke. Vor Globus er indrettet for Epoken Aar 1600 — ligesom Tycho Brahes store Globus, der brændte paa Rundetaarn i 1728 — selvom den, som alt nævnt, først blev færdig i 1603.

Blaeu's Himmel-Glober er af største Betydning for Studiet af Astronomiens ældre Historie, thi det er Tycho Brahe selv, der har meddelt ham de Stjerne-Positioner, hvorefter han har udført Globerne. Ogsaa Stjerne-Billederne, som fremtræder farvelagte paa blaa Bund, maa man antage, han har kopieret efter den tychoniske Globus. Paa Stjerne-Billedet Cassiopeja finder vi da ogsaa Tycho Brahes »nye Stjerne« (Nova Stella 1572) angivet, og paa den sydlige Halvkugle er der en Dedikation til Tycho Brahe og hans Portræt efter Gheyns bekendte Stik.¹⁾ Til Siderne herfor staar hans Valgsprog: »Non haberi sed esse« — »Ikke at synes, men at være«. Paa et andet Sted oplyser Blaeu, at de sydlige Stjerne-Billeder kun delvis kunde ses fra Hven, hvorfor han har indføjjet dem paa sin Globus efter Meddelelser fra Frederich Houtman, der gjorde en Rejse til Ostindien med en hollandsk Flotille i 1595-1597. Dog var det Styrmanden og Astronomen Petrus Theodori, som foretog de egentlige Observationer, og derfor staar ogsaa hans Navn paa andre af Blaeu's Glober.

Nu hører Blaeu's Himmel-Glober fra 1603 til de store Sjældenheder. I 1921 angav Stevenson,²⁾ at der var ni Eksemplarer af dem bevaret, men med vor Globus kender jeg nu atten. Alligevel maa det siges at være et Fund af virkelig Betydning, da jeg paa Auktions-Eftersynet efter Kammerherre C. A. Rothe, der døde i 1924, firs Aar gammel, opdagede dette Eksemplar og erhvervede det Dagen efter for — 150 Kr.

¹⁾ P. B. C. Westergaard: Danske Portræter. I. Kbh. 1930. No. 1394.

²⁾ E. L. Stevenson: Terrestrial and Celestial Globes. II. New Haven. 1921. p. 252.

1 Rundt fladt fad med blå bunddekoration samt kantrelief med sart grøn, manganviolet, gul og blå dekoration.

Signeret $\frac{KH}{K}$ (Altona Museum).

SIGNEREDE KELLINGHUSEN- FAJENCER

Af KAI ULDALL

Man behøver ikke at have særlig grundigt kendskab til gammel fajence for at kunne udpege de almindeligst forekommende Kellinghusenfajencer. Det drejer sig især om de mange tallerkener, fade, skåle, urtepotter m. m., prydet med karakteristiske brogede blomstornamenter — sjældnere bygninger, dyr eller anden staffage —, hvori den gule farve ofte er stærkt benyttet, bl. a. som bund for de brogede randbælter. Disse velkendte fajencer er dog så godt som altid usig-nerede. Men undertiden bærer de ejernavn og årstal, der henviser til forholdsvis sen tid. Enkelte daterer sig endogså så sent som til årene omkring 1850.

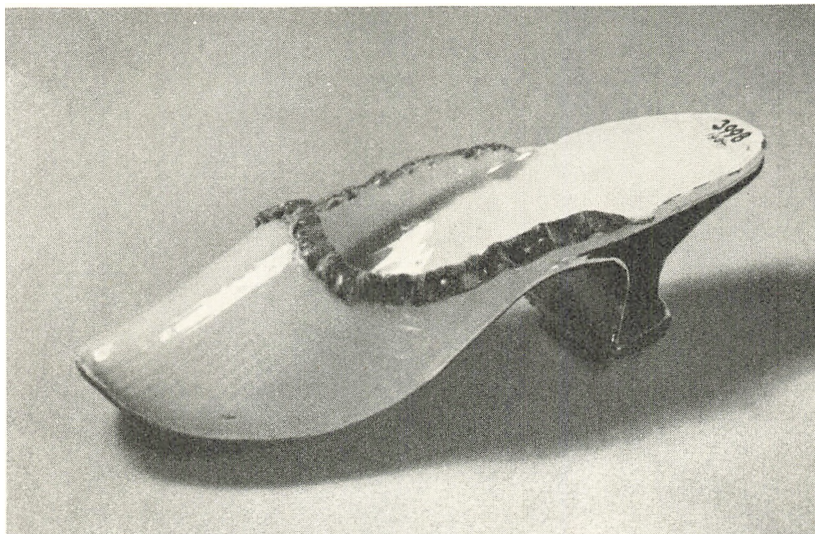

2 Ovalt fad med broget dekoration og kantrelieffer. Signeret P $\frac{KH}{CG}$ X
(Flensborg Museum).

En anden gruppe Kellinghusenfajencer er også ret almindeligt kendt, nemlig de plastisk udformede genstande i form af tøfler, urstativer, svævende engle til at hænge parvis på væggen, fliser, platter eller portalformede felter med lavt relief, figurer og forskellige beholdere af attrapform m. m. Også i denne gruppe forekommer signaturer yderst sjældent, men adskillige af de herunder forekommende genstande kan dog med sikkerhed bestemmes som Kellinghusenvarer. Det gælder især de førstnævnte arter. Derimod bør man uden tvivl være forsigtigere med at acceptere alle de figurer og attrapper, som i almindelighed tilskrives værkstederne i Kellinghusen.

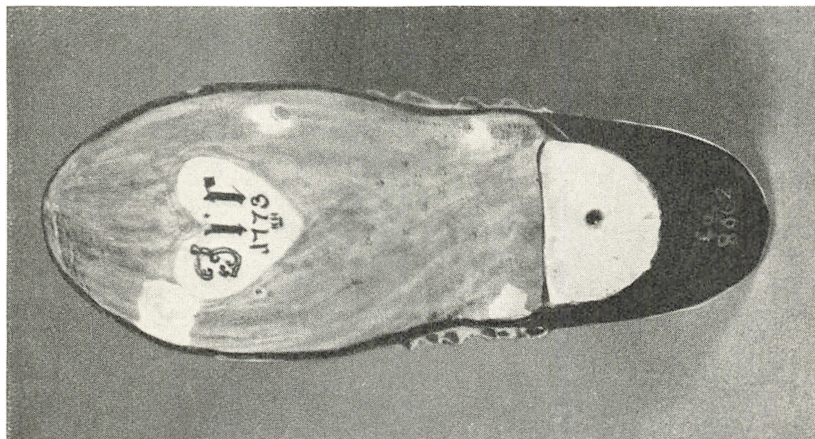
Mindst kendt i videre krese er Kellinghusenfabrikernes signerede varer, hvilket har sin naturlige forklaring i, at de forekommer så sjældent og tilmed kan være indbyrdes ret forskelligartede. Der kan derfor være grund til her at fremdrage en række eksempler.

Som bekendt fandtes der i Kellinghusenegnen i Holsten foruden almindelige pottemagere mindst fem fajencefabriker i tidsrummet mellem 1763 og 1860 og muligvis nogle få år ud over disse arkivalsk

3 Tøffel. (Flensborg Museum).

- 4 Undersiden af tøffelen fig. 3. I hjerteformet felt ejerbogstaverne *Irr*, årstallet 1773 og signaturen K H. (Flensborg Museum).

påviste terminer. Den af P. C. Holtzschue i 1808 etablerede fabrik lå dog ikke i selve flækken Kellinghusen men i nabobyen Overndorf.

Kellinghusens hovedsignatur var bogstaverne KH eller blot K. Den førstnævnte er åbenbart den tidligst benyttede og forekommer

5 Kande med låg af form som et mandshoved. Sparsom dekoration af blåt og manganviolet. Højde 14,3 cm. Signeret $\frac{KH}{M}$. (Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg).

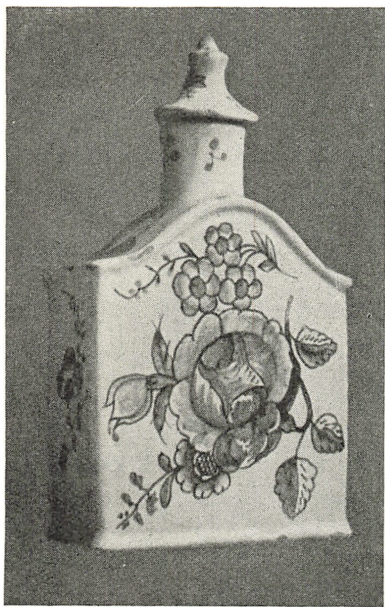
6 Lille kande med manganviolet og gul dekoration. Låg mangler. Signeret $\frac{KH}{M}$. (Landesmuseum, Meldorf).

8 Mangandekoreret teflaske signeret $\frac{KH}{B}$. (Michael Cohns samling, København).
 $\frac{G}{G}$

7 Lille kande med sparsom broget dekoration. Låg mangler. Højde 9,8 cm. Signeret $\frac{KH}{B}$. (Nationalmuseet).

9 Mangandekoreret teflaske. Usigneret. (Carl Holtmans samling, København).

10 Fladt blådekoreret fad. Signeret $\frac{KH}{M}$. (Det danske Kunstin-
strimuseum).

f. eks. i forbindelse med årstallene 1768, 1773, 1783 og 1795. Sammen med K H kan undertiden forekomme andre navne eller bogstaver, der henviser til fabrikkens ejer, mester eller maler. Disse forskellige navnebogstaver er sædvanligvis ordnet under hinanden med brøkreger imellem. Dog kan et enkelt bogstav undertiden stå til siden for de øvrige, i enkelte tilfælde i ret stor afstand. Hvor signaturen K H står alene, er den undertiden understreget. Signaturen K alene kendes kun på fajencer fra en noget senere tid. Da regeringen under fastlandsspærringen var interesseret i at standse salget af indsmuglede engelske varer og derfor beordrede, at en række indenlandske fabrikker skulde signere deres produktion, accepterede Kommercekollegiet, efter i 1812 at have skærpet bestemmelserne om varemærkning, tegnet K som Kellinghusenfabrikkernes signatur. Dog anmodede P. C. Holtzschue i Overndorf om at måtte føre et H som mærke. Iøvrigt fremgår det af korrespondancen med Kommercekollegiet 1812, at fabrikkene ikke selv var interesserede i at signere deres

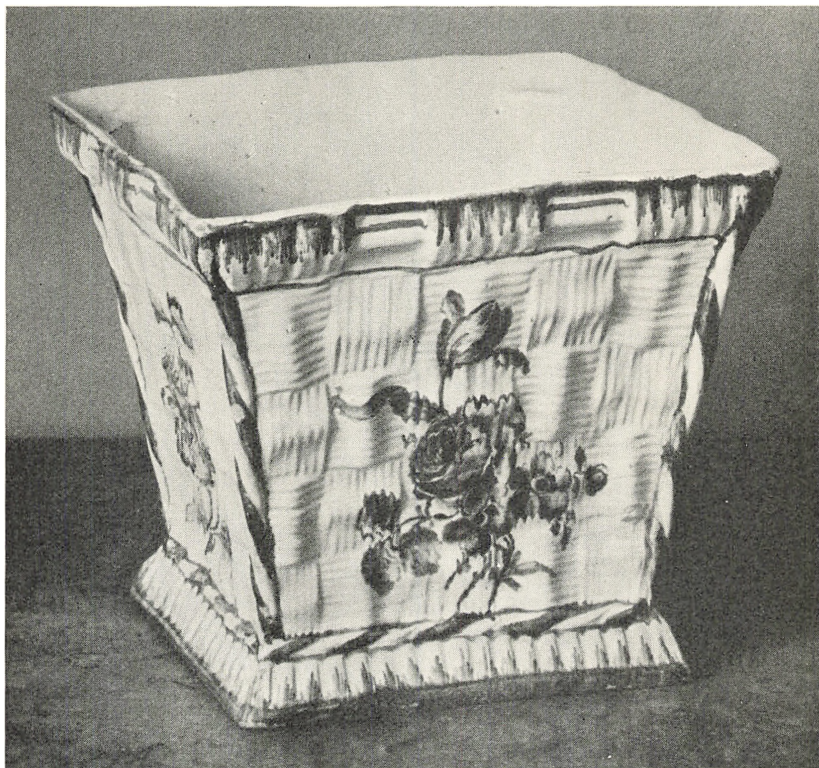

11 Flad blådekoreret tallerken med egerbogstav E K i rocaillekar-
tousse. Signeret $\frac{KH}{M}$. (Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg).

varer. De ansøgte nemlig om, at helt hvide, brune og grønne varer måtte fritages, og at man måtte nøjes med at mærke de mindre genstande dusinvis. Dette blev dog afslået af Kollegiet, idet dette forlangte, at alle genstande skulde mærkes, og at K'et skulde være tydeligt synligt igennem (eller rettere sagt: i) glasuren. Man kan sikkert gå ud fra, at regeringen efter fastlandsspærringens ophævelse atter har tabt sin interesse for fabrikmærkerne, og at Kellinghusenværkstederne skyndsomst har benyttet sig deraf og er holdt op med at signere deres produktion. Man har ikke villet spille tid på at male signaturerne og har åbenbart ikke set nogen fordel deri. Heri har man sikkert forklaringen på, at de senere Kellinghusenvarer altid — eller så godt som altid — var usignerede. Den påtvungne signatur K danner en kort overgang; før denne tid har man nu og da signeret en del varer med K H.

Signaturen H for Holtzschues fabrik for fajencekakkelovne og an-

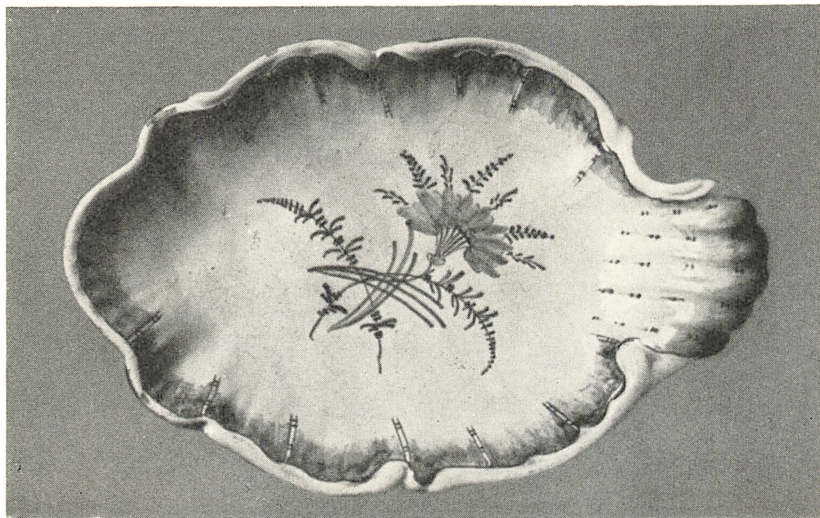

12 Blådekoreret jardinière med kurveflettet relief. Den gennemhullede dæklade til blomsterstilke mangler. Signeret $\frac{KH}{M}$. (Fru Ragna Lemkows samling, København).

dre fajencer er endnu ikke påvist på bevarede fajencegenstande.*) Men Holtzschue besad kun virksomheden fra 1808 til senest 1816. Iøvrigt må det i denne forbindelse erindres, at den fynske Heshbjerg-fabrik ligeledes benyttede H som signatur, og at fajencemester J. A. Sørensen virkede såvel dør som i Kellinghusen. Her foreligger altså et af de tilfælde, hvor det er af største betydning at kende en fajencegenstands oprindelige hjemsted eller brugssted ude i landet for at kunne bestemme fabriktionsstedet.

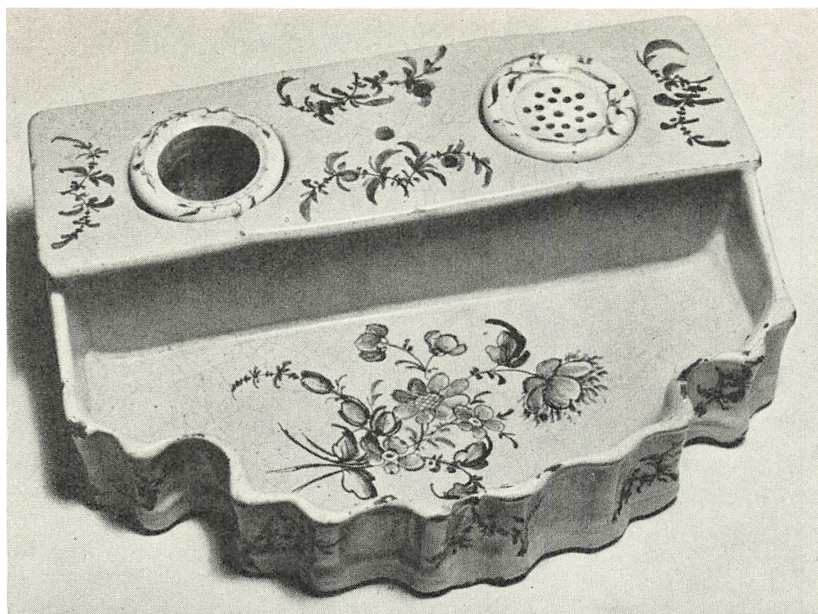
Adskillige Kellinghusenfajencer savner den dækkende tinglasur

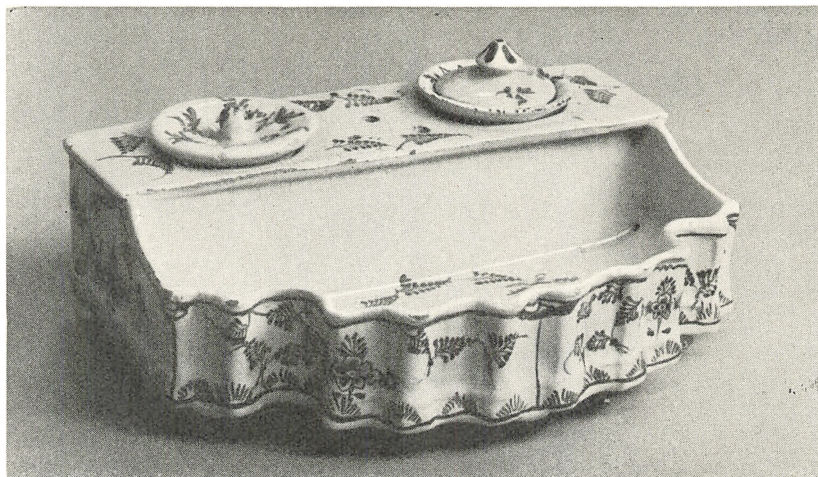
*) Et i Nordelbingen, 13. bd., side 203 afbildet krus er dog tilskrevet Holtzschues fabrik, og det er muligt, at den noget tvivlsomme signatur kan tydes som $\frac{K}{H}$ f.

13 Bladformet assiet med manganviolet dekoration. Signeret $\frac{KH}{M}$.
(Altona Museum).

14 Mangandekorert skriveskrin. Signeret $\frac{KH}{M}$. (Carl Christensens samling,
 $\frac{B}{A}$ Aarhus).

15 Blådekoreret skriveskrin med muselmønster. Signeret $\frac{KH}{M}$.
 (Flensborg Museum).

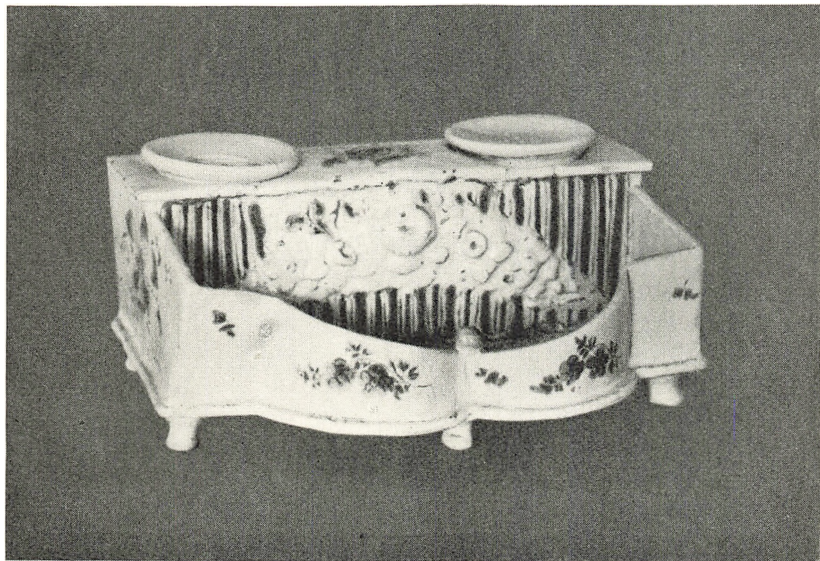
16 Broget dekoreret usigneret skriveskrin. (Michael Cohns samling, København).

17 Mangandekoreret usigneret skriveskrin. (Privateje, Flensborg).

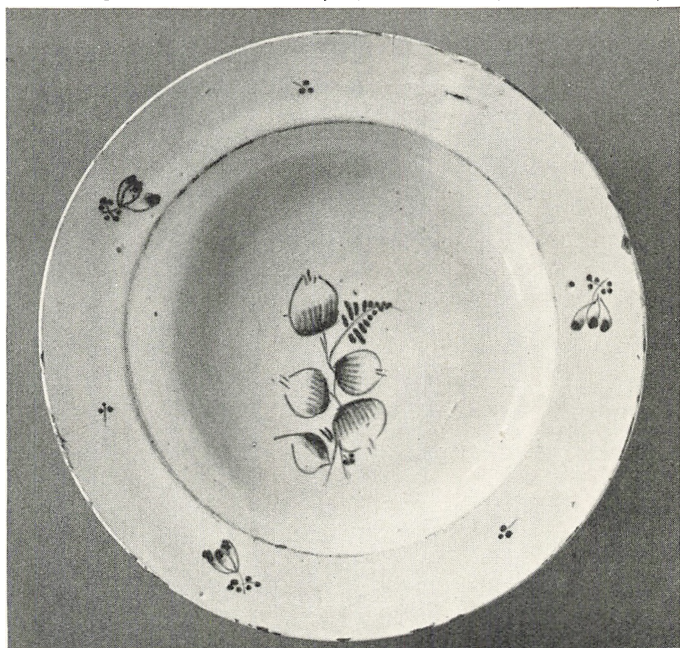
18 Brogetdekoreret skriveskrin. Signeret P^{KH}/_{CG}. (Johs. Kjølbys samling, Kolding).

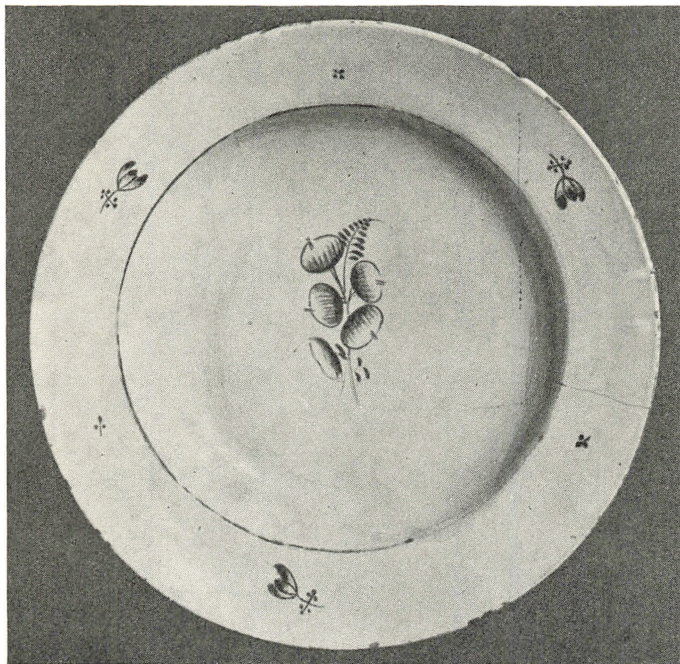

19 Dyb mangandekoret tallerken, signeret $\frac{KH}{X}$. (Michael Cohns samling, København).

20 Mangandekoret tallerken, signeret K H. (Nationalmuseet).

21 Mangandekorert tallerken, signeret K. H. (Michael Cohns samling, København).

på undersiden, og som følge heraf kan man ikke vente dér at finde en i glasuren indbrændt signatur. Dog kan en del af disse genstande være forsynet med et mærke, der i alt fald i nogle tilfælde er malet på undersiden efter brændingen. Forfatteren har set eksempler derpå ved afgjort gamle Kellinghusenfajencer, hvad enten disse ikke-indbrændte signaturer er oprindelige eller senere tilføjet af en samler eller forhandler. Man må naturligvis altid udvise skepsis over for en fajence, hvis signatur ikke er fastbrændt og indgået i selve glasuren men f. eks. kan rides med en nål.

I enkelte tilfælde bærer Kellinghusenvarer i stedet for egentlig signatur en eller anden i forbindelse med de malede dekorationer anbragt indskrift, der tydeligt nok betegner genstandens tilvirkningssted. På potpourrivasen, fig. 50, er fabrikbyens navn anbragt i et indrammet felt på låget. Et par fliser har malet prospekt af dr. Grauers fabrik med forklarende overskrift (afbildet hos Hüseler fig. 86)*,

* Conrad Hüseler: Geschichte der Schleswig-Holsteinischen Fayence-Manufaktur im 18. Jahrhundert (Breslau 1929).

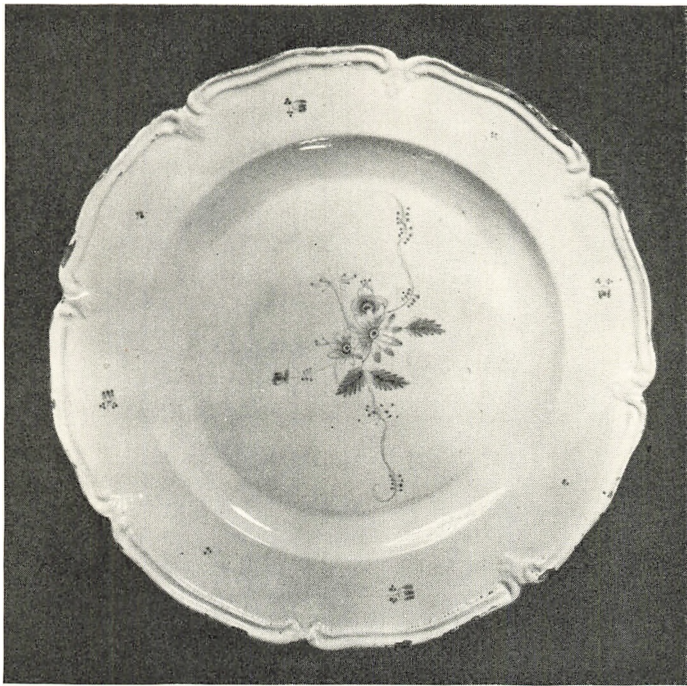

22 Oval terrin med inddelende relief og manganviolette blomstkviste.
Signeret K H. (Flensborg Museum).

23 Mangandekorert soveskål. Signeret K H. (Knud Hertz's samling, Kolding).

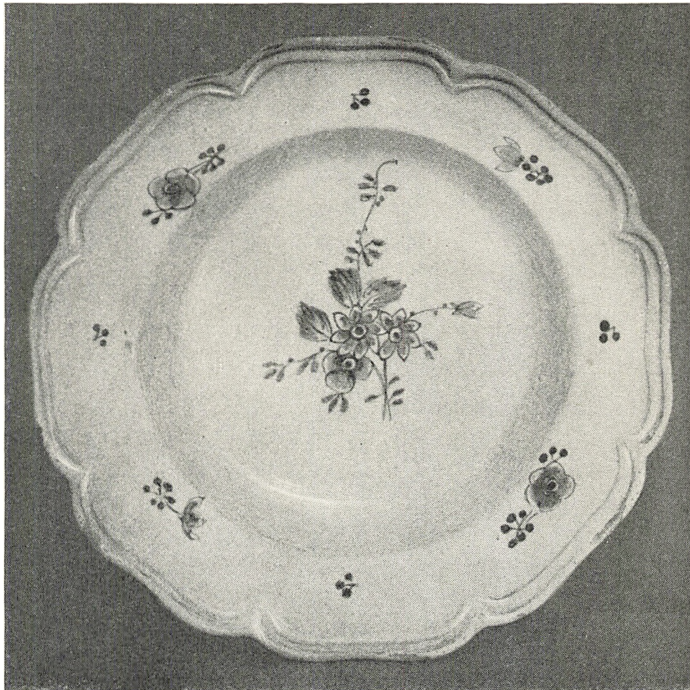

24 Mangandekoreret tallerken, signeret K H. (Det danske Kunstinstitutmuseum).

og navnebogstaver på flisevæggen i den såkaldte dr. Grauers stue i Thaulowmuseet (nu på Gottorp Slot) røber, at de forskellige fliser er udført af G. A. F. Geppel (afbildet i Nordelbingen 13. bd. side 225).

I andre tilfælde kan tingene være forsynet med navnet på en til en af fabrikerne knyttet person eller til et medlem af dennes familie. Således indgår navnet på den første Kellinghusenfabriks grundlægger Carsten Behrens samt året 1768 i dekorationerne på en iøvrigt signeret flødepotte (afbildet hos Hüseler, fig. 88 a). I det hele foreligger der fra Kellinghusenfabrikerne et forholdsvis stort antal varer, der åbenbart er fremstillet som personlige gaver eller erindringer til personer inden for virksomhedens egen kreds. Dette i forbindelse med den opfindsomhed og det humør, der så ofte giver sig udslag i udformningen og dekorationen af en række Kellinghusenfajencer, giver et vist indblik i livet og forholdene i den lille holstenske industriflække.

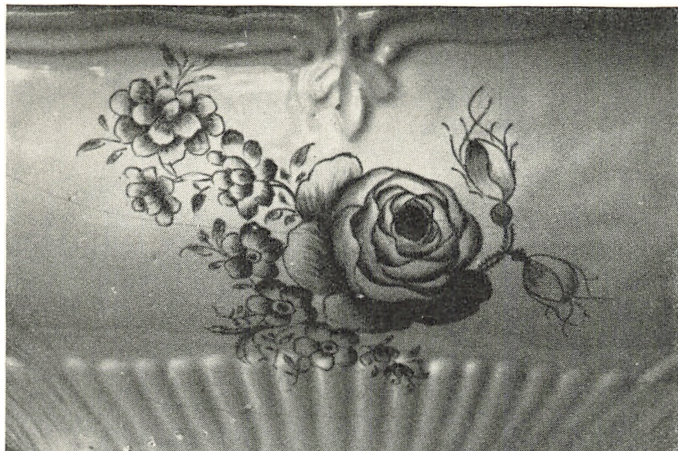
Blandt de ældste daterede Kellinghusenfajencer er de som fig. 1 og 2 afbildede fade, der begge har reliefformer på randene og er dekoreret med ret sarte farver. Det runde fad, fig. 1, har blå

25 Mangandekoreret, usigneret tallerken. (Privateje, København).

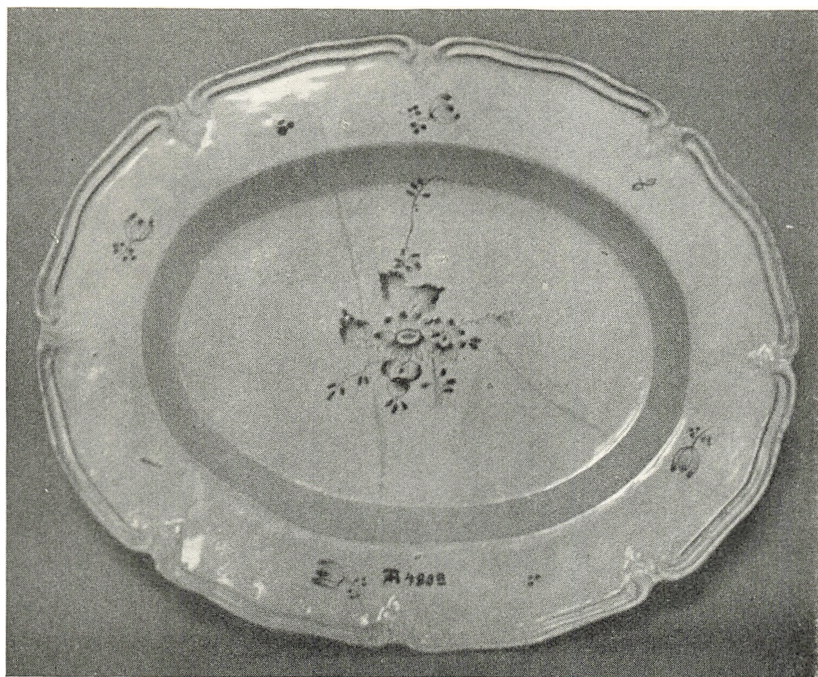
bunddekoration med en større og en ganske lille blomstkvist samt en sommerfugl. Randen er smykket med rocaillerelieffer og broget bemaling. Signaturen $\frac{KH}{K}$ (signatur nr. 15) henviser sandsynligvis til mesteren Sebastian Heinrich Kirch (død 1768), der var medstifter og den tekniske leder af Carsten Behrens i 1763 oprettede fabrik og tidligere havde arbejdet i Braunschweig og Jever. Det ovale fad fig. 2 er ligeledes brogetdekorert og forsynet med ret plumpe relieffer på randen. Signaturen er $P\frac{KH}{CG}X$ (signatur nr. 13) og skriver sig fra den ældre periode i C. H. Geppels fabrik (1787-1813). P er sandsynligvis mester- eller malermærke og forekommer også på blækhuset fig. 18. Måske betegner det S. F. C. C. Pahl, hvis udførligere signatur er kendt andetsteds fra (signatur nr. 19). Det X-lignende tegn genfindes på tallerkenen fig. 19 og på signaturtavlen nr. 14.

Til de ældre Kellinghusenfajencer hører også den på fig. 3 og 4 afbildede tøffel. I undersidens hjerteformede felt læses bogstaverne *Irr*, formentlig ejerbogstaver, samt årstallet 1773 og derunder signaturen K H. Tøfler af denne art blev fremstillet gennem en meget

26 Blomstkvist fra mangandekoreret terrin, signeret K H.
(Nationalmuseet).

27 Mangandekoreret fad til terrinen fig. 28. (Tønder Museum).

28 Mangandekoreret terrin, signeret K.H. (Tønder Museum).

29 Defekt blådekoreret terrin, signeret $\frac{HK}{Dr: G}$. (Altona Museum).

30 Fladt brogetdekoreret fad, signeret $\frac{KH}{Dr. G.} \frac{PA}{1800}$. (Nationalmuseet).

lang periode, og et ret stort antal er bevaret, men forfatteren har ikke hidtil set andre signerede eksemplarer. Derimod bærer en tøffel i Nationalmuseet ejernavnet Margretah (!) Stemmann, hvis indehaver var gift med ejeren af en af Kellinghusenfabrikerne, Jacob Stemmann.

Præg af Kellinghusenfabrikernes ældre tid bærer også de tre småkander fig. 5-7. De to første er signeret $\frac{KH}{M}$ (omtrent som signatur nr. 8), medens den tredie er mærket $\frac{KH}{B}$ (signatur nr. 5). Følgelig må disse, vistnok til crème bestemte, kander være tilvirket på Kellinghusens første fabrik, der 1763-1782 ejedes af Carsten Behrens og i 1785 afhændedes af hans arvinger til Jochim Møller, der døde 1795. En især til fig. 7 svarende kande er afbildet hos J. W. Frohne: Danske Fajencer s. 135 og bærer blot signaturen K H.

Fra Behrens' ejertid hidrører åbenbart også den mangandekorede teflaske, fig. 8, signeret $\frac{KH}{G}$ (signatur nr. 6). G'et henviser til

31 Fladt brogetdekoreret fad, signeret $\frac{FP}{1796}$. (Flensborg Museum).

den ene af de to brødre G. A. F. og C. H. Geppel, der først arbejdede på Behrens' fabrik men senere fik deres egen virksomhed i Kellinghusen. Sandsynligvis kan man tilskrive den usignerede, ligeledes mangedekorerede teflaske på fig. 9 til samme værksted, men iøvrigt har teflasker af meget lignende form været tilvirket andetsteds, f. eks. på Crisebyfabriken.

Signaturen fra J. Møllers fabrik genfinder vi på 3 andre fajencgenstande, alle blådekorerede, nemlig fadet fig. 10 (signatur nr. 8), tallerkenen med ejerbogstaverne E K i rocaillekartousche fig. 11, og jardinièren fig. 12. I forbindelse med manganviolet ornamentik forekommer signaturen også på den lille bladformede assiet fig. 13. Antagelig er også fadet fig. 39 fra denne fabrik, skønt mærket blot er H K.

Man træffer nu og da på Kellinghusenfajencer mærket M i en fra den forudnævnte signatur afvigende form, nemlig som vist på signaturerne nr. 9 og 10. Det forekommer på skriveskrinene fig. 14 og 15,

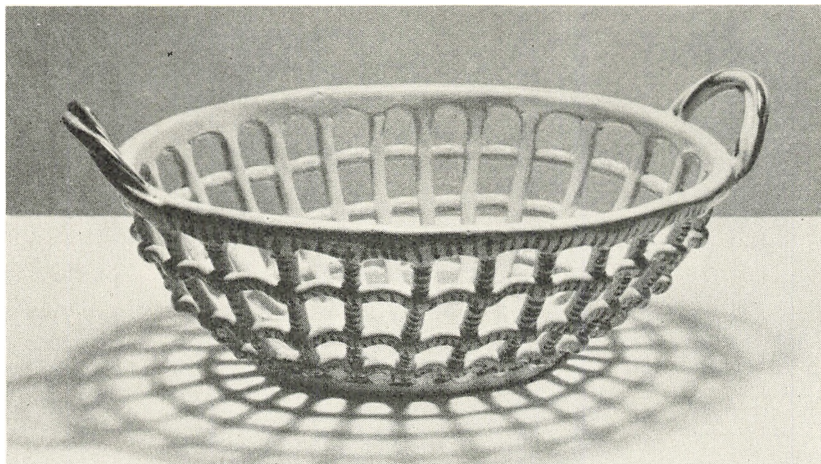

32 Brogetdekoreret platte med ikke indbrændt signatur $\frac{FP}{A.o. 1796}$. (Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg).

begge steder i forbindelse med et B. Det er sandsynligt, at også dette M henviser til Jochim Møllers fabrik (1787-1795). Imidlertid ejedes den samme fabrik i 1820-1821 af Nicolaus Mohns og i 1821-1822 af dennes søn, Nicolaus Friedrich Mohns. Ligeledes etableredes i 1790 en af de andre fabrikker af Rathje Møller, efter hvis død den

33 Brogetmalet øreskål med ejernavnne indenfor kronet blomstkrans.
 Signeret $\frac{KH}{PA}$. (Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg).

34 Brogetdekoreret tallerken med ejerbogstaver i kronet krans. Signeret K.
 (Nationalmuseet).

35 Gennembrudt skål med blå dekoration. Signeret $\frac{KH}{S}$. (Carl Christensens
 samling, Aarhus).

36 Lågskål med manganviolet og gul dekoration. Signeret K H. (Vesterlandske
 Kunstindustrimuseum, Bergen).

37 Lågskål med blåt musselmønster. Signeret K H. (Flensborg Museum).

38 Præstekrævefad med kineserier i manganviolet, grønt og gult.
Signeret K H. (Altona Museum).

39 Dybt mangandekoreret fad. Signeret K H. (Johs. Kjølbys samling, Kolding).

i 1802 gik over til enkens næste mand, H. J. Stemmann, der i 1816 overdrog den til Rathje Møllers nu voksne søn Hans Møller, som drev virksomheden til dens ophør 1841. Endelig besad Thies Møller fra 1808 til ca. 1820 den af J. A. Sørensen i 1796 etablerede fabrik. Den ovennævnte signatur M lader sig således ikke så let henføre til en bestemt fabrik, før der foreligger nærmere oplysninger. Her gør den vanskelighed sig også gældende, at Kellinghusens fajencer ikke altid bærer tidens typiske stilpræg, således at dateringsmuligheden ud fra form og ornamentik må være usikker.

Den karakteristisk svajede form på disse skriveskrins pennebakker berettiger til at henføre det usignerede, med manganviolet, grønt, blå og gult dekorerede skriveskrin fig. 16 til samme fabrik. Det har i pennebakkens bund et silhouetmalet brystbillede af en mand og på oversiden imellem blæk- og sandhus relief af en liggende hund, to for Kellinghusen yderst typiske motiver. På en række usignerede Kellinghusenskriveskrin, der bl. a. kan være dekoreret med de fra tallerkener og fade så velkendte brogede blomster og ofte har et brystbillede

40 Fladt mangandekoreret fad. Signeret K.H. (Michael Cohns samling, København).

af en mand i oval reliefmedaillon på den i mønster gennembrudte forside, genfinder man den liggende hund. Denne går atter igen som relief på adskillige brogetmalede fliser. Forøvrigt må man erindre, at motivet med en liggende hund synes at være medbragt til Antvorskov fajencefabrik på Sjælland af de dertil indkaldte keramikere fra Kellinghusen, idet et uglaseret brudstykke med en hund er fundet ved udgravningen af fabriktomten ved Antvorskov (Nationalmuseet).

Det mangandekorerede og usignerede skrivetøj fig. 17 viser igen hunden og er utvivlsomt Kellinghusenarbejde. Det er i øvrigt også opkøbt i Sydslesvig eller Holsten. Pennebakken har ikke her den karakteristiske form, som ses på de foregående illustrationer, men Kel-

41 Brogetdekoreret tallerken. Signeret K H. (Nationalmuseet).
Tilsvarende findes i Michael Cohns samling, København.

linghusen har jo fremstillet adskillige skriveskrin af andre former. At også Chr. Geppels foran omtalte fabrik solgte skriveskrin, viser fig. 18. Signaturen er $P \frac{KH}{CG}$ (signatur nr. 12).

Fra samme værksted stammer antageligt den med manganviolet blomst- og bladkvist bemalede tallerken fig. 19, idet signaturen herpå er $\frac{KH}{X}$ (signatur nr. 14). Det X-lignende tegn fandt vi før i forbindelse med Chr. Geppels forbogstaver på fadet fig. 2 med signaturen nr. 13. Ikke desto mindre udviser blomstkvistens udformning slægtskab med assietten fig. 13, der bærer signatur fra den Møllerske fabrik. Da Chr. Geppel tidligere havde arbejdet hos Møller, får forholdet sin forklaring.

Tallerkenen fig. 19 har i sin bunddekoration en typisk lille kvist besat med bær lignende knopper. Lignende kviste i simplere udførelse har været hovedornament på et mere ordinært mangandekoreret stel. Fig. 20 og 21 er eksempler herpå. Begge disse tallerkener har, lige-

42 Brogetdekoreret tallerken. Signeret K. (Nationalmuseet).

som en tilsvarende i »Den gamle By«, som signatur kun K.H. Medens der imellem de almindelige brogetdekorerede, i begyndelsen af denne afhandling berørte Kellinghusenfajencer findes et rigt udvalg af tallerkener, fade og skåle samt adskillige andre brugsgenstande, kan der dog næppe have været fremstillet komplette spise-stel med disse mønstre. Derimod giver en del af de signerede Kellinghusenfajencer indtryk af, at sådanne stel har eksisteret blandt de nu så sjældent forekommende varer. Tydeligst tegner sig for nutiden det med manganviolette blomstkviste dekorerede og med opdelende kantrelief efter nyklassisk smag prydede stel, hvoraf der vises eksempler på fig. 22-28. Stellets bestanddele, navnlig tallerkenerne, er ikke altid signerede, men hvor fabrikmærke forekommer, er det åbenbart altid indskrænket til bogstaverne K.H. Denne signatur forefindes således på terrinen fig. 22 og sovseskålen fig. 23 samt på tallerkenen fig. 24, medens den på fig. 25 viste tallerken savner mærke. Der kendes adskillige dubletter af dette stel. Nationalmuseet ejer en signeret terrin, hvis blomstkvist ses på fig. 26. Sovseskålen fig. 23 kendes også fra museerne i Altona, Meldorf og Schwerin. I Meldorf-museet findes

43 Brogetdekoreret tallerken. Signatur K. (Privateje, København).

tillige et rundt fad og en række tallerkener. Det ovale fad fig. 27 findes i Tønder Museum og er her parret sammen med den ligeledes mangandekorerede ovale terrin fig. 28, hvis lågdekoration har de traditionelle blomstkviste med ret spidse kronblade, medens kummens rosenkvist afviger derfra. Det samme gælder fig. 26.

Forfatteren kender, som nævnt, intet eksempel på, at genstandene i dette mangandekorerede stel bærer anden signatur end de for Kellinghusens fabrik fælles bogstaver K H. Derimod har en terrin af samme form og med samme relief men med afvigende blå blomstkvistdekoration (fig. 29) signaturen $\frac{KH}{Dr. G.}$ (som signatur nr. 11), og må følgelig være fremstillet på flækkens ældste fabrik på den tid, da lægen, dr. Sebastian Grauer var dens ejer (1795-1820).

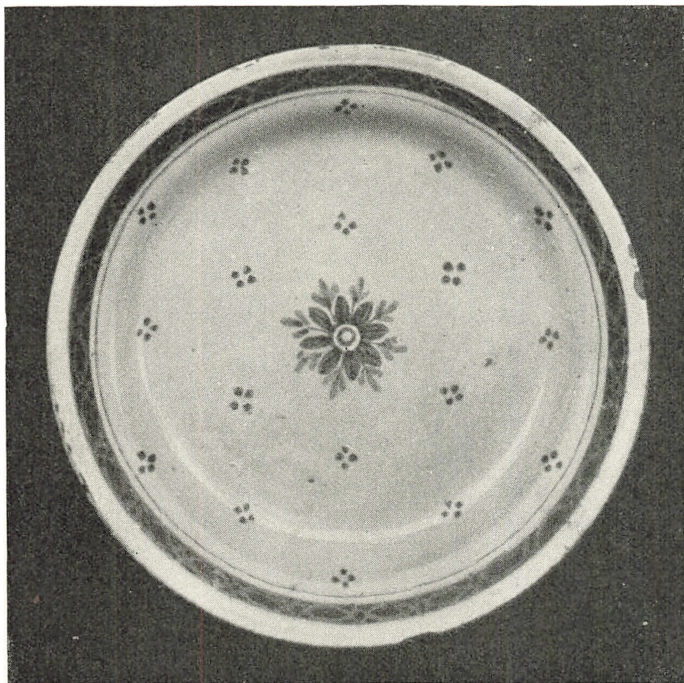
Fra dr. Grauers fabrik hidrører ligeledes det brogetdekorerede fad fig. 30 med en naiv fremstilling af en siddende kvinde i interiør. Fadet er signeret $\frac{KH}{Dr. G.}$ med tilføjelse af mester- eller malermærket $\frac{PA}{1800}$ (signatur nr. 11 og 18). Vi kommer nedenfor tilbage til malersignaturen P A. Fra dr. Grauers fabrik må ligeledes være udgået fadet

44 Brogetdekoreret tallerken. Signeret K. (Nationalmuseet).

fig. 31, der har en tilsvarende dekoration, der her måske skal opfattes som en naiv fremstilling af Maria bebudelse, selv om scenen snarere bringer tanken hen på ældre romantiske fremstillinger af mødet med Amor. Dog synes den siddende kvinde at bære helgen-glorie. Det er som bekendt ikke usædvanligt, at motiver med religiøst præg indgår i Kellinghusenfajencerne. En del af de forannævnte portalformede platter har således korsfæstelsesrelief. Dette fads signatur indskrænker sig til mester- eller malermærket $\frac{FP}{1796}$ (signatur nr. 20). Det virker noget overraskende, at de to nær beslægtede fades dekorationer ikke har samme malersignatur. P A er muligt identisk med navnet på en vis Maximilian Philip Ivan Albrecht, der nævnes som svend i Kellinghusen inden for årene 1788-1809. Men iøvrigt er der foreløbig kun kendt forholdsvis få navne på den betydelige stab af arbejdere og kunstnere, som igennem årene har været beskæftiget på fabrikerne i Kellinghusen. P A-signaturen og året 1800 findes også på den føromtalte flise med fremstilling af dr. Grauers fabrik. Nærværende afhandlings forfatter har endnu ikke haft lej-

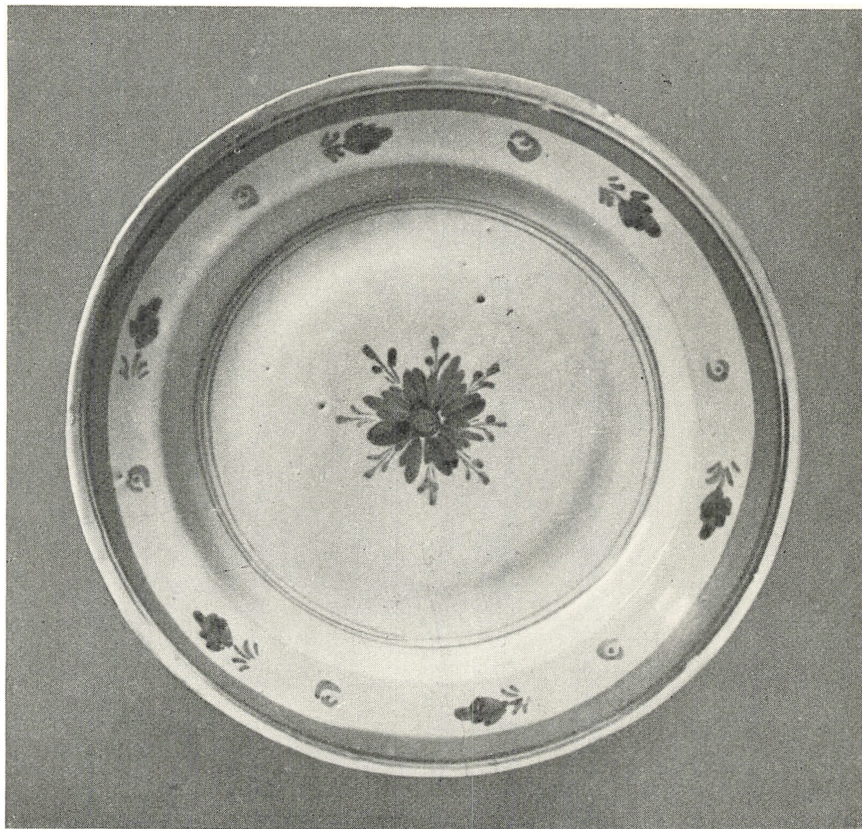

45 Brogetdekoreret tallerken. Signeret K. (Privateje, Taasinge).

lighed til at se denne hos Hüseler som fig. 86 b afbildede flise og har derfor ikke kunnet konstatere, om dens signatur er indbrændt eller hører til de før omtalte, efter brændingen tilføjede mærker. F P angiver tydeligt nok den som svend omtalte Stephan *Friedrich* Carl Christian *Pahl*, der 1795 signerede et urstativ i Altona museum (signatur nr. 19).

Den ejendommelige brogetdekorerede flise eller platte, fig. 32, hvorpå der er malet en uprofileret ramme omkring en rytter, antagelig en officer, i et landskab, og som især beherskes af en blå farve, har en afgjort efter brændingen påmalet signatur $\frac{FP}{A \circ 1796}$. Det må i alt fald indtil videre være berettiget at opfatte dette mærke som en langt senere tilføjelse. Plattens rammedekoration er ejendommelig, og det vilde være naturligere at finde den fra et betydeligt tidligere tidspunkt i århundredet. Iøvrigt bærer en lille usigneret potpourrikrukke i Museet i Lübeck en med rammen ret nær beslægtet brogetdekoration. — Motivet med rytteren er kendt fra andre usignede Kellinghusenfajencer, nemlig fra en med årstallet 1797 forsynet fla-

46 Brogetdekoreret fad. Signeret K. (Michael Cohns samling, København).

skelignende beholder i Altona Museum (afbildet hos Hüseler som fig. 85) og fra en med marmoreret profilramme forsynet rektangulær platte i grosserer Michael Cohns samling i København.

Den ovenfor omtalte malersignatur P A træffer vi igen på øreskålen fig. 33 i forbindelse med K H. Indenfor en kronet broget blomstkrans læses ejernavn og årstallet 1800. Den brogede krans forekommer også på tallerkenen fig. 34, der bærer ejerbogstaver med årstal 1813 og har signaturen K, altså det af Kommercekollegiet i 1812 godkendte fabrikmærke. Der er bevaret flere usignede af denne art og i Museum für Kunst und Gewerbe i Hamburg er det ret plumpt og vel på en anden Kellinghusenfabrik udført eksemplar med helt blå dekoration, i hvis krans står ejerbogstaver og årstallet 1829. De brogede Kellinghusentallerkener af denne type er derimod præget af

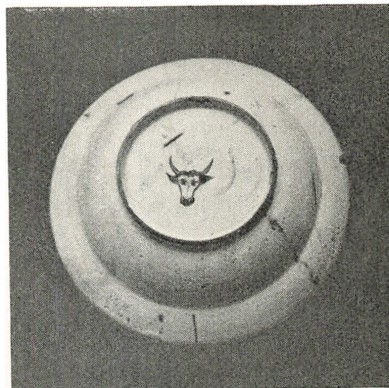
47 Brogetdekoreret øreskål. Ene øre mangler. Signeret K.
(Privateje, Fyn).

større rutine og har en vellykket blank glasur. Herved kan de kendes fra de tilsvarende tallerkener med kronet blomstkrans, ejernavne og årstal, som fremstilledes på den lille i 1814 oprettede Ølandfabrik i Nørrejylland. Denne fabriks indehaver, Eskild Hansen Beck, må have lært motivet at kende direkte eller gennem M. H. Geppel jun. fra Kellinghusen, som han tidligere havde arbejdet sammen med på Gudum-lund fajencefabrik. I øvrigt forekommer det også på den eneste kendte fajence fra fabriken i Itzehoe vest for Kellinghusen, nemlig en øreskål med årstal 1804 og signatur $\frac{J}{H\ S.}$ (Hüseler fig. 89 a).

De forannævnte eksempler på signaturer med ejer-, mester- eller malerbogstaver under hovedsignaturen KH kan forøges med andre. Den gennembrudte ovale skål fig. 35 med blå dekoration er mærket $\frac{KH}{S}$ (signatur nr. 16), men det kan være vanskeligt at placere den i en bestemt fabrik. Der optræder for mange personer med forbogstavet S. — J. A. Sørensen oprettede 1796 sin egen fabrik og drev den til 1808, men arbejdede både før og efter for andre fabrikere.

48 Brogetmalet tallerken med gullige jordbær. (L. P. Bachs samling, Viborg).

49 Bagside af tallerkenen fig. 48 med manganviolett køvehovede.

H. J. Stemmann giftede sig 1802 til den af Rathje Møller etablerede virksomhed og virkede her til 1816, for derefter at overtage fabrikken i nabobyen Overndorf. Hans søn Jacob Stemmann var fra 1826 til 1860 ejer af den tidligere Geppelske virksomhed, men man skulde dog antage, at den gennembrudte skål var fremstillet på et tidligere tidspunkt. Af samme grund kan Andreas Schlüter, der fra 1824 drev den af J. A. Sørensen oprettede fabrik, næppe komme i betragtning. Sandsynligheden taler mest for H. J. Stemmann, der skal have været en dygtig og driftig leder, medens J. A. Sørensens produktion næppe har omfattet så fornemme varer som skålen fig. 35.

Signaturen nr. 7 på nærværende tavle $\frac{KH}{1783} \frac{JB}{1783}$ kendes fra en fajence i Altona museum.*) En lysestage med en frit modelleret mandsfigur og grenværk ved siden af piben, ligeledes i Altona museum, er mærket $\frac{KH}{E}$ (Hüseler fig. 82 c) og må regnes blandt de ældste Kellinghusenvarer. Muligvis hentyder E'et til en mand på C. Behrens' i 1763 etablerede fabrik. I alt fald forekommer et E under KH og B'et i signaturen på en ejendommelig terrin med brogede blomster og pæreformet lågknop i Landesmuseet i Oldenburg (Hüseler fig. 90 a).

De to på figur 36 og 37 viste lågskåle begrænser begge signaturen til bogstaverne K H. Fig. 36 er dekoreret med manganviolette blomster og gult; fig. 37 har tilløb til blåt musselmønster.

Overraskende er det at træffe et præstekravefad med kineserier

*) En betydelig del af Altonamuseets samlinger er endnu ikke udpakket efter evakuering i krigsårene.

50 Potpourrivase med blå dekoration. I feltet på siden af låget indskrift: Kellinghusen Ano. 1825. Fodparti og hankenes top restaureret. (Altona Museum).

i sarte grønne, gule og manganviolette farver, signeret K H (fig. 38 og signatur nr. 2). Samme kortfattede mærke bærer fadene fig. 39 og 40, begge mangandekorerede. Signaturen nr. 1 er hentet fra det sidstnævnte.

Den brogetmalede tallerken fig. 41 er endnu signeret H K, men den fattige og uheldige dekoration røber, at produktionen nu er

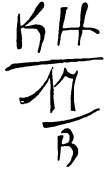
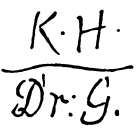
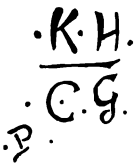
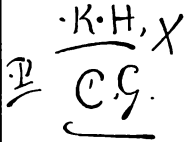

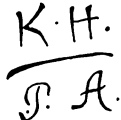
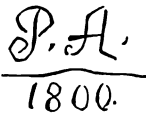
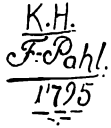

kommet ind i krigsårene. Under fastlandsspærringen var efterspørgslen efter indenlandske fajencer ganske vist stor, og priserne på varerne steg stærkt. Men samtidig fik fabrikkerne betydelige vanskeligheder at kæmpe imod, især mangel på materialer, brændsel og arbejdskraft. Samtidig har man vel ladet sig friste af den manglende konkurrence udefra til at slå af på kvaliteten. Disse forhold synes at kunne aflæses på de varer, der i henhold til Kommercekollegiets ordre kun blev mærket med et K. (signaturer som nr. 3 og 4). Fig. 42 til 47 giver eksempler herpå.

Som tidligere anført er de almindeligst forekommende, med brogede blomster dekorede Kellinghusenfajencer ikke signerede. Det var derfor overraskende, da der for få år siden fra Sønderjylland spredtes fire eller seks ens tallerkener i handelen, alle dekoreret med gullige jordbær i broget løv og, i det mindste for nogle eksemplars vedkommende, på undersiden forsynet med et kohovede i manganviolet farve (fig. 48 og 49). Såfremt dette kohovede er en signatur, må der ligge en tysk billedgåde skjult deri.

Fig. 50 viser et eksempel på, hvorledes Kellinghusens navn kan indgå som ornament på en fajancegenstand, der savner egentlig signatur.

HENVISNINGER FRA SIGNATURTAVLEN

1. Fig. 40.	11. Fig. 30.
2. Fig. 38.	12. Fig. 18.
3. Tallerken i Nationalmuseets 3. afd.	13. Fig. 2.
4. Tallerken i Nationalmuseets 3. afd.	14. Fig. 19.
5. Fig. 7.	15. Fig. 1.
6. Fig. 8.	16. Fig. 35.
7. Fajence i Altona museum.	17. Fig. 33.
8. Fig. 10.	18. Fig. 30.
9. Fig. 14.	19. Urstativ i Altona museum.
10. Fig. 15.	20. Fig. 31.

			
1	2	3	4
			
5	6	7	8
			
9	10	11	12
			
13	14	15	16
			
17	18	19	20

Kellinghusen signaturer.

BILLED-FORTEGNELSE

Runamo. Træsnit i Ole Worms Monumenta 1643	9	Flisebord. (Orebygaard.) S. Elswing fot.	55
Nørre Aasum-Stenen. Træsnit i Ole Worms Monumenta 1643 ...	11	Fliser med Æsops Fabler. Axel Christensen fot.	56—63
Sigersted-Egnen. Træsnit i Ole Worms Monumenta 1643	13	Æsops Fabel efter 1722-Udgaven. (British Museum)	64
Sager fra Absalons Grav i Sorø. Kobberstik 1829	15	Justerings-Normal 1684. (Aalborg historiske Museum.) Tegning ...	65
Den Secherske Gaard i Aarhus. Fotografi af Kr. Hude 1908	19	Ottepundslod 1684. Ottingkarmaal 1767. (Aalborg historiske Museum.) Fotografi	67
Den Secherske Gaard. Fotografi af Kr. Hude 1908	20	Pottemaal lavet af Ligkisteplade. (Aalborg historiske Museum.) Lennart Larsen fot.	69
Den gamle Borgmestergaard paa Landsudstillingen i Aarhus 1909. Fotografi af Kr. Hude	21	Sengotisk Helgenfigur i Taps Kirke. Fangelænker fra Tønderhus. (Museet paa Koldinghus)	74
Syndebukken fra Flinterup. (Karlundborg og Omegns Museum.) Lennart Larsen fot.	25	Skipper Clement i Fængsel. Udsnit af Henrik Rantzaus Danmarks-Kort 1585	75
Skriftsted-Rebus 1742	27	Fangekælder paa Koldinghus. Fotografi	76
Katten slaes af Tønden i København. Træsnit	29	L. Rugsted: Grev Gerts Drab. Tuschtegning. (Museet paa Koldinghus)	77
Laagpote 1748. (Holbæk Museum.) <i>Farveplanche</i> , Middelboes Reproduktions-Anstalt ...	33	Korsfæstelses-Gruppe. Fange-Arbejde. (Museet paa Koldinghus)	78
Laagpotter. (Dansk Folkemuseum.) Lennart Larsen fot. ...	35	Døren til Gestapos Celle II. Koldinghus Staldgaard. Fotografi...	79
Laagpotter. (Dansk Folkemuseum.) Lennart Larsen fot. Laagpote. (Den gamle By.) Fotografi	37	Erik Menveds Sko. (Ringsted-Gravpladen.) Bindsaal. (Nationalmuseet.) Tegninger af Peter Linde	83
Laagpote 1755. (Holbæk Museum.) Fotografi	39	Hertug Christophers Sko. (Roskilde-Gravmælet.) Sko fra Søborg Slot. (Nationalmuseet.) Tegninger af Peter Linde	84
Bunden af Laagpote fra 1748 (S. 33). Fotografi	40	Sko fundet i Lund. (Privateje.) Sko fra Søborg Slot. (Nationalmuseet.) Tegninger af Peter Linde	85
Museums-Opstilling efter Kroghs Princip. Tegning af B. Brorson Christensen	43	Bindsaal fundet i København. (Nationalmuseet.) Tegning af Peter Linde	86
Museums-Montre efter Kroghs Princip. Tegning af B. Brorson Christensen	45	Bindsaal fundet i Roskilde. (Roskilde Museum.) Tegning af Peter Linde	87
Museums-Montre efter Kroghs Princip. Tegning af B. Brorson Christensen	47		
Tin-Terrin (Thisted Museum.) Lennart Larsen fot.	49		
Flisebord. (Privateje.) Axel Christensen fot.	53		

Lilie-Mønster paa Læderskede, fundet i Lund. (Lunds Domkirke-Museum.) Tegning af Peter Linde	88	Tallerken. (Det danske Kunstindustrimuseum)	107
Tycho Brahes Portræt paa Blaeu's Himmel-Globus	90	Tallerken. (Privateje.) K. Uldall fot.	108
Blaeu's Himmel-Globus 1603. (Astronomisk-Historisk Samling.) Lennart Larsen fot.	91	Terrin-Dekoration. (Nationalmuseet.) Fad. (Tønder Museum.) K. Uldall fot.	109
		Terrin. (Tønder Museum.) K. Uldall fot. Terrin. (Altona Museum.) K. Uldall fot.	110
		Fad. (Nationalmuseet)	111
		Fad. (Flensborg Museum.) K. Uldall fot.	112
<i>Kellinghusen-Fajencer :</i>		Platte. (Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg)	113
Fad. (Altona Museum.) K. Uldall fot.	93	Øreskaal. (Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg.) K. Uldall fot. Tallerken. (Nationalmuseet)	114
Fad. (Flensborg Museum.) K. Uldall fot.	94	Gennembrudt Skaal. (Privateje.) Hammerschmidt fot. Terrin. (Vesterlandske Kunstindustrimuseum, Bergen)	115
Tøffel. (Flensborg Museum.) Werner Sörensen fot.	95	Laagskaal. (Flensborg Museum.) K. Uldall fot. Præstekrævedfad. (Altona Museum.) K. Uldall fot.	116
Kande. (Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg)	96	Fad. (Privateje.) Sigvard Skov fot.	117
Kande. (Landesmuseum, Meldorf.) K. Uldall fot.	97	Fad. (Privateje.) K. Uldall fot. ...	118
Kande. (Nationalmuseet.) Fotografi	97	Tallerken. (Nationalmuseet.) K. Uldall fot.	119
Teflasker. (Privateje.) K. Uldall fot.	97	Tallerken. (Nationalmuseet.) K. Uldall fot.	120
Fad. (Det danske Kunstindustrimuseum.) Fotografi	98	Tallerken. (Privateje.) K. Uldall fot.	121
Fad. (Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg)	99	Tallerken. (Nationalmuseet.) Sophus Bengtsson fot.	122
Jardinière. (Privateje.) Jonals Co. fot.	100	Tallerken. (Privateje.) K. Uldall fot.	123
Assiet. (Altona Museum.) K. Uldall fot. Skriveskrin. (Privateje.) Hammerschmidt fot.	101	Tallerken. (Privateje.) K. Uldall fot.	124
Skriveskrin. (Flensborg Museum.) Werner Sörensen fot. Skriveskrin. (Privateje.) K. Uldall fot.	102	Øreskaal. (Privateje.) K. Uldall fot.	125
Skriveskrin. (Privateje.) K. Uldall fot. Skriveskrin. (Privateje.) Sigvard Skov fot.	103	Tallerken. (Privateje.) K. Uldall fot.	126
Tallerken. (Privateje.) K. Uldall fot. Tallerken. (Nationalmuseet)	104	Potpourrivase. (Altona Museum.) K. Uldall fot.	127
Tallerken. (Privateje.) K. Uldall fot.	105	Kellinghusen Signaturer. Tegning af Franz Šedivý jun.	129

REDAKTIONS-UDVALG:

*Museumsinspektør, mag. art. Victor Hermansen,
Museumsdirektør, Dr. phil. Helge Søgaard,
Overlærer Albert Thomsen.*

